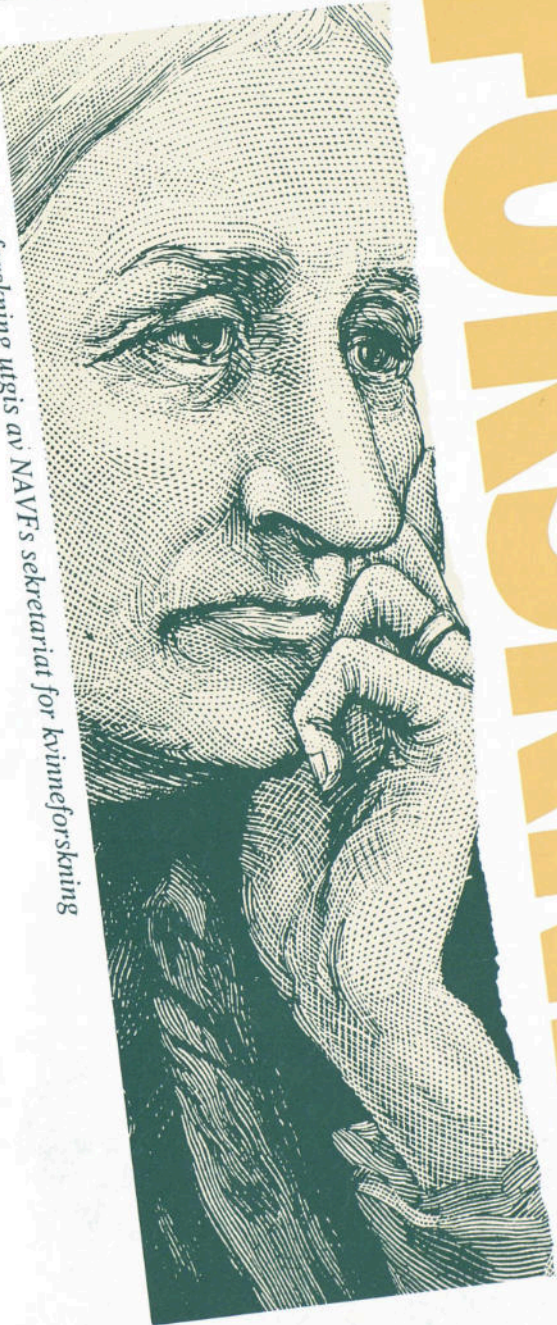

Nytt om

Kvinne- FORSKNING

2/90
Grunnlagsproblemer i
kvineforskningen – møte
mellom humanoria og samfunnsvitenskapene

Nytt om kvineforskning utgis av NAVFs sekretariat for kvineforskning

Kjære leser!

Det skjer så mye interessant innen kvinneforskning at det er umulig å få tid og anledning til å delta på alt vi ønsker. Konferanser, møter og seminarer er dessuten mer enn det faglige utbyttet det offisielle programmet kan gi: det er diskusjoner og småprat i pauser og over måltider, og det er viktige møteplasser, steder der vi kan gjøre nye bekjenskaper på tvers av fag og institusjoner.

NAVF har vedtatt å styrke teoriutviklingen i norsk kvinneforskning. Program for grunnleggende humanistisk og for grunnleggende samfunnsvitenskapelig kvinneforskning er opprettet. De ble presentert i *Nytt om kvinneforskning* nr. 1/89 av lederne for programkomiteene Sissel Lie og Harriet Holter. I desember 1989 arrangerte NAVFs råd for humanistisk forskning (RHF) og NAVFs råd for samfunnsvitenskapelig forskning (RSF) en tverrfaglig konferanse på Geilo om grunnlagsproblemer i kvinneforskningen.

Med den begrensning at vi ikke kan tilby det uformelle utbyttet vi har nevnt ovenfor, håper vi å gi riktig mange flere følelsen av å ha vært «med» på Geilo, når *Nytt om kvinneforskning* nå trykker de fleste av de forbedrede innleggene fra konferansen.

Sissel Lie holdt ankomstkvelden konferansens første foredrag: *Hva kan vitenskapen lære av kvinneforskningen?* Neste dag

startet med *Maria Mies*, som med bakgrunn i egen forskning og kvinnepolitisk aktivitet i Vest-Tyskland og i India, snakket om *Methodological and Theoretical Problems of doing Global Feminist Research*. *Ida Bloms* kommentar til henne er derfor på engelsk.

Siden *Nel Noddings* var forhindret fra å komme, deler leserne «skjebne» med konferansedeltakerne som også «bare» fikk utdelt Noddings artikkel til gjennomlesning før *Kari Wærness* slapp til for å kommentere Noddings' omsorgsbegrep.

Jorunn Solheims foredrag *Kjønn, språk og selvreferanse* med *Karin Widerbergs* kommentarer ble presentert siste dag med plenumsforedrag, etterfulgt av *Elisabeth Gulbrandsens Vitenskap er ingen frøken-sport*. Konferansens siste dag var i sin helhet viet gruppearbeid.

Etter hjemkomst har *Kari Wærness* skrevet ned sine refleksjoner over effekten og hensiktsmessigheten av å lage et fellesarrangement for humanister og samfunnsvitere.

Til slutt presenterer vi det fjerde bidraget fra Senter for kvinneforsknings seminarrekke om kvinnepolitiske nøkkelttekster: *Gro Hagemanns* refleksjoner etter gjenlesning av Alexandra Kollontajs *Kvinnans ställning under den ekonomiska samhällsutvecklingen*.

Innhold

<i>Sissel Lie: Hva kan kvinneforskningen lære vitenskapen?</i>	s. 4
<i>Maria Mies: Theoretical and Methodological Problems of Doing Global Feminist Research</i>	s. 13
<i>Ida Blom: Kommentar til Maria Mies' foredrag</i>	s. 20
<i>Nel Noddings: Private Caring and Public Caregiving: A Proposal for Synthesis</i>	s. 25
<i>Kari Wærness: Kommentar til Nel Noddings' artikkel</i>	s. 35
<i>Jorun Solheim: Kjønn, språk og selvreferanse</i>	s. 38
<i>Karin Widerberg: Kommentar till Jorun Solheims foredrag</i>	s. 48
<i>Elisabeth Gulbrandsen: «Vitenskap er ingen frøkensport»</i>	s. 53
<i>Kari Wærness: Noen refleksjoner etter konferansen om grunnlagsproblemer i kvinneforskningen</i>	s. 63
<i>Gro Hagemann: Kvinnepolitiske nøkkelttekster: Virkelighet og magi... Alexandra Kollontajs Kvinnans ställning under den ekonomiska samhällsutvecklingen</i>	s. 65

BOKOMTALER

<i>Cathy Roberts: Women and Rape</i>	s. 73
<i>Gidske Anderson: Sigrid Undset – et liv</i>	s. 76
<i>Libby Tata Arcel og Erika Jørgensen: Modige kvinder – Samtaler med kvinder på flugt</i>	s. 79
<i>Ulla Koch et al.: Køn og videnskab</i>	s. 82
<i>Else Skjøsberg: Change in an African Village, Kefa Speaks</i>	s. 86
<i>Dympna Callaghan: Women and Gender in Renaissance Tragedy</i>	s. 89
<i>Ann-Dorte Christensen: Ulydige kvinders magt</i>	s. 92

LITTERATURKOMMENTARER

s. 96

MØTER, SEMINARER OG KONFERANSER

<i>Tre norske kvinneforskeres liv og arbeid</i>	s. 100
---	--------

MØTER SOM KOMMER	s. 110
LITT AV HVERT	s. 112
NYTT FRA LIKESTILLINGSUTVALGENE	s. 114
STIPEND	s. 116
EGNE PUBLIKASJONER	s. 117

Hva kan kvinneforskningen lære vitenskapen?

Ved Sissel Lie

Kvinneforskningen har vært et marginalt, om enn viktig, fenomen i universitetsverden de siste to tiår. Vanskelighetene med å bli akseptert, bli tatt alvorlig, få en plass i universitetshierarkiet, er slett ikke over for oss kvinneforskere, og det er mange grunner til å klage. Men vår marginale posisjon i institusjonen har også plassert oss på siden av hierarkisk maktkamp, konkurranse og karrierejag. Det har gitt oss et annerledes forhold til andre kvinneforskere og noen ganger et annerledes forhold til forskningsprosessen. Hovedinntrykket har vært at vi har kunnet legge mer vekt på solidaritet og samarbeid enn på konkurranse, noe som for mange av oss har gjort arbeid med kvinneforskning til en annerledes type forskningsarbeid.

Det er ikke uten risiko at man markerer kvinneforskningens spesifikke trekk, det kan føre til at man utdefineres av det vitenskapelige og betraktes som useriøs. Men vi må kanskje våge å ta den sjansen for å kunne tilføre vitenskapen noe nytt! Vi har i kvinneforskningen et utmerket utgangspunkt for å skape en alternativ forskningsprosess og for å rette et kritisk lys mot det objektive vitenskapsspråket og gjøre det både mer funksjonelt og nyskapende.

Viljen til en åpen og omsorgsfull holdning til forskningens materiale

Kvinneforskeren har gjerne forsket på kvinners kultur, kvinners situasjon, ut fra et politisk engasjement. Dette kan føre til en misforstått identifikasjon og manglende avstand, slik at man holder tilbake materiale og konklusjoner som strider mot tanken om solidaritet med kvinner. Bruker vi ord som omsorg og respekt i stedet for identifikasjon, vil vårt forhold til den vi forsker på ligne morens ideelle forhold til barnet (jfr. begrepet «maternal thinking» hos Sara Ruddick, *Feminist Studies*, 1980,6,2.). Kvinneforskeren må ha mot til å holde den avstand som Vitenskapen forutsetter og ikke blendes av politiske strategier, men hun kan gjennom en omsorgsfull holdning til sitt materiale trekke nye, viktige konklusjoner.

Det personlige engasjement

Engasjementet har delvis vært nedtonet hos

kvinneforskeren, fordi det mistenkeliggjøres. Det er ikke «objektivt» å gløde for det man arbeider med, å ta stilling, å ville bruke forskningen til å endre virkeligheten med. Man kan imidlertid også se på engasjement som en mulighet til å gjøre forskning mer spennende. Engasjementet skal ikke bare være utgangspunkt, men kan gi liv til forskningsprosessen og ikke minst vågemot til forskeren som trenger styrke for å hevde sine ideers verdi. Engasjement betyr ikke manglende vitenskapelighet for kvinneforskeren, men begeistring og åpenhet. Det impliserer en tenkning som ikke er ute for å kontrollere, men å forstå, en tenkning som er villig til å la ting fungere på egne premisser slik at forskningen trekker ut det potensiale som finnes i materialet.

Viljen til en åpen holdning overfor seg selv

Den åpenhet som kvinneforskeren ønsker å ha overfor det utforskede, bør hun også ha overfor seg selv, slik at hun behandler sine egne ideer, tanker og intuisjoner med respekt og våger å ta dem alvorlig. Kvinneforskningen har hatt *subjektivitet* på programmet, men uten å utforske mulighetene. Kvinneforskeren kan bruke hele sin erfaring som materiale, for å verifisere, for å sette i perspektiv, for å tenke kritisk, kort sagt for å forske. Det gjelder dessuten å lære å lytte også til den Andre i seg selv, til det ukjente – gi seg selv tid og rom for å fange opp de stemmer som man ikke så lett hører. (Et hjelpemiddel i denne prosessen er en løpende refleksjon i en dagbok, der man skriver spontant om det man arbeider med.) Det handler ikke her om å koble ut fornuften, men å koble den sammen med resten av vårt skapende potensial.

Den privilegerte kommunikasjonen mellom kvinner

Kvinnegruppene, forskergruppene, nettverket mellom kvinnelige forskere, er en del av vår forskningsprosess. Denne forskningsprosessen er flerfaglig, og fellesnevneren har vært at det dreier seg om kvinner. Kan vi bruke hverandre mer bevisst for å lage bedre forskning? Kan vi utvikle en dialog fra første øyeblikk som et ledd i kunnskapsproduksjonen og ikke vente med dialogen til forskningsresultatene foreligger? Kvinner er vant til å bearbeide sine erfaringer med ord og er derfor privilegerte i sin kommunikasjon med hverandre på det personlige plan. Det personlige er nært knyttet til den erfaring som kan danne basis på så mange måter for kvinneforskerens kunnskapsproduksjon, og den kan utvides, bekreftes eller avkreftes gjennom dialog.

Kvinnegruppene kan brukes til å støtte hverandre i idéfasen, men også til å utvikle disse ideene, tankene, og hjelpe den enkelte til å slippe ut av den selvsensuren som vitenskapen og vi selv har stengt oss inne i. Dette siste betyr selvfølgelig ikke at vi ikke skal være kritiske, men kan vi stole på at andre bidrar med positiv kritikk, er det lettere å slippe løs ideer som virker nye og annerledes.

Det er altså ikke bare på det ferdige produkt vi må samarbeide. En gruppe kan trene seg opp til å se potensialene i en vitenskapelig fremstilling på skissestadiet og hjelpe skriveren til å se sammenhenger å gå videre med. Den positive responsen, dette med å lete etter muligheter, ikke etter feil, handler også om åpenhet og omsorg og bidrar til økt tankevirksomhet og kreativitet hos den som får slik respons. Negativ kritikk kan tvert imot drepe inspirasjon og pågangsmot. Det viktigste en gruppe kan

bidra med er etter min mening å få den enkelte til å stole på sin egen evne til å utvikle ideer. Fra før har vi rikelig med kompetanse både i å absorbere andres tanker og i å være negative!¹

Et annerledes publikum

Kvinneforskerne skriver ikke bare for sine kolleger. De har et stort publikum av kvinnelige lesere, noe som gir motivering for skriveingen og gjør skrivestrategiene annerledes. Formidlingsaspektet blir sentralt, noe som ikke behøver å gjøre forskningen dårligere.

En tekst skal skrives til en mottaker som har lyst på teksten, sier den franske filosofen Roland Barthes.² Skriften må være et svar på et begjær. Som vi vet har den vitenskapelige teksten vanligvis ingen definert mottaker. Det fører da også til at mye vitenskap aldri får noen lesere.

Vi burde tenke på å skape en åpenhet når det gjelder vår tanke/skriveprosess, ikke viske vekk spørsmål vi ikke har funnet svar på, assosiasjoner, osv. Dette krever et til-litsforhold mellom skriver og leser som er vanskelig å etablere når vi skriver til skeptiske kolleger, men kvinneforskningen har det privilegium å være sikret andre lesere som i utgangspunktet er positive.

Vitenskap kan være dialog både underveis i skriveprosessen og med leseren av det ferdige produkt. Teksten kan si: «La oss tenke sammen», og gi leseren en følelse av at det hun tenker har verdi.

Den vitenskapelige fremstillingsform og det skapende språket

Forskningsprosessen består for en stor del i å skrive. Det finnes en myte om at Viten-

skapen *viser*, ikke skriver, som om alt er ferdigtenkt og bearbeidet idet skriveingen begynner. Det er som om et materiale forteller seg selv – tilsynelatende vil en direkte forbindelse mellom «virkeligheten» og det vitenskapelige uttrykket gjøre det «san-nere», og ethvert såkalt «litterært» grep vil gjøre teksten til et fantasiprodukt, til en fik-sjon. Men det er en illusjon at vi ser gjen-nom språkets form ut på virkeligheten, og at det vitenskapelige språket ikke viser til seg selv eller til den som skriver, men bare til verden. Dette har Barthes tatt opp i artik-kelen «Le discours de l'histoire».³ De litte-rære realistene i forrige århundre trodde de var objektive fordi de utelot «jeg» når de skrev, ifølge Barthes. De lot som om skri-veren ikke fantes og trodde derved de ga et sant bilde av virkeligheten, mens sannheten selvfølgelig er at det etableres en stilltiende avtale med leseren om at det som er skre-vet, skal aksepteres som et objektivt bilde. At det ikke er det, er litteraturen uvedkom-mende. Jeg synes det er grunn til å spørre om det ikke også finnes tilsvarende still-tiende avtaler mellom forskere og brukere av forskningen.

Den objektive diskurs er en sensurering av det å fortelle, sier Barthes i den sist siterte artikkelen.⁴ Pronomenet «vi», eller «man», er et retorisk alibi, som viser at man skriver på vegne av Vitenskapen, ikke på vegne av seg selv. Barthes påpeker imidler-tid at det er mange elementer i en tekst som viser til skriften som skrift, som språk. Jeg utlegger av dette at teksten alltid avslører at den er språk og ikke avbildning av virkelig-heten, enten skriveren er oppmerksom på det eller ikke.

Barthes er i «Le discours de l'histoire»⁵ opptatt av tidligere tiders historieskriving og viser til de språkelementer som f.eks. peker på skriverens posisjon som innsam-ler av materiale. Vi finner i vitenskapelige tekster uttrykk som «den problemstillingen som her er valgt», «de spørsmål som her

stilles». Disse uttrykkene impliserer at den som skriver har foretatt et valg. Det finnes også, fortsatt ifølge Barthes, språkelementer som refererer til hvordan teksten er organisert (f.eks. «som før nevnt», «som vi ikke skal gjenta her», «som vi skal komme tilbake til»). Disse språkelementene utgjør et metaspråk, et språk som refererer til forholdet mellom det fortalte og hvordan dette fortelles.

Mange kvinneforskere har nettopp gjort oppmerksom på at selv om den vitenskapelige diskurs foregir å skrive seg selv, er det noen som skriver den! Vi har enkelte ganger valgt å markere ansvaret for våre tekster ved å bruke jeg-formen. Vår fremstilling er likevel ofte ufri og byråkratisk, fordi kvinneforskere gjerne er i forsvarsposisjon overfor institusjonen og forsøker å skrive så «vitenskapelig» som mulig.

Barthes viser i sin artikkel også til den russiske eventyrforskeren Propp som utforsket fortellingens handlingsforløp, og mener at rekkefølgen av det fortalte, som danner et mønster, påvirket av myter og epos, også er med å prege den vitenskapelige diskurs innenfor tidligere historieskriving. Slik blir en fortellestruktur som primært er utviklet gjennom fiksjon en garanti for eller et tegn på det virkelige. Mon tro om man ikke kan finne spor av det samme i mye av den vitenskapelige diskurs, i alle fall innenfor humaniora og samfunnsvitenskapelige fag.

Barthes påpeker også at fakta må gis en betydning før de registreres som fakta. Det som noteres er det som betraktes som verdtt å notere – vi har altså allerede gitt det verdi. Fakta er lingvistiske fenomener som gis mening gjennom språket, sier Barthes. Likevel oppfører man seg som om denne eksistensen var en kopi av noe virkelig. Fakta kan imidlertid ikke eksistere utenfor vår språklige forståelse. Om man organiserer disse fakta på spesielle måter, kan de avspeile en spesiell måte å se verden på.

Språket blir et privilegert uttrykk for det virkelige, man hopper bukk over språkets betydningsinnhold og forholdet mellom språkets uttrykks- og innholdsside.

Kvinneforskningen vet noe om at den vitenskapelige diskurs speiler senderens holdninger og subjektivitet. Jeg kunne tenke meg en type vitenskapelig diskurs der ikke bare skriveren tar personlig ansvar for sin tekst, men utfolder seg i språket, fordi vitenskap er språk. Barthes skiller mellom vitenskapens diskurs som han kaller «Loven», og begjærets diskurs, «Skriften».⁶ Barthes understreker muligheten for å gjøre skrivingen også innenfor vitenskap ludisk, ved å oversvømme den vitenskapelige diskurs med frihetens diskurs gjennom bl.a. ordspill, assosiasjoner, språklek, uten at man derfor fraviker vitenskapens krav, for som Barthes sier «Skriften fritar på ingen måte fra det vitenskapelige arbeidets regler.»⁷ Om man åpner den vitenskapelige diskurs mer for det «følende» menneske, er jeg ikke i tvil om at Barthes mener dette vil få andre og mer dypttrekkende konsekvenser enn ordspill og språklek.

Vitenskapen skal tilsynelatende undersøke sitt materiale, trekke sine konklusjoner, fremlegge disse gjennom den vitenskapelige genren som forutsetter klarhet, resonnementer og ekskluderer bilder og retoriske virkemidler. Når språkets evne til å vise direkte til virkeligheten er en myte, kan vitenskapen åpent gjøres avhengig av skriften. Kvinneforskeren kan bruke sitt personlige engasjement, sin nærhet til det utforskede, til seg selv og til sitt publikum for å forske ved hjelp av skriften.

Kjønn og kreativitet

Kanskje har kvinner til og med en skrive-måte når de slipper seg løs som kan frigjøre den vitenskapelige diskurs?

Den franske forfatteren og universitetslæreren Hélène Cixous sier at menn og kvinner har både feminine og maskuline sider. Det er deres biseksualitet som gjør dem skapende – det er særlig mannlige forfattere hun studerer. Hun bruker stereotype trekk ved kvinneligheten – reelle også for så vidt, det moderlige, det omsorgsfulle, det kjærlige som gir og ikke krever noe igjen – for å definere en kreativ, poetisk skrift, som hun i 70-årene kaller feminin, fordi den henter sine karakteristiske trekk fra en såkalt feminin organisering av underbevisstheten. Det dreier seg om en skrift som veller frem, uten tanker på hva som er lov og ikke lov, uten begrensninger og inngjerdinger.⁸

Den feminine skriften er det som kulturen har undertrykt, den er løst flytende, en gave som ikke krever gjengave, et overskudd. Denne typen skrift er *poetisk* og kan skrives av menn og kvinner. Cixous slår imidlertid fast at en kvinne som skriver om drifter, lyster, seksualitet, kjærlighet, vil med sine annerledes erfaringer i alle fall skrive tekster merket av sitt kjønn, dvs. hun vil skrive tekster en mann ikke kunne skrive. Den vitenskapelige diskurs innenfor humaniora ville bli annerledes om det var kvinner som produserte den, sier hun.⁹

På spørsmål fra meg sa Cixous at den vitenskapelige form var nødvendig, det var en måte «å gå rundt sitt objekt på» (på et av hennes seminar, april 1989). Straks etter sa hun imidlertid at der det ikke er poetisk skrift, er det forbud. Baserer jeg meg både på Barthes og Cixous, vil jeg hevde at den vitenskapelige diskurs har innebygget et krav til den som skriver om å fortrenge seg selv som følende mennesker nettopp når vi trenger å bruke alle våre ressurser. At dette ikke gjelder all vitenskapelig diskurs er en selvfølge, vi kan tenke på Freuds form f.eks. Som marginale i forskersamfunnet kan vi kvinneforskere strebe etter å få den undertrykte tale frem eller være så akade-

miske og lite avvikende som mulig. Det er et valg vi må ta.

Den feminine eller poetiske skriften finnes i og ikke i den symbolske orden, ifølge Cixous. Den har en slags «mellom»-status mellom det symbolske og det imaginære, man må gjennom det symbolske til en ny uskyld som er nær en slags «sann» erkjennelse.¹⁰ Hun tilstreber selv en poetisk skrift når hun f.eks. skriver kunstkritikk. Vi behøver ikke som henne å la vitenskap og poesi gå opp i en høyere enhet, men vi kunne eksperimentere litt med skrijving og erkjennelse. Hva om vi rett og slett slapp til underbevisstheten litt mer bevisst i skriveprosessen? Eller for å sitere Cixous: «Man kan ikke begynne å endre en diskurs før det øyeblikk da man tar det ubevisstes eksistens med i betraktning.»¹¹

La oss bevisst utnytte de positive drivkrefter for skrijving – ønsket om å forstå, sette ord på, ønsket om å kommunisere, og ikke minst lengselen etter rusopplevelsen når man får til å skrive, vellysten, «la jouissance», som Cixous refererer til, når teksten veller frem som ut av en overflod – når vi føler et uimotståelig indre press. For å utnytte disse kreftene er vi avhengig av en større åpenhet og disponibilitet enn vi vanligvis går til vitenskapen med, men det kan føre til en dialog på mange plan: mellom deg og den Andre i deg, mellom deg og forskningens subjekt, mellom deg og din tekst, mellom deg og de du samarbeider med, mellom din tekst og de andre osv. Denne dialogen kan bli en gullgrube, en kilde til utmerket vitenskap!

Dette kan kanskje føre til at den resonnerende tekst i postmodernismens navn blir så mangetydig at den ikke lenger formidler én sannhet, men bare setter i gang en sannhetssøking i hver enkelt leser, slik at det til slutt bare finnes individuelle sannheter som svar på almenyldige spørsmål? Er det tekstens oppgave å nærme seg disse spørsmålene, men ikke å gi entydige svar – slik at

det er derfor den akademiske skriften er så håpløs, fordi den foregir å ha riktig svar på alle spørsmål?

Det er viktig å reflektere over hvordan vi kan tilføre vitenskapen noe, hva vi kvinneforskere har nådd frem til og hva vi kan videreutvikle som kvinneforskere. La oss aller først holde opp med å være så fordømt tekkelige – og heller tro på at vi kan skape noe nytt om vi bruker alle våre ressurser. Å skape betyr å trekke frem fra intet. Skaperkraften, kreativiteten er evnen til å finne på, til å bruke fantasien. Finne på er vel nettopp det man ikke skal i forskningen, men fantasien trenger vi, brukt med fornuft! Vi må finne tilbake til oppdagelsesgleden som holdes nede så lenge vår skaperkraft ikke styrer pennen!

Billedbruk i vitenskapsspråket

Billedbruk i vitenskapsspråket er et eksempel på oppmyking og berikelse av den vitenskapelige tekst ved hjelp av et mer kreativt språk, der den vitenskapelige innsikt økes gjennom dette poetiske virkemidlet. Om bilder i prinsippet er bannlyst fra en vitenskapelig tekst, brukes de ofte.

Men det er nødvendig å vite hva man gjør når man bruker bilder. Et bilde skal ikke tilsløre, men utvide perspektivet. De må vekke de riktige assosiasjonene – det er alltid en risiko for at man ikke har alle assosiasjonsmuligheter under kontroll. Bruker man bilder, dreier deg seg oftest om en *betydningsutvidelse*, man formidler noe man ikke kunne ha sagt uten bilder.

Dette gjelder f.eks. åpningen på Karin Holters doktoravhandling om Claude Simon (1989). Hun lager en parallell mellom etiketter på flasker og betegnelser på litterære skoler, og spiller også på ordet «etikette»:

Etikett(e)-problemer

En etikett er pr. definisjon et overflatefenomen, noe vi fester utenpå. Og når det gjelder litterære bevegelser, en betegnelse som brukes for å fange opp, samle visse iøynefallende trekk; et felles ytre, men som ved nærmere ettersyn og prøving viser seg å fungere på forskjellig vis innenfor de enkelte verk eller forfatterskap. Etiketten både dekker og avdekker; den kan gi oss smak på, men aldri selve smaken av innholdet.

Og likevel ville det, i begynnelsen av et arbeid som dette, være et klart brudd på etiketten ikke å ta opp til drøftelse selve navneproblematikken innenfor den franske Nyroman.¹²

Det er alltid snakk om tolkning i tilknytning til billedbruk, derfor er det så viktig at den som skriver har oversikt over hvordan bildene kan tolkes.

Cixous mimosabilde fra *Entre l'écriture*, om forholdet mellom forfatter, tekst og leser er skrevet i et poetisk språk. Det er imidlertid ikke vanskelig å utlede et helt skriveprogram av disse komprimerte bildene. Kommunikasjonen mellom tekst og leser blir her beskrevet på en suggerende måte, og det dreier seg om å mane frem med ord et bilde av mimosa:

Jeg er det usynliges klossete heks: mitt hekseri har ingen kraft til å mane noe frem uten hjelp av ditt hekseri. Alt det jeg maner frem avhenger av deg, av din tillit, din tro.

Jeg samler ord for å lage en stor strågul brann, men om du ikke bidrar med din flamme, vil ikke min ild brenne, mine ord vil ikke springe frem i blekgule gnister. Mine ord forblir døde ord. Uten din pust på mine ord, finnes det ingen mimosa.¹³

Det dreier seg om en *sanseliggjøring* av fremstillingen som mobiliserer mer av leserens bevissthet og følelser. Cixous' fremstilling er en *tydeliggjøring*, men også en mobilisering av både fantasi og intellekt hos leseren. Man kan formidle noe som ville reduseres gjennom formuleringen i et *resonnement* uten bilder.

Samfunnsviteren Hjørdis Kaul innleder på følgende måte et utkast til en artikkel om kvinner i industrien:

Hvem sier at arbeid har noe med kjønn å gjøre? Bruker vi kanskje kjønnnet vårt til å arbeide med? Smører jeg vel maskinene med fitta mi? Skrir jeg med brystvortene? Nei, vanligvis ikke. Men som om vi brukte våre kjønnsorganer ved tildeling av oppgaver og verktøy, like kjønnspreget er det. Når menn går rundt med smørekannas tut stolt stikkende opp av baklomma, så er det symbolsk uttrykk for menns ferdigheter som menn og arbeidstakere, det er «mannsgrease» uten tvil. Når kvinner står tålmodig og med nennsom hånd passer på at alle sjokolademusene ligger med snuten rett vei på pakkebåndet, så er det like symbolsk uttrykk for hva vi mener er kvinners ferdigheter.

Bilder og uttrykk kan skape *følelser* hos leseren som er behagelige (som mimosæen) og ubehagelige (som ved bruk av tabuordet «fytte»), ofte avhengig av hvem leseren er. Man kan være ute etter å skape en *stemning* hos leseren for å gjøre leseren åpnere, mer lydhør eller provosere, opprøre.

Bilder kan brukes som pynt, men skal i vitenskapsspråket være en måte å formidle innsikt på, slik at det som sies ikke kan formidles på noen annen måte. Men de må brukes med omtanke!

Bearbeiding av tekst

Bearbeiding av tekst dreier seg ikke bare om å få respons og diskutere, men å bruke tid, være åpen for stoffet (gå med notisbok på seg, slippe ideer frem osv.). Vi kan spontanskripe i tilknytning til stikkord og utvikle dem, vi kan stryke, tilføye, omskrive på utkastet. Også 2. og 3. omgangs gjennomskrivning kan gi nye ideer, viktige formuleringer som gir mer innsikt. Viktig er det også å avslutte og huske at omarbeiding også kan fungere som selv-sensur, føre til overtydelighet osv.

At man i utgangspunktet skriver mer spontant, betyr ikke at det ikke finnes mange trinn i skriveprosessen. Tvert imot, jo mer bearbeiding, jo mer innsikt, både ved hjelp av egen skrivning og gjennom

reaksjoner fra andre. Og her er det mye å lære av den prosessorienterte skrivepedagogikken.

Vi må forkaste mistenksomheten i forhold til det uferdige produkt og finne frem omsorgen for både teksten og skriveren, være jordmødre for oss selv og andre. Bidra til å utdype, klargjøre, men også til å tore, å stå for det vi mener, poengtere, spissformulere, understreke at det vi har funnet er viktig. Vi må ta egne og andres ideer på alvor og finne metoder for å få dem frem. Det er lov å stjele ideer fra andre i denne prosessen. For her regner man med at alle får mer enn de gir. Vi må slutte å klamre oss til våre resultater, så ingen skal få tatt dem før de er publisert, og heller utveksle dem med andre slik at vi får sjanse til å forbedre dem.

Vi kan bruke vår spontanitet som en ressurs, som et skattkammer for ideer, og vi kan bruke en stil som gir teksten den prosessorienterte skrivepedagogikken kaller personlig stemme. Lar man det som skrives påvirkes av minner, følelser, sanseopplevelser, kunnskap, er ikke dette noen risiko så lenge man etablerer et nettverk rundt seg av kolleger å diskutere med og vurdere skriveprosessen sammen med.¹⁴

Kan jeg være kvinne og individ i den vitenskapelige diskurs?

Kulturens definisjon av menn som kreative, kvinner som etterlignere sitter dypt i oss også som forskere. Kvinner har vært saktmodige, altfor glade for å slippe inn i de hellige haller til å våge å avvike fra Loven! Altfor opptatte av å bli akseptert av Far til å sette seg virkelig opp mot ham. Vårt opprør defineres innenfor rammen av det akseptable som i vårt tilfelle er den akademiske form. Vårt opprør blir derved definert av

den vi gjør opprør mot – og uten at vi vinner noe på det, for mannsforskerne trekker enten på skuldrene fordi vi ikke er seriøse nok, eller stjeler våre perspektiver og resultater uten å si hvor de har det fra.

Er det skjønnlitteratur jeg vil at vi skal skrive? Selvfølgelig ikke. Men vi har, kanskje uten å være klar over det, spilt på språkets poetiske kvaliteter for å nå og formidle innsikt. Det er jo ikke slik at vi formidler entydige resultater i en entydig tekst som kommer ferdig ut. Den vitenskapelige tekst slipper langsomt innsiktene frem etter hvert som den utarbeides.

Det er ikke nok å ta utgangspunkt i vår erfaring som kvinner når vi skal drive kvinneforskning. Går vi nøytrale, kjønnsløse inn i Loven, inn i vitenskapens diskurs, uten å prøve å være *kvinne* og *individ* også i språket, mister vi en kilde til innsikt. Vi skal ikke skrive fiksjon eller poesi, men vi skal åpne oss for noen av de kvaliteter og muligheter for erkjennelse som det såkalt skjønnlitterære språket har, når det gjelder å slippe til både det *ubevisste* og det *sanselike*. Dette språket finnes i kroppen og kan frigjøres, men det betyr å være åpen for ukjente sider i oss selv. Beklagelig nok finnes det ingen oppskrift, og heller ingen snarveier.

Om vi vil tilføre forskningen noe nytt, må vi samtidig ikke la oss lure til å tro at den type tanker som jeg har lagt frem, om større kreativitet og åpenhet i forskningen, er oppstått i et vakuum. Samfunnet har forstått at det gjelder å frigjøre vår kreativitet, bli kvitt arkaiske blokkeringer som ikke lenger tjener noen hensikt, for å få til en større produktivitet. Det er ikke sikkert at resultatet blir slik vi selv vil om vi får anledning til å utfolde vår kreativitet i forskningen, eller at vi kan styre hva vår forskning blir brukt til. Jeg mener at vi er bærere av noe nyskapende, men om samfunnet har bruk for vår kreativitet, skal vi vokte oss for å ha illusjoner om vår mulig-

het til å gjøre verden slik vi vil ha den. Likevel må vi ha det som mål!¹⁵

Sissel Lie
førsteamanuensis
Romansk institutt
Universitetet i Trondheim

Noter:

1. Den positive responsen er et begrep utviklet i den «proessorienterte skrivepedagogikken», se f.eks. Olga Dysthe, *Ord på nye spor*, Oslo 1988. Om skrivepedagogikk se f.eks. Martin Lightfoot og Nancy Martin ed, *The word for teaching is learning: Essays for James Britton*, London, 1989.
2. Roland Barthes, *Le Bruissement de la langue. Essais critiques IV*, Paris 1984. s. 97-103.
3. Ibid. s. 153-166.
4. Ibid.
5. Ibid.
6. Ibid. s. 97-103.
7. Ibid. s. 99.
8. Hélène Cixous, «Le rire de la Méduse», *L'Arc*, nr. 61, 1975.
9. Intervju med Hélène Cixous i *Revue des Sciences Humaines*, t. XLIV, nr. 168, 1977, s. 479-493.
10. Ibid.
11. Intervju med Hélène Cixous i *Tijdschrift voor vrouwenstudies*, nr. 3, 1982, s. 290-305.
12. Karin Holter, *Tekst og virkelighet. Åpninger i Claude Simons Romaner*, doktoravhandling, Oslo 1989, s. 1.
13. Hélène Cixous, *Entre l'écriture*, Paris 1986, s. 175.
14. Denne artikkelen var opprinnelig et noe lenger foredrag med en skriveøvelse. Dette gikk ut på først å skrive en liste over alle typer skriving tilhørerne hadde drevet med som barn. De fikk ca. 3 minutter. Hver enkelt leste så opp et eksempel på skriving i plenum. (Minnebøker, brev, skuespill, hemmelig språk, lapper, dikt, bilnummer, fortellinger osv.). De skrev så om et minne fra skriving i barneskolen i 3 minutter og leste dette opp for sin sidemann. Lytterens respons skulle være positiv og gå ut på å si hva som var spesielt interessant, spennende, godt, hva som kunne ha vært utdypet, hva hun ikke hadde forstått. Siste oppgave var en 4-5 minutters skriving om deres møte med den resonnerende skrivingen, deretter

opplesning i plenum av én setning eller ett ord med kommentarer til slutt.

Tilhørerne ble til slutt bedt om å skrive et brev til meg med reaksjoner på foredraget. De som skrev navn på brevet, fikk det tilbake med et svar fra meg. Deres konklusjoner var oftest knyttet til at de hadde gjenoplevd barndommens frustrasjon over at de ikke lenger fikk «finne på» når de

skulle skrive på alvor og derved forsto sine skriveblokkeringer bedre.

15. Jeg takker for gode diskusjoner med NAVF-stipendiat Marte Halse, UNIT, som arbeider med prosessorientert skrivepedagogikk og professor Karin Gundersen, UNIO, som viste til Barthes artikler, og for inspirasjon fra min tverrfaglige gruppe, Oterklubben.

Theoretical and Methodological Problems of Doing Global Feminist Research

By Maria Mies

The new feminist movement in the West began with the slogan: «The personal is political!»

This slogan expressed the rebellion against the privatization surrounding the man-woman-relationship in modern societies, and thus hiding the hierarchy, the exploitation and even the violence which characterizes this relationship. In the beginning we mainly concentrated on the process of bringing to light the hidden patriarchal or sexist dimensions of the most intimate personal relationships: In the area of sexuality, socialization process, housework etc. Feminist research, which grew out of the women's movement, reinforced the process of making visible what so far had been socially hidden: The man-woman-relationship in the modern societies apparently was free, equal and non-violent. Reality was, however, far from all these characterizations.

Why global feminist research

Feminist research in the Western industrial societies is mainly preoccupied with the micro-relationship or even with the individual problems of women; their identity problems in masculinist surroundings, lack of equal opportunities, problems related to male violence, problems related to combining motherhood with working outside the home, etc.

Many of us, involved in the women's movement *and* in research, soon discovered that the system we called *patriarchy* indeed did manifest itself at the micro-sociological level of the individual as well as the level of man-woman-relationships. It could not, however, be adequately explained at this level only, and consequently could not be fought effectively. We discovered that this relationship was influenced

and shaped not only by archaic events, but that its modern characteristics were casually linked to changes, events and relations of global dimensions, the implications of which were related to the whole *man-nature*-relationship of modern industrial society.

To be more concrete: The modern «Woman's Question» cannot be understood and solved unless it is analysed in the context of partriarchal conquest and warfare. Contemporarily it should be analysed in the context of colonial plundering, capitalist expansion and the rise of modern science and technology. Those forces have followed the same paradigm of warfare and conquest in relation to *mother-nature* which became violently subordinated and forced into the service of *man* – of *white man*, to be more precise.

Meanwhile feminist researchers from Northern as well as Southern countries have dug up a large amount of historical, sociological, anthropological and economic evidence proving the close connection between the rise of the modern capitalist world system (Wallerstein), the rise of modern science, and the reinforcement of partriarchal men-women-relationships. These processes continually have been accompanied by violence against nature, violence against women and violence against foreign peoples (Becker, Boven-schen, Brackert 1977, Merchant 1983, Mies 1986).

I discovered these linkages while doing research with poor rural women in India. They were involved in lace-making, a homebased industry: Lace-work represents luxury, exclusively produced for the world market. (Mies 1982)

I began to understand that the colonization of peoples of Africa, Asia, Latin-America was casually linked, primarily to the process of *housewifification* of women in Europe, secondly to all women. This

implies that the new social and sexual division of labour in modern industrial society, i.e. man as the breadwinner and woman as the dependent housewife and mother, is allowed to emerge. Such a divisional system can be upheld only in the context of colonialism or – to use the modern term – of an exploitative asymmetric international division of labour or world market. It became clear that if we wanted to understand the sexist or partriarchal nature of the man-woman-relationship here, we should by all means avoid the trap of mingling the scope up with personal problems of our own. We had to reach out far in time and space in search for explanations. To phrase it in the Marxist philosopher Ernst Bloch's words: «If we want to see a thing right in front of our nose properly we need the longest telescope» (Bloch in a lecture in Cologne 1970).

The global connection between the closest and the most remote, between female and male individuals in Europe and the strategies of internationalization of capital, science and technology, between me and the world market, is hidden from our everyday consciousness, although the connection exists. It is invisibly there and becomes obvious only through catastrophies like Chernobyl.

After the Chernobyl disaster a great many women, mothers desperately searching for uncontaminated food for their families, all of a sudden understood the link between patriarchy, capitalist expansion and High Tech.

A Russian woman put it like this after the Chernobyl disaster: «Men are not concerned with life. They only want, irrespective of cost, to conquer nature and the enemy» (quoted by Mies 1986: 148).

Also the many women's and mothers' groups which spontaneously were established in many countries after Chernobyl understood that modern High Tech is syno-

nymous with War Tech, not only when it is used against an external enemy, but also when it is used for apparently peaceful means.

In general terms we may say that the ecology question is the one which has made many women see the truth: It is illusionary to think any local problem can be solved without considering the global ecological dimension and the issue of an unjust and exploitative world market system. This does not mean, that particularly due to the panic caused by ecological catastrophies, the «Third World-Question»; as I may put it, may again get pushed in the background. Here one example:

Last year a woman rang me up and told in despair that mother's milk in Germany already was so poisoned that it was not safe to breast-feed a baby any more than three months. She proposed a project in South India where a certain type of millet, called *ragi*, grows. The *ragi* grows on poor, dry soil, without fertilizers and is highly nutritious for babies. It does not cost much and because of its nutritious values, it is the preferred baby food of the poor. The woman suggested that *ragi* should be imported from India to West-Germany and processed into baby food.

I explained to her what this meant for the poor mothers and babies in South India. By making *ragi* an export commodity, it would become unavailable for the poor people there. In order to save German babies we would rob the cheap subsistence food from babies of the poor Indian women. In my opinion, a better action would be to fight further high dosage use of chemical fertilizers, pesticides and herbicides in Europe. She did not, however, understand why I refused to support her project idea. She thought her project would be of help to the poor Indian people. Making *ragi* an export commodity would give them more money, she thought. She did not catch the point that

«development» means integration into the monetary economy which has destroyed the subsistence of the poor people of all colonies, and demolished their independent livelihood. Therefore friends like Claude Alvares and Vandana Shiva call this development *plundering* (Alvares 1987, Shiva 1988).

In need of a global theory

This example clearly shows the need of a global perspective if we want to do feminist research. It will not be sufficient to only look at *our* local problems, at *our* closest men-women relationship, at *our* European problems of ecological destruction. In addition it shows that a global and holistic comprehension of reality does not suffice, but that we also need a different ethics as well. We need an ethics which is no longer based on the self interest or egotism of the isolated individual, nor on the capitalist logic of competition and the war of all against all (Hobbes) nor a making believe that the «hidden hand» (A. Smith) eventually will promote the well being of all. In order to do global feminist research we have to search for a *new social theory* and a *new ethics*, implying that no colony can be liberated or emancipated by the establishing or maintaining of other colonies. In other words: We should not try to overcome patriarchal men-women-relationships close to us by exploiting women and men in the South, who produce commodities for us at low cost (Mies 1986a). (Examples: Fast food, micro-electronics, cheap clothes from world market factories.)

We should not try to solve the problems arising from our ecologically destructive industry by robbing the poor in the South of their subsistence base.

Such an approach is not only scientifically untenable, since it would continue the

excluding of large areas of reality from our analysis. It also is ethically unacceptable. If we want to do global feminist research, we should not exclude the issues of *ecological survival* and *social justice*. Research which does not contribute to the solving of these problems, should no longer be promoted.

To be able to do this, we have to build a truly comprehensive social theory, which is able to shed light on the colonial and violent relationship existing between Man and Woman, Man and Nature and White Man and his colonies – or the World Market System.

In my book I have tried to contribute to such a global theory (Mies 1986a). Here I will point out that a generalization or universalization of the European and Androcentric model of development – which is still propagated all over the globe:

1. is not possible for all – because it would mean the ecological destruction of our basis of existence, and
2. is not desirable.

A new social theory must start with a different paradigm. This means, that we have to give up our model of development, our present paradigm of a good society and a good life. By the way, this paradigm is the same in capitalist and in socialist countries. In concrete terms: As «the others will never come up» to our standard of living, we have to come down with ours. Only then is equality possible.

Methodological problems

A critical look at the research methodologies and research methods which have so far been used to study social phenomena, is needed. Hobbes' view of society as a hierarchically structured body of antagonistic social atoms, which can be held in peace only by a brain or head in the shape of an all

powerful government or state, finds its parallels in the relationship of the scientist to his «research objects». The scientist thus would be someone who has placed himself apart and above his «research objects» and has established an indifferent, if not hostile relationship to these «research objects». Moreover, his methodology consists of dissecting and analysing the symbioses in which living species are surviving. After dissecting and analysing the wholes into ever smaller particles or elements, he recombines the elements to new artificial constructions. Carolyn Merchant has called these new creations «machines» and the methodological principle mechanistic.

When we started doing feminist research in the seventies, we soon realized, that the established research methodology in social sciences, could be of little help in promoting our *political* goal; to overcome patriarchal men-women-relations. The main stumbling stone for emancipatory feminist research not only was the separation of «research subject» and «research object» and the hierarchical relation between the two. More fundamentally even were the separations between research and politics, theory and practice, of research and social movements.

We realized that we had to develop a new methodological approach if we wanted to promote women's liberation and feminist research. In 1978 I formulated seven basic postulates about this new feminist methodology which I briefly want to summarize here:

Methodological guidelines for feminist research

1. The postulate of *value-free research*, of neutrality and indifference towards the research object, has to be replaced by *conscious partiality*. This means a different atti-

tude, which is achieved through partial identification with the research objects.

2. The vertical relationship between researcher and «research objects», the *view from above*, must be replaced by the *view from below*. This is the necessary consequence of the demands of conscious partiality and reciprocity.

3. The contemplative, uninvolved «spectator knowledge» must be replaced by *active participation in actions, movements and struggles* for women's emancipation. Research must become an integral part of such struggles.

4. Participation in social actions and struggles, and the integration of research into these processes, further implies that the *change of the status quo* becomes the starting point for a scientific quest. The motto for this approach could be: «If you want to know a thing, you must change it.»

5. *The research process must become a process of «conscientization»* (Paulo Freire), both for the so-called «research subjects» (social scientists) and for the «research objects» (women as target groups).

6. I would like to go a step further than Paulo Freire, however. The collective conscientization of women through a problem formulating methodology *must be accompanied by the study of women's individual and social history*.

7. Women cannot appropriate their own history unless they *begin to collectivize their own experiences*. Women's Studies, therefore, must strive to overcome the individualism, the competitiveness, the careerism, prevalent among male scholars. This holds relevance both for the individual woman scholar engaged in research and for her methodology.

The research on women's problems that I have done so far in Europe as well as in India and other countries of the South, has been based on these methodological principles. This I have done not in the sense that

I have used them as recipes, but as guides for the basic approach.

This means that the researcher has to be a devoted and concerned person. She or he must reject the paradigm of value-free, i.e. a-moral research. She or he must be capable of empathy and solidarity not only with other human beings, but also with nature.

It has often been argued that such research, because of the danger of subjectivism, would yield only distorted or biased results. My answer is twofold:

1. There is no research which is not influenced by subjective motives or political preferences. Value-neutrality is a myth, in social as well as in natural sciences (Easlea 1986).

2. By actively and committedly participating in social movements, research projects – feminist researchers as well as others will be confronted with realities which never appear in the research institutes, e.g. actual life processes, different and often conflicting views, and different people. They will, however, help her/him get a broader, deeper and more real insight in the problems studied. This kind of research is not just made for the «scientific community» and some politicians, but can be immediately used by the struggling people themselves. Thus our struggle and research about wife-beating in Cologne helped the women concerned with their divorce cases. Our research on the lace-work-producers in South India later gave rise to the initiative to start an organization of these women, called *The Working Women's Forum*. Another research project with landless women in Telenagana, South India strengthened *their* organization and empowered the women.

There are by now several cases of excellent feminist research having proven this approach to yield better research results, as well as more meaningful information, while at the same time being useful for the

researched (e.g. C.v. Werlhof 1985, Ch. Datar 1989, C. Risseuw 1988).

Problems:

The bulk of what is called women's studies or feminist research today does however not follow the approach outlined above. On the contrary, the more women's studies were institutionalized, the more research by and on women was accepted by the «male-stream» (O'Brien) academic establishment. More women researchers are subsequently subscribing to the same positivist, empiricist research methodology, which is considered «more scientific». Many give up their commitment to the women's movement, and others, who never had such a commitment, enter the area. We observe, at least in the USA and in Europe, a new process of academization of women's studies (Mies 1984), an effort to delink women's studies from the feminist movement and its politics and thus integrate them into the academic establishment. This leads to a new conceptualization, like e.g. the discourse on «gender» or on «post-feminism», the giving up of terms like «patriarchy» or of «exploitation and subordination» etc. I do not think that this kind of research will help solve neither the women's question, nor the ecology question, nor the «Third World-Question».

Examples of global eco-feminist research on the basis of a subsistence perspective

I would like to end my paper by giving a few examples of how a global research approach can really help overcome the divisions existing today between men and women, between people of the South and the North as well as between people from

the South and between human beings and nature; how it can really become global research.

1. When we speak of global feminist research we should not only think of research in the classical sense, namely institutionally funded research. I include into this term the activity of many activists or activist scholars who are part of the new social movements such as the ecology movement, the women's movement, peasant and «Third World» movements. As an example of such committed research of an activist scholar I want to mention the work of Vandana Shiva. She, a historian of science, has supported and documented the Movement of the Chipho Women in the Himalaya, and has shown that poor rural women have a clearer understanding of the need to preserve the ecology of their area, than have the men in the area.

By participating, studying, documenting, analyzing this movement and by talking and writing about it in the context of similar movements world wide, she has, in my view, shown in an exemplary way what activist global eco-feminist research can be like. (V. Shiva 1988)

2. Another example of global eco-feminist research I want to mention is a conference which in September 1989 was organized by a cultural group in Bahia, Brazil. The political aim of this conference was to mobilize awareness and resistance against the atomic industry in Brazil, largely promoted by Western, even West-German industries. As general awareness about the dangers of atomic energy is still very low in Brazil, the organizers invited me and another woman from West-Germany to tell the participants about resistance of women in Germany against nuclear power plants. I could not attend the conference, but had got hold of two videos and a book on German women's struggle against nuclear power plants. I afterwards heard that these videos

had made a great impact on people, because they showed that while German firms are constructing nuclear power plants in Brazil, women in Germany do not want this dangerous technology.

You may say that this is not research but political action. But I think we learn more about reality by joining our struggle experiences, our reflections, our analyses, our concepts of a different society than by simply remaining in our research institutes. In all these movements people have shown that they were able to collect the knowledge necessary for their struggle. I consider this international exchange of struggle experiences as a very important means to further a truly global perspective in research.

3. I want to end with presenting one of the movements in which I am involved at the moment: The Feminist International Network of Resistance to Reproductive and Genetic Engineering (FINRRAGE) – a network of feminist scholars and activists from almost 30 countries who are deeply concerned about the modern development in the field of reproductive and genetic technology. We monitor what is happening around the globe in this area, collect what is published in magazines and newspapers in our countries and send these data to the international FINRRAGE Coordination.

From there these information packages are then distributed to all FINRRAGE national contacts. We also organize international conferences. The first was in Sweden in 1985, the last was arranged in Bangladesh in March 1989 with the slogan: *Unite globally against dehumanizing technologies*. A declaration was formulated at the end – the Comilla Declaration which summarizes the demands of the conference.*

Maria Mies
professor
Fachhochschule
Köln

Note

* By contacting NAVFs Secretariat for Women and Research it is possible to get reprints of The Declaration of Comilla, FINRRAGE – Ubining, International Conference, 1989.

Literature

- Alvares, Claude, (1987): *Development as Plunder*, (unpublished paper), Parra, Goa, India.
- Becker, Bovenschen, Bracket et al.: (1977): *Aus der Zeit der Verzweiflung*, edition suhrkamp, Frankfurt.
- Datar, Chhaya, (1989): *Waging Change. Women Tobacco Workers in Nipani Organise*, Kali for Women, New Dehli.
- Easlea, Brian, (1986): *Fathering the Unthinkable. Scientists and the Nuclear Arms Race*, Pluto Press, London.
- Merchant, Carolyn, (1983): *The Death of Nature. Women, Ecology and the Scientific Revolution*, Harper and Row, Cambridge, London.
- Mies, Maria, (1982): *The Lace Makers of Narsapur. Indian Housewives produce for the World Market*, Zed Books, London.
- Mies, Maria, (1983): «Methodology of Feminist Research», in G. Bowles & R.D. Klein: *Theories of Women's Studies*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Mies, Maria, (1984): «Frauenforschung oder feministische Forschung», in *Beiträge zur feministischen Theorie. Theorie und Praxis*, Köln.
- Mies, Maria, (1986): (a) *Patriarchy and Accumulation. Women in the International Division of Labour*, Zed Books, London.
- Mies, Maria, (1986): (b) «Wer machte uns die Natur zur Feindin?» in Gambaroff et al.: *Tschernobyl hat unser Leben verändert*, rororo, Reinbek.
- Risseuw, Carla, (1988): *The Fish don't talk about the Water. Gender transformation, Power and Resistance among Women in Sri Lanka*, E.J. Brill, Leiden.
- Shiva, Vandana, (1988): *Staying Alive. Women, Ecology and Survival in India*, Kali for Women, New Dehli.
- v.Werlhof, Claudia, (1985): *Wenn die Bauern widerkommen*, Con-Verlag, Bremen.

Kommentar til Maria Mies' foredrag

Ved Ida Blom

My interest in global feminist research is based on my participation in writing a global history of women from the earliest times to the present day. The ten Scandinavian scholars cooperating in this undertaking, agree that such a history will add to multi-cultural understanding by informing women of different cultures of the variation of traditions behind their daily lives as well as of elements of tradition common to women in any culture. This is important in today's world where multi-cultural societies are springing up everywhere, accompanied by conflicts as well as by solidarity across cultural divides.

The extremely different conditions of women in different cultures may give rise to conflicts, not only between cultures, but also between *women* from different cultures. An example is the problem how to handle the question of polygamy in a non-polygamous society. Do we have to accept this custom, when families from polygamous societies want to settle with us? Or do we forbid and reject it, thus leaving some polygamous wives to fend for themselves in hostile surroundings, when their husbands leave them? Where are the limits of our acceptance of other women's cultures?

To highlight questions of cultural differences in women's history we are looking for traditions suppressing women – patriarchal traditions – as well as for traditions

giving women strength and self-confidence. The narrative therefore conveys not only the misery, but also the joys of women's lives throughout history, and varying with historically given circumstances.

Such an undertaking invariably will meet with a number of problems. One of the main problems is that all the authors are northern Europeans. They will interpret history from a Scandinavian vantage-point, and easily fall prey to eurocentrism. To try to avoid that we have made the problem an explicit one in all discussions leading up to the writing of this work. When hard choices had to be made, giving priority to certain parts of history – as five small volumes cannot possibly contain a just narrative of women's history in all its richness and variations – we have followed the principle of highlighting various areas according to what *new aspects* important to women each area had brought at a given time. This has made Africa central to the first volume, as the birthplace of humankind, and with the evidence of the existence of «Lucy», the first female human being in the world. Asia with Japanese, Chinese and Indian cultures, the Middle East and Europe with Muslim and Christian cultures compose the second volume. The third volume focuses on women's lives in Europe and on the changes in women's lives, especially in

Latin America, brought about when during the 16th–18th centuries European initiative lead to new and aggressive contacts between Europe and other parts of the world. The fourth volume discusses the importance for women of the industrial revolution, the democratic and the demographic revolutions, taking off in Europe and Northern America during the 18th and 19th centuries, while the fifth volume traces similar changes in other parts of the world, partly resulting from imperialism, but also as such changes were brought about by indigeneous initiatives. The final part of the fifth volume treats important changes for women all over the world during the past twenty-five years, with a view to bring out common as well as different experiences in women's lives world-wide.

In writing such a history it has proved extremely important to be well aware of regional variations. We find some common characteristics of women's history, but they assume regionally and culturally very different expressions. Let me give you just two examples: Most women, especially upper class/upper caste women, were less mobile than were most men. But the restricted mobility was attained in very different ways. In the 19th century Victorian middle class women were well aware that certain areas of a town would, especially after dark, be dangerous areas for women, and that certain areas of the house – the nursery and the kitchen – would be female precincts par excellence. Socially internalized ideas kept women from transgressing these barriers, or made them transgress them only in certain circumstances. While upper class women in Muslim societies were limited to the harem, women from the corresponding social group in a Hindu society would be limited to the zenana. Thus physical barriers kept women in these cultures within roughly the same areas as European

women. But Chinese women's mobility would be limited by an even more direct physical means, that of crippling them by binding their feet to form the highly praised «lotus-feet».

These observations should, however, not lead us to assume that all women were equally subjected, or that women confined to certain spaces were without power and possibilities. Class and caste analysis proves that women from the upper strata are the most restricted as far as mobility is concerned, but at the same time to hold astonishing power potentials, often outright power possibilities. From the harem they would decide marriage alliances and thereby gains or losses of family prestige and riches, they would conduct important business, act like bankers, found and administer institutions like schools and welfare institutions, just as would the Victorian ladies from their drawing rooms.

But global feminist historical research also has raised the question whether it is possible to find one common theory to explain women's history world-wide. Is the theory of patriarchy a uniting theory, valid for any period and any culture? Our answer has been a negative one. We have to be open for considering other theoretical approaches, worked out in other cultures than the European/Northern American culture. For earlier periods especially, a theory of gender-parallels, deriving from pre-Columbian Latin America as well as from certain African cultures, seem to give better understanding of women's history.

This is an example of how the researcher may gain new insight by listening to the people researched, even to people who lived in the past and left but scant sources to reconstruct the realities of their lives. Western researchers will learn that Western values such as individuality, personal independence and competition – shortly freeing the individual of bonds and responsibilities

towards family and neighbourhood – are not the only values leading to women's liberation. African and Asian values of collectivity, of family responsibility and inter-dependence, may also be a means of achieving autonomy, for instance by dividing tasks between groups rather than between individuals.

Let me give an example of how I personally learnt this lesson, when I talked to an African scholar doing research in the United States: She told me that she had small children, left at home while she was busy at an American university. When I asked her how they did without their mother, she replied: «Oh, they have many mothers, they do not depend solely on me.» It appeared that other women within the same kinship-system were taking care of the children, a natural phenomenon in a society where children belong to the whole kinship group, not to the nuclear family of parent and children only. – But the other side of this coin should not be forgotten. Parents do not decide their children's future. For instance, they cannot always prevent the circumcision even of their own daughter. The father's sister or the child's grandmother may have a more decisive say in such matters than have the parents. Female circumcision may be legitimized by solidarity with old traditions and with a certain societal setting, while Western researchers would condemn it – in my personal opinion right fully condemn it – as crippling a female individual.

Such observations teach the researcher to analyse concepts of solidarity within different cultural settings; either – as in African and Asian cultures – solidarity within family and kinship-systems, or – as in a European setting – solidarity between classes, as enacted in the modern welfare state.

Historical time and place may be decisive as to the meaning and expediency of such concepts, basic to promoting or

restraining women's liberation.

These many words to signal my agreement with Maria Mies in the importance of doing global feminist research, and in the importance of not perceiving women's interests from a narrow European/American vantage point. I also agree that as European researchers we have a lot to learn from listening to the voices of the researchers from other cultures, and to the researched in any culture.

But when it comes to Mies' thoughts on further methodological and theoretical implications of feminist research, I cannot voice the same agreement.

Focusing as Mies does in the connection between men, force, war, the exhausting of resources and the mastering of nature on the one hand, and women, care, the living with nature and respecting of nature, the careful managing of resources not to exhaust them on the other hand, does of course result in a clear dichotomy and bring out into the open certain values, bad and good, in a gendered globality. But in my view this is over-simplifying the importance of gender analysis. If Mies' paradigm is correct, the world would be a lot easier to understand, and our fights a lot easier to fight than they are.

I find it important to stress that not all men are capitalists, not all men accept wars and the use of force in solving problems. Not all men adhere to a philosophy of exhausting natural resources, nor to subjecting women. On the other hand, many women are devoid of an understanding for the needs of others, as Mies' own experience concerning German baby-food demonstrates. I would warn against theories compartmentalizing individuals nicely into opposing, hostile groups. I would support theories indicating that each individual contains elements of male as well as of female values, of impulses to use force and give in to greed, as well as impul-

ses to give altruistic love and care.

Analyses of gender, of men and women, cannot stop at highlighting gender differences and gender conflicts, although this is an important part of gender analysis. Theories will bring more understanding and further enable us to solve present day problems by focusing on how changes for one sex fosters changes also for the other, and on how subjugating women may be seen as part of a hierarchical society subjugating also some men.

Therefore, I do not agree with Mies' analysis of the effects of imperialism. Although the riches created in Europe by plundering the third world may be one explanation for the housewifification of European women, there are other equally important reasons for this development. Those reasons are valuable in a given time and place in history, i.e. 19th and early 20th century Europe and North-America: – the fact that new knowledge of hygiene made it possible to save lives, especially children's lives, by mothers using time and efforts to sterilize milk, prepare the right kind of food, keep the home clean, etc., – the fact that the psychological sciences told women and men that only mothers could give children the best start in life, – the fact that for many women «housewifification» was a liberation from hard toil in factories or fields, and therefore was welcomed. It gave them time and energy to think of their own needs.

Further, we do not know exactly how widespread the housewifification really was, even in Europe and North America. It certainly was not applicable to the great number of peasant women, at least not until roughly after the Second World War – when empires were already dissolving. Neither was it applicable to the lower working classes, where many married women had to work for money to help the family survive. Even if this kind of work has been badly

registered, we know that it was wide-spread and impeded many working class women from obtaining what they may have preferred – housewifification.

It should not be forgotten that the housewifification did not necessarily mean that women were made powerless. French historians have pointed to the variety of alternative channels of power open to women, through the influence on men in the family. Although I agree that indirect power is less instrumental than direct power, those alternative power channels should not be forgotten provided we want to understand why many women themselves ardently defended their housewife-status.

Finally, housewifification is not limited to the period of imperialism as such. The confining of women to the home, the leaving of other areas of work, responsibility and other channels of power to women than to men, is a well known strategy in pre-capitalistic societies and even in socialist societies. The close connection between imperialist exploitation of the third world and housewifification, postulated by Maria Mies, thus is in need of a closer historical scrutiny, allowing an exchange of meanings about being a housewife. We cannot transfer the present day concept of a housewife, so different from that of the 19th and early 20th century, to these earlier periods.

Important as it sometimes is for the researcher to draw on her own experiences when doing research, we must be extremely careful not to impute to by-gone days the same worries and problems as the ones we battle with in our own lives.

The seven methodological guidelines for feminist research, formulated by Mies in 1978, seem to bring little new at the brink of the 1990's. It would be rather sad if feminist research had not developed over the past 12 years!! What is more, as a historian, I cannot agree with the basic assumptions underlying these guidelines. The historian,

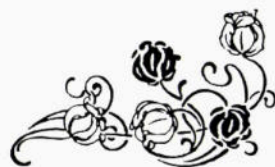
be it a male or a female individual, could never perceive the people researched, or the institutions researched, as «enemies». On the contrary, one of the central traditions in historical methodology is empathy, the effort to understand past societies as they were perceived by the people living in those societies. Contrary to all historical methodology is to impress the researcher's values and perspectives on societies and on people of the past.

Even if the historian's choice of study area or problem may well be decided by personal, present day experiences, the «dialogue» between the researcher and the sources, the evidence left of human activity in the past, will lead the researcher to modifying her theories and comply with the evidence of past times. But this should not preclude the necessity of viewing past societies – as well as present day societies – also with the hindsight and extra knowledge accumulated by the researcher of today in order to learn about patterns and structures invisible to people who once lived or presently live in those societies. The advantage

of coming from an outside world, may give the researcher access to perspectives invisible to a person immersed in the society studied.

In spite of these somewhat critical comments, I would like to stress that it was a pleasure to listen to the enthusiastic and inspired talk of Maria Mies. She certainly made us aware of connections between women's lives in all parts of the world, and shared with us a deep worry for the world as it develops today. I wholeheartedly agree with Mies in her plea for a new understanding of «equality»: not the equality with the rich, with the masters, but equality on a level that may be shared by all the people in the world, consequently a much lower level of material standards than that of the First World countries. I think Mies is right that only this perception of equality will avoid destroying Mother Earth, and permit us to preserve her.

Ida Blom
professor
Historisk institutt
Universitetet i Bergen

Private Caring and Public Caregiving: A Proposal for Synthesis

By Nel Noddings

The need for caregiving is growing rapidly all over the world, and there is little doubt that government must play a role in providing or at least supporting it (Sommers & Shields, 1987; Wærness, 1984). An increase in the elderly population, more handicapped infants saved by advances in medical science, and a growing population of drug-damaged children all contribute to the need. At the same time, the traditional caregivers – women – are becoming less available. Like most men, women are now pursuing professional work or, at least, engaging in paid work outside the usual family and voluntary situations. So government must take a hand, but what should we press it to do?

In this paper I will try to develop a feminist perspective on caregiving and caring. The most pressing question seems to be this: Can we create a mode of caregiving that will be feasible and that will also incorporate the attitudes of caring characteristic of the best family care? I am not implying here that all family caregiving is «good» – accompanied by genuine caring – or that all public caregiving is «bad» – characterized by indifference and abuse. But we have had enough experience with bureaucracies to know that aloofness, endless delays, and

even humiliation, are often encountered in the quest for public help.

The first thing to do, then, is to describe the genuine caring that should accompany caregiving. Next I'll consider the three options that seem open to us and, finally – having chosen one of them – I'll sketch a plan for its implementation.

Caring

The German philosopher, Martin Heidegger (1962/1927) describes care as the very Being of human life. His use of the term is very broad, covering an attitude of solicitude toward other living beings, a concern to do things meticulously, the deepest existential longings, fleeting moments of concern, and all the burdens and woes that belong to human life. From his perspective, we are immersed in care; it is the ultimate reality of life. As though to prove Heidegger's point, the most powerful cries of alienation and despair in present society are «Nobody cares!» and «Who cares?»

Heidegger's full range of meanings is interesting and many will be important as this exploration continues, but the meaning that will be primary here is one developed

by feminists – a relational meaning. A *caring relation* is, in its most basic form, a connection or encounter between two human beings – a carer and a cared for. In order for the relation to be properly called caring, both parties must contribute to it in characteristic ways. A failure on the part of either carer or cared for blocks completion of caring and, although there may still be a relation – that is, an encounter or connection in which each party feels something toward the other – it is not a *caring relation*. Even before I describe the contributions of carer and cared for, one can see how useful this relational definition is. For example, no matter how hard teachers, or social workers, or nurses, try to care, if the caring is not received by students or clients, the claim «they don't care» has some validity. It suggests strongly that something is very wrong.

In *Caring*, I described the state of consciousness of the carer (or «one-caring») as characterized by engrossment and motivational displacement (Noddings, 1984). By engrossment, I mean an open, nonselective receptivity to the cared for. Other writers have used the word «attention» to describe this characteristic. Iris Murdoch (1970), for example, discusses attention as essential in moral life, and she traces the concept to Simone Weil. Weil places attention at the center of love for our neighbors. It is what characterizes our consciousness when we ask another (explicitly or implicitly), «What are you going through?» Weil writes:

This way of looking is first of all attentive. The soul empties itself of all its own contents in order to receive into itself the being it is looking at, just as he is, in all his truth. Only he who is capable of attention can do this. (1951, p. 115)

To say that «the soul empties itself of all its own contents in order to receive» the other

describes well what I mean by engrossment. I do not mean infatuation, or enchantment, or obsession, but a full receptivity. When I care, I really hear, see, feel what the other tries to convey. The engrossment or attention may last only a few moments and it may or may not be repeated in future encounters, but it is full and essential in any caring encounter. For example, if a stranger stops me to ask directions, the encounter may produce a caring relation, albeit a brief one. I listen attentively to his need, and I respond in a way that he receives and recognizes. The caring relation is completed when he receives my efforts at caring.

As carer in the brief encounter just described, I was attentive, but I also felt the desire to help the stranger in his need. My consciousness was characterized by motivational displacement. Where a moment earlier, I had my own projects in mind, I was now concerned with his project – finding his way on campus. When we watch a small child trying to tie her shoes, we often feel our own fingers moving in sympathetic reaction. This is motivational displacement – the sense that our motive energy is flowing toward others and their projects. I receive what the other conveys, and I want to respond in a way that furthers the other's purpose or project.

Experiencing motivational displacement, one begins to think. Just as we consider, plan, and reflect on our own projects, we now think what we can do to help another. Engrossment and motivational displacement do not tell us what to do; they merely characterize our consciousness when we care. But the thinking that we do on behalf of the other will now be as careful and as affective as the thinking we do for ourselves. We are seized by the need of another. The «rationality of caring» has been described by Kari Wærness (1984), and I will draw on her description when I

discuss changes that are necessary in institutional environments.

What characterizes the consciousness of one who is cared for? Reception, recognition, and response seem to be primary. The cared for receives the caring and shows that it has been received. This recognition now becomes part of what the carer receives in his or her engrossment, and the caring is completed.

Some critics worry that my account puts a tremendous burden on the carer and very little on the cared for. But we must keep in mind that the basic caring relation is an encounter. My description of a caring relation does not entail that carer and cared for are permanent labels for individuals. Mature relationships are characterized by mutuality. They are made up of strings of relations in which the parties exchange places: both members and carers are cared for as opportunities arise.

Even in the basic situation, however, the contribution of the cared for is not negligible. Consider the mother-infant relationship. In every caring encounter, the mother is necessarily carer and the infant cared for. but the infant responds – he or she coos, wriggles, stares attentively, smiles, reaches out, and cuddles. These responses are heart warming; they make caregiving a rewarding experience. To see just how vital the infant's response is to the caring relation, one should observe what happens when infants cannot respond normally to care. Mothers and other caregivers in such situations are worn down by the lack of completion – burned out by the constant outward flow of energy that is not replenished by the response of the cared for. Teachers, social workers, and nurses also, suffer this dreadful loss of energy when their clients do not or cannot respond. Thus, even when the second party in a relation cannot assume the status of carer, there is a genuine form of

reciprocity, which when absent is sorely missed.

The desire to be cared for is almost certainly a universal human characteristic. Not everyone wants to be cuddled or fussed over. But everyone wants to be received, to elicit a response that is congruent with an underlying need or desire. Cool and formal people want others to respond to them with respect and a touch of deference. Warm, informal people often appreciate smiles and hugs. Everyone appreciates a person who knows when to hug and when to stand apart. In schools, all kids want to be cared for in this sense. They do not want to be treated «like numbers», by recipe – no matter how sweet the recipe may be for some consumers. When we understand that everyone is immersed in care and wants to be cared for and that there is no recipe for caring, we see how important engrossment (or attention) is. In order to respond as a genuine carer, one does have to empty the soul of its own contents. One cannot say, «Aha! This fellow needs care. Now, let's see – here are the seven steps I must follow.» Caring is a way of being in relation, not a set of specific behaviors.

I have put great emphasis on caring as relation, because our temptation is to think of caring as a virtue – as an individual attribute. We do talk this way at times. We say, «He is a caring person», or even, «She is really a caring person, but she has trouble showing it». Both of these comments capture something of Heidegger's broad notion of care, but both are misleading because of their emphasis on caring as an individual virtue. From a feminist perspective, caring is primarily relational, and it is important not to detach carers from caring relations. No matter how much a person professes to care, the result that must concern us is the caring relation. Lots of self-righteous people induce the response, «She doesn't really care about me at all.» Therefore, it is the

relation that must be evaluated. If something is wrong, we should not leap to fix blame but, rather, to analyze the environment of the relation and the structures that support it.

The relational approach to caring can also be used to develop an ethic based on caring. As we search for an ethical or moral orientation adequate to the present world – one that will help us to live more peacefully and appreciatively with each other and more serenely with ourselves – we must reject the current philosophical effort to revive an Aristotelian ethic of virtue (MacIntyre, 1981). Such an ethic, while avoiding the alienation of individualism and the misguided quest for a method that will make persons irrelevant (Scheman, 1989), tends to reinforce existing hierarchies. It calls on people to fill their assigned (or chosen) roles heroically. Women, as caregivers, might well be exhorted to greater and greater excellence in their caregiving. Such caregiving could be described as a «practice» in MacIntyre's sense and its greatest intrinsic value would be caring; caring as a virtue for women would then be extolled. From a feminist perspective, this could be a terrible mistake.

An ethic of caring, in contrast, recognizes both the contributions and limitations of individual caregivers. It describes the contribution of care receivers, and it insists that the relation be evaluated – not just the carer. With this relational emphasis, we see that attention must be given to the conditions in which caring can flourish, to the ways in which caring and being cared for are learned, and to the caring aspects of all practices and ways of life. Caring is not simply a virtue of caregivers, nor is it an alternative to treating, rendering aid, curing, teaching, correcting, feeding, or a host of other tasks central to caregiving. It is primarily a mark of a valuable kind of relation and, secondarily, a characteristic

way of being in the world for those who treasure such relations.

How should caregiving be provided?

Given that the demands for today's caregiving require public support and that it is desirable to accompany caregiving with genuine caring, what are our options? There seem to be three: fund private (or so-called «community» caregiving); turn caregiving over to existing institutions; or create new entities that combine the best of institutional and family characteristics. It's clear from the way I have stated the options that I will argue for the third. The first – to fund private caregiving or even voluntary community caregiving – is probably just not feasible. It would almost certainly require the continued commitment – and exploitation – of women. Such a system might be possible sometime in the future when everyone has accepted a responsibility for caregiving, but it could not work now without great sacrifices on the part of relatively few.

The second option – to turn caregiving over entirely to existing institutions – seems heedless and even cruel. Many caregivers are already working in those institutions, and we have first-hand reports of unhappy accommodation to the system or, in many cases, burnout. Further, even when caregivers express deep concern, the complaint «They don't care» is still heard with disturbing frequency. Thus, although I suspect this option will be the response of the next generation, I do not think it will be recommended with enthusiasm nor will it be successful. (The actual response will probably be a haphazard combination of options one and two that will be unsatisfactory to most clients and do little to relieve the exploitation of female caregivers.)

The best option from all perspectives – certainly from a feminist perspective – is to ask whether institutions can be reconstructed in a new image. Do institutions have to look the way Weber described them? Perhaps we can create family-like institutions in which people can get the support and care they need without sacrificing entirely the autonomy we grant to «productive» citizens. Both caregivers and care receivers would have responsibilities in these new institutions, and the expectation would be that all clients will move in the direction of greater autonomy as they grow in the capacity to handle their own health or affairs. Institutions, like families, could be both demanding and supportive, clear in their mutually constructed expectations, and flexible in the means chosen to fulfill them. Further, unlike present institutions, they could promote a continuing debate on ends as well as means and allow, at least, for a multiplicity of ends.

A three-fold program

The program I will suggest has three parts: raising the status of caregivers; transforming education to include women's experience; and creating new institutions.

Raising the status of caregivers

First something must be done to raise the status and salaries of caregivers. In my own country, people engaged in childcare or direct care of the elderly often make about half what sanitation workers earn. Childcare workers are predominantly female; sanitation workers are mainly male. Women find themselves caught in a vicious circle. For example, many need affordable childcare, but affordability comes at the expense of their sisters who, as childcare workers, work hard and still live at the edge

of poverty. From the workers' perspective, gains for themselves too often create hardships for the women who must pay for childcare and cannot afford to do so. A similar situation exists in nursing where many professional nurses confess feelings of guilt over the cost of professional services – a cost which forces many women to provide direct, unpaid, and often inadequate nursing services at home (Glazer, 1984, 1988). This is a situation begging for female solidarity.

It may be necessary to organize and support massive strikes among caregivers, and it can be done in a way compatible with an ethic of caring. I suggest a thorough-going transformational approach – one that appraises the strategies of older traditions and asks if and how they can be transformed to preserve the ideals of caring. Can caregivers who genuinely care strike? Can we encourage them to do so? The answer to both questions is yes.

Transformational feminism requires that organizers and supporters of such strikes must plan and act as carers, not simply as workers. They will have to demonstrate their caring while pressing society to acknowledge their needs and their worth. It could work something like this: Women in direct caregiving jobs would inform their clients that they were going on strike. However, because they do authentically care for their charges, they would promise to come in for, say one hour a day on a voluntary basis. All patients, children, or wards would be visited briefly by a worker (now volunteer) who would provide care and check on their welfare. Supporters in the society at large would also contribute voluntary time in both direct care services and whatever political maneuvering is required. But the voluntary efforts would cover only a part of the day – perhaps half. The «system» would have to manage for the other half. Strikers would make no attempt

to intimidate or discourage the system's workers or volunteers. On the contrary, they would initiate dialogue, offer advice, try to educate.

This kind of strike would be something new in the world – an effort to demonstrate what it means to care while frankly and bravely trying to improve one's own condition.¹ It would require solidarity among many groups of women. Substantial occupational gains almost always require physical force (which we reject) or the political influence of powerful elites. A caring strike will require the participation of women in every economic bracket, and the strong support of upper-income women might be especially effective.

Transforming education

The second part of the program focuses on education. Here we should press for massive changes. Transformational feminists have directed scorching criticism at liberal and humanistic education (see, for example, Brock-Utne, 1985; Martin, 1982, 1984, 1985, 1987; Noddings, 1989; Rich, 1979; Woolf, 1966/1938). But I'm not sure this criticism is reaching those who most need to hear it. The majority of educational reformers are still urging equality of opportunity or outcomes in the traditional system. They want women and minorities – the oppressed in general – to have equal access to privileged knowledge, but they do not raise serious questions about what knowledge *should be* of highest value nor do they challenge the notion that schools should be merely or mainly instruments of knowledge transmission.

Transformation of social relations and institutions requires a dramatic transformation of education. Not only must the intellectual content include the contributions of women but the activities of schooling must be reshaped to include experience in direct

caregiving. Attitudes and «mentalities» are shaped by experience. Most of us speak regularly of a «military mind», a «police mentality», «business thinking», and the like. Although some of this talk is a product of stereotyping, it seems clear that it also captures some truth about human behavior. All disciplines and institutional organizations have training programs designed not only to teach specific skills but also to «shape minds» – that is, to induce certain attitudes and ways of looking at the world. If we want people to approach moral life prepared to care, we need to provide opportunities for them to gain skills in caregiving and, more important, to develop the characteristic attitudes described earlier.

Some of the most fascinating work in contemporary feminist theory is devoted to the study of women's experience and its articulation. Women's traditional experience is closely related to the moral approach called caring. Women have, more often than men, been charged with the direct care of young children, the ill, and the aged. They have been expected to maintain a pleasing environment, to look after the needs of others, and to mediate disputes in ordinary social situations. If we regard this experience as inseparable from oppression, then we might agree with Nietzsche that what I am describing is merely «slave mentality». But if we analyze the experience, we find considerable autonomy, love, choice, and consummate skill in many female agents. We may evaluate the experience as essential in developing fully human beings.

Women have learned to regard every human encounter as a potential caring occasion. In nursing theory, for example, Jean Watson (1985) defines the moment in which nurse and patient meet as a «caring occasion». It is not just that the nurse will provide care in the form of physical skills to the patient. It is a moment in which each

must decide how to meet the other and what to do with the moment. This is obviously very different from defining a medical encounter as a problem solving event. Problem solving is involved, of course, but it is preceded by a moment of receptivity – one in which the full humanity of both parties is recognized. And it is followed by a return to the other. It does not end with a technical solution but with a celebration of human relatedness.

If we decide that the capacity to care is as much a mark of personhood as reason or standard rationality, then we will want to find ways to increase this capacity. Just as we now think it is important for girls as well as boys to have mathematical experience, so we should want both boys and girls to have experience in caring. It does not just happen; we have to plan for it. As we will see, such planning is complex and loaded with potential pitfalls.

Some schools, recognizing the needs just discussed, have instituted requirements for a form of community service. This is a move in the right direction, but reflection produces some issues to worry about. The practice provided must be with people who can demonstrate caring. We do not want our children to learn the menial (or even sophisticated) skills of caregiving without the characteristic attitude. The experience of caregiving should initiate or contribute to the desired attitude, but the conditions have to be right, and people are central to the setting.

Next, practice in caring should transform schools and, eventually, the society in which we live. If the practice is assimilated to the present structures of schooling, it may lose its transformative powers. *It may be transformed – that is, distorted.* If we were to give grades for caregiving, for example, students might well begin to compete for honors in caring. Clearly, then, their attention could be diverted from those

cared for to themselves. If, on the other hand, we neither grade nor give credit for such work, will it inevitably have second-class status in our schools? So long as our schools are organized hierarchically with emphasis on rewards and penalties, it will be very difficult to provide the kind of experience envisioned.

Transformation is enormously difficult, because existing structures tend to assimilate new ideas and distort them for traditional ends. Providing experience in caregiving through schools is essential, but academic traditions may subvert our purposes. Another form of distortion may arise as well-meaning academics try to intellectualize caring.

Simone Weil is a good example of an outstanding thinker who seems to have believed that intellectual caring and interpersonal caring are closely related. In the essay from which the earlier passage was extracted, Weil observed that the study of geometry requires attention and that attention so learned could increase students' concentration in prayer. Closer, deeper concentration in prayer would then produce more sensitive interpersonal relations; that is, intellectual attention can be transferred, through prayer, to interpersonal attention. This is doubtful. Evidence abounds that people can attain high levels of intellectuality and remain insensitive to human beings and other living things. Consider the fictional Professor Moriarity (Sherlock Holmes' nemesis) who attended lovingly to his orchids but was evil incarnate in the human realm. Further, concentration in prayer can lead as easily to a focus on one's own individual virtue as to a concern for others, and it sometimes produces selfrighteousness rather than interpersonal sensitivity.

The forms of distortion are well known to feminists. They derive in part from the unceasing search for a method (Scheman, 1989) that might enable us to solve human

problems without spending a great deal of time in developing human relations. Thus we search for technical solutions in health care, for methods of instruction that make individual teachers and students irrelevant («treatments» and «subjects»), and even for parenting techniques that will ensure fine children with as little parental contact as possible.

Another tradition that stands in the way of transformation is our society's way of describing masculinity and femininity in sharp opposition to each other. Schools maintain this distinction in a host of ways, and I can only touch on the problem here. Consider, for example, the «problem» of women and mathematics. Researchers are currently trying to figure out why women lag behind men in mathematical fields and what can be done to increase their participation. But does anyone ask why men participate less often in nursing, elementary school teaching, fulltime parenting, and like activities? Is this a «problem»? When the question *is* asked, the asker does not usually assume that men are being denied opportunities that are valuable. He or she wants to involve men in activities that have too long burdened women and prevented them from engaging in really important work. Even feminists have contributed to this dangerous mind-set. It is taken as axiomatic that men's work is significant and women's is less so; at best, women's work is «complementary» to men's.

Now some of us are suggesting that women's work is important, difficult, rewarding, and worthy of our best efforts. We are suggesting that, in some important ways, men should emulate women. Horrors! Think how difficult it is in our culture for people to accept such a proposition. It is far easier to allow little girls to emulate men (learn mathematics, play competitive sports, prepare for a serious career) than to encourage little boys to emulate women.

But both moves are necessary if we want to create a caring society. Schools have a vital task in teaching boys that their manhood need not be defined in opposition to all that is womanly and girls that their womanhood does not depend on a rejection of all that is manly.

Part of the task is to find a way of avoiding essentialism without diminishing the real differences that arise out of experience. Caring is not associated with women because women are innately caring but because the experience of direct caregiving in caring apprenticeships often produces the characteristic attitude. Thus there is reason to believe that caring can be induced in men and that mathematical thinking can be induced in women. Neither tendency need be considered gender specific in a nativist sense.

Creating new institutions

As we transform educational practice (if we can do it), we will produce more and more people who are competent in both scientific rationality and the rationality of caring – people described by Kari Wærness as «sentient actors». What kinds of institutions will be fit places for sentient actors?

Transformed institutions will be smaller, more flexible, and more responsive than large bureaucracies. Their budgets should resemble large family budgets – fixed over a considerable period of time by some reasonable formula and internally flexible. One reason for recommending a fixed or at least guaranteed-graduated income for a period of years is to remove the need to seek money constantly. Just as most families plan for an extended period of time, so should these small institutions. I am not an economist, and I cannot develop this theme competently, but it does seem that the incessant quest for money coupled with

evaluation that focuses on compliance causes a pernicious turn away from internal needs and standards toward external ones.

Evaluation of such institutions should involve its members directly. They should be asked: Is this a supportive place in which to work? Were you well served? What do you need that you have not yet received? Evaluation should move away from an emphasis on compliance and toward one on satisfaction. This move is compatible with one away from individual virtue and toward a focus on relations.

The internal workings of the new institutions should be feasibly democratic; that is, hierarchies should be eliminated where possible, and clients should have a reasonable share in their governance. Students should share in the governance of schools, patients in the running of health care institutions, and welfare recipients in the just distribution of financial help. This is not to recommend that «the inmates run the prison». It is to say that responsibility falls on both carers and cared-for, and authority should rest on competence. Small children cannot run a school, but they can certainly say something about the kind of environment they prefer, and they can press each other to act as good citizens if they are helped to understand what that means.

Little attention has been given to the question of what those cared for should contribute to various relations. In theoretical discussions, I have emphasized a kind of reciprocity characterized by responses that have intrinsic value in particular relations. Each new institution should be encouraged to initiate and maintain exploration of the responsibilities of care recipients. People should be free to enter and leave institutions, to be free of various tests of orthodoxy, and certainly free of harassment and humiliation. But there should be expectations for their participation and growth. In the United States, we have come to the ridi-

culous point of supposing that we have no right to insist that people not sleep on the streets. Many of us are comfortable supposing that some folks choose to sleep there. With a sufficient supply of small institutions providing an array of care and shared work, I would not hesitate to say, «You *cannot* sleep on the street. Here are your choices...»

In today's weird language world, we often leap from irresponsible freedom to institutionalization as though there were no other possibilities. And institutions have a very bad name; being forced to reside in one carries a stigma. But the new institutions – like families and schools – could properly hold the rights of their clients in trust to be turned over to them gradually and totally at full maturation (Beck et al., 1978).

Robert Frost (1949) had one of his characters in a poem say, «Home is the place where, when you have to go there/They have to take you in.» That is the way new institutions should operate. People should be welcome by virtue of their membership in the human family, and they should be expected to share in the work there – because that's the way family is.

Perhaps the best role of government in the near future is to fund promising experiments along the lines I have described. Eventually larger groups could be formed and franchises offered. The fundamental idea is to develop a new conception of institutions.

Conclusion

Caregiving can no longer be entirely provided by private or voluntary commitment, nor can it be conscientiously turned over to the bureaucratic institutions we have now. If we want genuine caring to accompany

caregiving, we have to invent new institutional forms. Using a feminist framework, I have described caring as an attribute of relations rather than an individual virtue. Building on this description, I offered a three-fold proposal for the transformation of caregiving: a political program of «caring strikes» to raise the status of caregivers; a radical transformation of schooling that introduces a strong dose of «woman's work»; and a commitment to create and support new family-like institutions.

Nel Noddings
professor
School of Education
Stanford University

Note

1. I thank Ron Glass for the idea of a «caring strike» adapted from his «caring war».

References

- Beck, C., G. Glavis, S.A. Glover, M.B. Jenkins and R.A. Nardi (1978): «The rights of children: A trust model.» *Fordham Law Review* 46 (4), 669-780.
- Brock-Utne, B. (1985): *Educating for peace: A feminist perspective*. New York & Oxford: Pergamon Press.
- Frost, R. (1949): «The death of the hired man.» In *Complete poems of Robert Frost*. New York: Henry Holt.
- Glazer, N. (1984): «Servants to capital: Unpaid domestic labor and paid work.» *Review of Radical Political Economics*, 16 (1), 61-87.

- Glazer, N. (1988): «Overlooked, overworked: Women's unpaid and paid work in the health services «cost crisis».» *International Journal of Health Services*, 18 (1), 119-137.
- Heidegger, M. (1962/1927): *Being and time*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- MacIntyre, A. (1981): *After virtue*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Martin, J.R. (1982): «Excluding women from the educational realm.» *Harvard Educational Review*, 52 (2), 133-148.
- Martin, J.R. (1984): «Bringing women into educational thought.» *Educational Theory*, 34 (4), 341-354.
- Martin, J.R. (1985): *Reclaiming a conversation*. New York & London, Yale University Press.
- Martin, J.R. (1987): «Transforming moral education.» *Journal of Moral Education*, 16 (3), 204-213.
- Murdoch, I. (1970): *The sovereignty of good*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Noddings, N. (1984): *Caring: A feminine approach to ethics and moral education*. Berkeley: University of California Press.
- Noddings, N. (1989): *Women and Evil*. Berkeley: University of California Press.
- Rich, A. (1979): *On lies, secrets, and silence*. New York & London: W.W. Norton.
- Scheman, N. (1989): «Commentary on Sandra Harding's «The method question».» *Newsletter on Feminism and Philosophy*, 88 (3), 40-44.
- Sommers, T. and L. Shields (1987): *Women take care*. Gainesville, FL: Triad.
- Wærness, K. (1984): «The rationality of caring.» *Economic and Industrial Democracy*, 5 (2), 185-212.
- Watson, J. (1985): *Nursing: Human science and human care*. Norwalk, CT: Appleton-Century-Crofts.
- Weil, S. (1951): «Reflections on the right use of school studies with a view to the love of God.» In Weil, *Waiting for God*. New York: G.P. Putnam's Sons.
- Woolf, V. (1966/1938): *Three guineas*. New York: Harcourt Brace.

Kommentar til Nel Noddings artikkel

Ved Kari Wærness

Jeg har lært Nel Noddings tenkning å kjenne gjennom hennes to bøker *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education* fra 1984 og *Women and Evil* fra 1989. Jeg opplever henne som en svært modig og selvstendig tenker innen moralfilosofien. Hun tar i begge disse bøkene eksplisitt utgangspunkt i sine kvinneerfaringer som mor og som matematikklærer for å analysere vanskelige etiske spørsmål. Videre ender begge bøkene med grundige drøftinger av konkrete endringer i utdanningens form og innhold som burde følge av hennes teoretiske analyser og verdistandpunkter. Som bakgrunn for den artikkelen vi har fått publisere her i tidsskriftet, har jeg funnet det nyttig å gjøre noe mer rede for det perspektivet på omsorg som Noddings presenterer langt mer grundig i boken *Caring*.

Noddings benevner sitt omsorgsperspektiv som en *feminin* tilnærming til etikk og moralsk opplæring. Hun ser dette perspektivet som et alternativ til den tradisjonelle moralfilosofiens fokusering på regler og prinsipper og de begrunnelser som kan utledes av disse. Det tradisjonelle perspektivet gir moralfilosofien en matematisk og geometrisk framtreddesform som Noddings benevner «the voice of the father». Det syn hun vil framlegge er feminint i tradisjonell forstand; basert på følsomhet,

gjensidighet, mellommenneskelige relasjoner og ansvarliget – «the voice of the mother». Noddings mener at lovmessigheter og prinsipper ikke kan være det mest grunnleggende i moralfilosofi og moral. Det begrunner hun ved å vise til hvordan alle slags uhyrligheter – krig, vold, mord vandalisme osv. – skjer under påberopelse av ulike prinsipper. Prinsipper som f.eks. forbyr drap, fører til etablering av nye prinsipper for unntagelse i forhold til dette prinsippet. En tilgang til moralen gjennom prinsipper mener Noddings resulterer i ufred og krig, fordi folk vil være prinsippfaste og må forsvare prinsippene. Prinsipper som strengt skal overholdes fører til avstand mellom mennesker. Universalisering av regler og prinsipper avviser hun fordi situasjoner aldri er like nok til fullt ut å kunne styres av samme prinsipper. I stedet er det *omsorgsholdningen* som for henne er universell og tilgjengelig for alle mennesker når det gjelder å analysere hva det innebærer å møte et annet menneske moralsk. Hun avviser også enhver henvisning til noen absolutt høyere instans (Gud) som grunnlag for moral, fordi det ikke er ukjent at religion kan kreve lydighet i forhold til regler og prinsipper som kan ødelegge en ekte omsorgsholdning overfor medmennesker.

Som utgangspunkt for moralen vil hun ta

fatt i dagliglivets konkrete praksissituasjoner der lydhørhet overfor menneskets følelser er en del av våre eksistensielle livsvilkår. (Den utilitaristiske tankegang som ignorerer menneskelige følelser karakteriserer hun som romantisk rasjonalisme.)

Den grunnleggende enhet i Noddings tenkning omkring omsorg er *relasjonen*, og det er vel på dette punktet hun atskiller seg mest fra de tenkere hun ellers bygger på. Den vekt hun legger på omsorg som relasjon og ikke som individuell dyd, er avgjørende for å kunne rette oppmerksomheten mot de omgivelsene omsorg skal utøves innenfor og de strukturene som ligger til grunn. Jeg er enig med Noddings i at for å utvikle en omsorgsetikk som ikke skal virke undertrykkende for kvinner, må vi holde fast på det relasjonelle ved omsorg. Omsorgsgiveres bidrag og begrensninger kan ikke analyseres og evalueres uten at en fokuserer på relasjonen til mottakerne og den konteksten disse relasjonene er en del av. Svært lite av den empiriske samfunnsforskningen og de institusjoner der vi antar at omsorg bør gis og mottas, fokuserer på relasjonene mellom givere og mottakere på den måten Noddings argumenterer for. I forskningen om helse- og sosialsektoren har vi gode studier med enten «brukerperspektiv» eller «arbeidstakerperspektiv», mens vi sjelden finner studier som gir god innsikt i både giveres og mottakeres situasjon og vurderinger. Det innebærer ofte at vitenskapelig fundert kritikk av klienters og pasienters situasjon implisitt kan framstå som kritikk av lavtlønte og hardtarbeidende kvinnelige arbeidstakere som har svært liten innflytelse over den konteksten de skal yte omsorg innenfor. For kvinneforskningen ser jeg det som en stor utfordring å bidra med mange innsiktsfulle empiriske studier som tar utgangspunkt i begge parter perspektiv (slik Noddings makter i sine teoretiske analyser), og ikke for enkelhetens skyld slipper noen av dem.

Noddings' tanker om «How should caregiving be provided?», unnlater å ta opp *ett* vesentlig forhold, nemlig at det finnes former for omsorg som bare eller i alle fall best kan ytes av profesjonelle yrkesutøvere – det vil si av personer som har spesielle kunnskaper og ferdigheter. Jeg er derfor ikke enig i Noddings vurdering om at betenkeligheten ved å satse fullstendig på privat og frivillig omsorg *bare* består i at det ville bety grov utbytting av noen kvinner. Jeg anser at det for en rekke funksjonshemninger og kroniske sykdommer vil være best for kvaliteten av omsorgen som ytes at den som gir har ervervet seg spesielle kunnskaper og ferdigheter på området. I kjølvannet av kritikken av institusjonsomsorg, har den uformelle og private omsorg til dels blitt romantisert. Dermed har en lett kunnet overse at fagkunnskaper og ferdigheter kan være av stor betydning for å mestre den angst som ofte oppstår i møte med sterkt hjelpetrengende mennesker og de fysiske og psykiske belastninger som selve omsorgsarbeidet medfører. Profesjonell kunnskap *kan* også være om ikke en betingelse, så i alle fall en fordel, om en vil komme mennesker i møte som ifølge våre vanlige normer viser sterkt avvikende atferd.

Noddings' tanker om hvordan omsorgshensyn kan bygges inn når omsorgsarbeidere bør streike, har i et meget begrenset omfang vært prøvd ut i praksis blant hjemmehjelpere i Stockholm sist høst. Denne en-dagsstreiken var imidlertid ikke en streik for egne velferdskrav, men mot budsjettkutt som ville begrense omfanget av hjelpen hos hver enkelt klient. I hvilken grad det ville være mulig å oppnå en bedring av lønnsvilkårene for omsorgsarbeiderne her i vårt land ved den framgangsmåten Noddings antyder, er et åpent spørsmål. Selv om kanskje de fleste kvinner er enige om at dette arbeidet er for dårlig betalt, finnes det kanskje ikke tilstrekkelig

solidaritet mellom alle grupper kvinner til at en slik streik lar seg realisere?

Jeg deler fullt ut Noddings' syn når det gjelder de dilemmaer og problemer hun påpeker med hensyn til å styrke omsorgsverdiene gjennom reformer i utdanningssystemet. De siste åras framvekst av «nursing science» dokumenterer også at Noddings har rett i sin antakelse om at «distortion may arise as well-meaning academics try to intellectualize caring».

Jeg vurderer det slik at Noddings' begrep og tanker om «familieliknende institusjoner» ville være verdifullt å få introdusert og diskutert også i norsk sosialpolitisk forskning og debatt. Umiddelbart kan kanskje

hennes konklusjoner synes lite kontroversielle, så generelle og teoretiske som de framstår. Med mitt kjennskap til norsk sosialpolitikk og forskning anser jeg ikke at så er tilfelle. En rimelig grad av konsensus om det Noddings foreslår ville derfor gitt oss et mer adekvat utgangspunkt for forståelse og mestring av velferdsstatens omsorgskrise enn de modeller som råder innen sosialpolitikken i dag.

*Kari Wærness
professor
Sosiologisk institutt
Universitetet i Bergen*

Kjønn, språk og selvreferanse

Ved Jorun Solheim

Dette foredraget er på mange måter et eksempel på sitt eget innhold – i den forstand at forholdet mellom «tekst» og «forfatter» er uklart og mangetydig. Jeg kommer til å presentere en tekst som i stor grad er basert på tidligere arbeider forfattet i samarbeid med Tordis Borchgrevink.¹ Siste del av teksten – eksemplet om «Karen» – er imidlertid lånt fra en artikkel som hun tidligere har skrevet sammen med en annen samarbeidspartner, Marit Melhuus.² Denne artikkelen er igjen en delvis videreføring av den førstnevnte artikkel av Tordis og meg. Og så videre. Genealogien kan gjøres enda lengre, i det hele tatt er de tanker jeg her skal presentere produktet av et samarbeid mellom oss tre som har pågått i en årrekke.

På mange måter burde vi derfor alle tre ha stått som forfattere, samtidig som akkurat denne versjonen av teksten også må stå for min egen regning. Jeg kommer derfor til å skrive «jeg» og «vi» om hverandre. Foredraget kan derfor leses som et stykke selvreferanseproblematikk i seg selv, hvor spørsmålet om hvem «vi» er i forhold til våre egne «tekster» ikke er spesielt enkelt å besvare. Det kan derfor også stå som eksempel på *forskningssamarbeidets* intrikate dilemmaer.

Hva er selvreferanse? Hva skal vi regne som et selvreferanseproblem? Innen logikken har selvreferanse ofte henvist til klas-

sen av mer eller mindre *paradoksale* utsagn som: kreteren som sier at alle kretere lyver, eller «alt er relativt» (som er et meget absolutt utsagn), dvs. utsagn som på en eller annen måte inneholder sine egne negasjoner til det som blir sagt.

Jeg kommer til å behandle spørsmålet om selvreferanse i en mer utvidet betydning – nemlig som et spørsmål om det problematiske forholdet som *alltid* eksisterer mellom det som blir sagt og den som sier det – eller det som blir sett og den som ser – altså det problem som handler om relasjonen mellom *kunnskap* (viten, sannhet) og de *posisjoner* vi befinner oss i som kunnskapsprodusenter. I den grad all kunnskap er posisjonell – «situated knowledge» – (Harding 1989), dvs. avhengig av ståsted, perspektiv, situasjon, er selvreferanseproblemet et generelt problem – og ikke noe som har spesielt med kjønn å gjøre.

Og likevel – som kvinne-/kjønnsforskere er vi spesielt forpliktet til å være oss bevisst dette problemet. Både fordi vi *selv* insisterer på at forskerens kjønn er en forskjell som gjør en forskjell, og fordi vi blir *plassert* i en alternativ kunnskapsposisjon relativt til et mannlig perspektiv som framstår som allment.

Allerede her står vi overfor et paradoks. For som svar på det vanlige utsagn: «Dette mener du (bare) fordi du er kvinne» er det ikke helt enkelt å replisere: «Jeg mener det

fordi det er sant». Hvis vi insisterer på mannligheten som *relativ* kunnskapsposisjon, må vi også anerkjenne en form for relativitet for egen del.

Feministisk standpunktteori har forsøkt å håndtere dette paradokset ved å argumentere for at kvinners relative kunnskapsposisjon likevel kan være «sannere» enn menns (Harding 1986). Jeg skal ikke gå inn i den debatten her. Den er vanskelig og problematisk, og jeg har tenkt å la spørsmålet om relativ *sannhet* ligge – i hvert fall inntil videre.

I stedet vil jeg spørre: *Hva* er det vi er i stand til å se eller forstå fra kvinnelighetens ståsted – hva er det som blir åpenbart fra en slik posisjon? Jeg vil med andre ord flytte problemstillingen fra «sannhet» til *synlighet*. Videre har jeg tenkt å innsnevre problemstillingen ytterligere og spørre: *Hva* er det vi er i stand til å se og forstå om *kjønn* fra kvinnelighetens ståsted – og enda tydeligere: Hvordan kan vi som *kvinner* forstå *kvinneligheten*? Hva slags forståelse er dette?

Dette er da hvor jeg i denne sammenheng vil plassere selvreferanseproblemet – i forholdet mellom oss selv som kvinnelige *subjekter* vs. en *kulturell* kvinnelighet.

For å nærme meg dette problemet – og klargjøre hvorfor jeg mener det er problematisk – skal jeg ta utgangspunkt i mitt eget ståsted som antropolog (nok et selvreferanseproblem) – og si noe om hva jeg mener *kultur* handler om. Jeg vil definere «kultur» som et bestemt system av *meningssammenhenger*, et «univers» av mening, som ordner og gir form til menneskelig erfaring og virkelighet. Et hovedpoeng for meg er at denne kulturelle meningsstruktur ikke er noe som ligger «over» eller «utenfor» sosiale relasjoner og menneskelig samhandling. Kultur er det vi som mennesker kommuniserer gjennom, som vi fortolker verden gjennom, det er selve mediet for forståelse av virkelighet.

Kulturelle meningsunivers eksisterer imidlertid ikke i løse luften, de er nedfelt i og framtrer gjennom et sett av konkrete tegn og symboler som fungerer som *meningsbærere*. Den kulturelle orden manifesterer seg derfor som en *symbolsk orden* – et sett av relasjoner mellom symboler. Kultur er derfor å likne med et språk – et ordnet betydningsmønster av symbolske uttrykk.

I denne forstand er kultur noe som eksisterer «utenfor» individet, som eksternaliserte, «objektiviserte» meningsstrukturer. Akkurat her vil jeg være enig med Lacan: den symbolske orden er noe vi «trer inn i» – og det er denne inntreden som gjør oss til menneskelige, sosiale og kjønnede vesener.

Samtidig er kulturelle/symbolske systemer noe vi internaliserer, tilegner oss og *bruker* som menneskelige *subjekter* – ikke bare for å uttrykke en gitt mening, men også ved å motsette oss etablerte meningsstrukturer, skape nye fortolkninger, ny mening. Kultur er ikke et statisk rammeverk, men noe vi skaper og gjenskaper ved å leve i og gjennom den. Og likevel...

Det er denne dialektikk mellom objektivitet og subjektivitet, mellom lukkethet og åpenhet i det kulturelle/symbolske språket, som danner rammen om selvreferanseproblemet, slik jeg her vil forsøke å presentere det. Jeg vil da vise tilbake til en tidligere artikkel (Borchgrevink og Solheim 1988) hvor vi har forsøkt å bruke/diskutere en del poenger fra Paul Ricoeurs kritiske hermeneutikk, spesielt hans begreper om *tekst* og *distanse*.

Jeg skal her gi en veldig forenklet sammenfatning: I Ricoeurs termer er en «tekst» en meningsstruktur som blir fiksert og objektivisert ved å bli *innskrevet* i verden, som «skrift» i en eller annen form. Denne inskripsjon betyr at teksten *danserer* seg fra sin opprinnelige referanse, og fra «forfatterens» subjektive intensjoner. Teksten

«lukker» seg, den blir et autonomt objekt i seg selv, og det er samtidig denne autonomi som gjør at teksten «åpner seg mot verden» og kan *leses* på nye måter, i stadig nye kontekster. Med andre ord: Det er tekstens «distansiering» som gjør *fortolkning* mulig, som skaper muligheten for nye forståelser, ny meningsdannelse (Ricoeur 1981).

Hvis vi da betrakter «kultur» som tekst – eller en serie av tekster – innebærer dette perspektivet en distinksjon mellom to (eller snarere tre) dimensjoner:

Kultur som «objektiv» symbolstruktur (kulturell tekst)	– mening eksternalisert, fiksert, «innskrevet»
Kultur som «subjektiv» symbolsk fortolkning/ uttrykk (kulturell prosess)	– produksjon av mening («forfatter») – tilegnelse av mening («leser»)

Slik vi oppfatter Ricoeur, ligger det kritiske og frigjørende potensiale i et slikt begrep om tekstualitet i den *relative autonomi* mellom disse nivåer. Teksten som «objektiv struktur» *formidler* mellom forfattere og lesere som subjektive instanser, men disse er ikke reduserbare til hverandre. Forestillingen om en *kritisk distanse* åpner for en mulig frihet i meningsdannelse.

Her er det vi har begynt å pirke; i Ricoeur, og i oss selv, og i kulturbegrepet. Pirket tar utgangspunkt i et uttrykk som Ricoeur selv lanserer: «the meaning which endures», som vi tror er av fundamental betydning når det gjelder forståelse av kjønn. Uttrykket henspiller på noe «i» teksten selv som begrenser subjektets mulighet til fortolkning, og dermed begrenser muligheten for et «fritt spill» av mening. Ricoeur synes å plassere denne begrensning i den abstrakte struktur av lingvistiske tegn som konstituerer språket. Vi finner dette problematisk,³ og ønsker i stedet å lete etter «the meaning which endures» i den *konkrete symbolstruktur* som utgjør kulturelle meningssystemer. Vår hypotese er føl-

gende: at det finnes visse «objektiviserte» meninger innen vårt kulturelle symbolspråk som har en tendens til å unnsnippe fra – eller er ekstremt motstandsdyktige mot – nye fortolkninger og nytt meningsinnhold.

Mer presist: vi er på leting etter kulturelle meningsstrukturer som ikke framtrer som meningsfulle, men som «gitte», «naturlige» eller «selvinnlysende». Dette tilsvarer det som Pierre Bourdieu kaller «doxa» – de deler av et symbolsk univers som er «lukket» for fortolkning og meningsutveksling, og hvor virkeligheten framstår som udiskutabel, hvor vi ikke lenger er i stand til å tenke *om* tingene, fordi vi er innskrevet i dem (Bourdieu 1977).

Slike lukkede og *tause* meningsunivers finnes antakelig i alle kulturer, kanskje utgjør de til og med basis for kulturelle systemer. De representerer områder hvor *distansiering* ikke lenger finner sted, hvor rommet mellom det «objektive» og det «subjektive» lukker seg – m.a.o. hvor vi som subjekter (forfattere og lesere) ikke lenger befinner oss «utenfor» teksten, men er *innskrevet i den* som del av den «objektive» symbolske orden. Eller for å bruke et annet uttrykk: det handler om områder hvor *metakommunikasjon* ikke lenger er mulig.

Og her er det *kjønn* trer inn på scenen som en fundamental betydningsstruktur. Vår utgangsposisjon er her følgende – og her knytter vi an til deler av psykoanalytisk objekt-relasjonsteori, spesielt Winnicott (1971) og Dinnerstein (1976): vi tror at vår kulturelle kjønnsstruktur (og kanskje alle kulturer) er konstruert med referanse til *kvinneligheten* som det primære symbolske objekt, gjennom en elaborering av symbolske assosiasjoner knyttet til kvinnekroppen. Denne kulturelle «basis» har utgangspunkt i en *primær* symbolsk erfaringsverden, som er knyttet til det faktum at det første *objekt*, det første *andre* – det første *begjær* – er en kvinne. I denne forstand blir

den kulturelle orden en «objektivt» kjønnets struktur, hvor representasjonen av det kvinnelige utgjør det grunnleggende referansepunkt – en primærkilde for meningsdannelse.

Hvis dette er riktig, må det kvinnelige nødvendigvis bli noe av det mest «objektiviserte», fikserte og innrammede som kan tenkes, låst fast i spesielle meningsstrukturer med forbindelser til et ubevisst, førspråklig meningsunivers. Og vi tror at nettopp denne *inskripsjon* «låser» kvinner – også som subjekter – til bestemte posisjoner i et symbolsk språk, hvor vi «er i språket» og «blir snakket» som symbolske objekter.

I denne sammenheng vil vi gjerne bemerke følgende: Mye moderne feministisk teori ser ut til å være inspirert av et begrep om «det symbolske» som er lånt fra Lacan, hvor kvinneligheten er *ekskludert*, eller representert ved et «ingenting» – en *mangel* (se f.eks. Mitchell & Rose 1982, Brennan 1989). Denne oppfatning av det symbolske hviler på et postulat om *fallos* som den primære tegnbærer, gjennom det som Lacan kaller «faderens lov», som splitter den (imaginære) opprinnelige enhet mellom mor og barn og innlemmer barnet i den språklig/symbolske verden.

Denne type teori ser derfor ut til å postulere at kvinnelighetens forhold til språket – eller kulturen – handler om *ikke-representasjon*. Kvinnen befinner seg «utenfor» det symbolske – «hun eksisterer ikke», som Lacan formulerer det. En slik fortolkning ser ut til å danne bakgrunn for mye av den franske feminismen, som ønsker å rekonstruere eller gjenvinne dette «urepresenterte» og få kvinners *taushet* til å snakke, gjennom et spesielt kvinnelig språk eller «écriture féminine» (Marks & Courtivron 1980, Moi 1985).

Vår posisjon er på mange måter den motsatte – i det minste tror vi at det ligger en motsetning her. Vi mener at den kvinnelige

taushet (som vi ikke benekter) ikke først og fremst er et spørsmål om «ikke-representasjon», men snarere om «*over-representasjon*». Vår hypotese er med andre ord at kvinneligheten er så sterkt innskrevet og *objektivisert* innen den symbolske meningsstruktur at kvinner som subjekter blir «fanget» eller «låst» innen denne.

Eller for å sette det på spissen: *kvinner* blir tause som kulturelle subjekter fordi *kvinneligheten* snakker overalt.

Dette gir etter min mening selvreferanseproblemet en spesiell karakter. For hvis det er slik at *kvinnelighetens* symbolikk tilhører grunnlaget for vår underordning som kulturelle subjekter, hvordan er det da mulig å reise en feministisk *kritikk* fra kvinnelighetens ståsted? Og omvendt: i den grad kvinner er «innelåst» i en gitt meningsstruktur, på måter som gjør *distansiering* vanskelig eller til og med umulig – fra hvilken posisjon er det mulig å snakke *annerledes*? Hvordan trer vi ut av selve det kulturelle språket som ser ut til å holde oss fast som symbolske objekter i både vår egen og menns kommunikasjon? Hvordan blir vi subjekter *for oss selv*?

Mitt foreløpige svar på dette dilemma, er at vi kan bare bli subjekter for oss selv dersom vi kan bli *våre egne objekter*. Med andre ord: vi må foreta den paradoksale operasjon det er å tre ut av oss selv og se på oss selv med *en annens* blick. Vi må bli fremmede for vår egen kvinnelighet, slik at vi kan fortolke og forstå hva den handler om. Dette er i en viss forstand et umulig prosjekt. Og likevel tror jeg det er mulig.

Det er mulig fordi vi ikke er like, og fordi «kultur» ikke er entydig; den kan aldri danne en identisk, sømløs, monolittisk enhet. Det finnes ingen «identisk» kulturell kvinnelighet – den er en abstraksjon, og vi representerer forskjellige versjoner av den. Vi er heller ikke identiske med oss selv, vi representerer motsetningsfulle identiteter. Det betyr at vi kan oppsøke *ikke-identiteten*

som kilde til ny kunnskap, vi kan bruke hverandre, og ulikhetene i oss selv, som *den andre*. Dette er bl.a. hva Sandra Harding er inne på i sin nye bok, hvor hun snakker om å utnytte forskjellighet og det hun kaller «monstrous identities» (sammensatte, paradoksale identiteter) som ulike *ståsteder* for fortolkning (Harding 1989).

For å forsøke å komme disse problemstillingene nærmere, vil jeg gjøre bruk av et eksempel. Eksemplet er på en måte tredobbel; det handler om *en kvinne* som Tordis Borchgrevink (og delvis jeg) intervjuet i forbindelse med et tidligere forskningsprosjekt,⁴ det handler om *oss* i møte med denne kvinnen, og det handler om våre ulike *analyser* og forsøk på å skape distanse til henne og oss selv, for å forstå hva vi så. Det vil forhåpentlig være brukbart for å illustrere en del av de knuter, paradokser og dilemmaer jeg her har forsøkt å skissere.

Forøvrig bør følgende opplyses: Konteksten for eksemplet slik det er brukt her, er opprinnelig et foredrag holdt av Marit Melhuus og Tordis Borchgrevink på et seminar i feministisk teologi, som senere ble til en artikkel (Borchgrevink og Melhuus 1989). Jeg har her foretatt min egen oversettelse og delvis omskrivning fra engelsk, og framstillingen som følger er en blanding av originalen (i forkortet utgave) og egne innflettede kommentarer. Leserne inviteres forøvrig til å foreta sine egne sammenlikninger.

Karen bor i en bygd på vestlandet. Hun er sjømannskone, med to barn, og bor i et nytt hus bygd på svigerforeldrenes tomt, de er hennes nærmeste naboer. Karen har ingen jobb, det finnes svært få jobber i bygda, jobb er noe av det hun ønsker seg aller mest. De siste årene har hun stelt sauene til svigerforeldrene. Hun sier: «Uten de sauene ville jeg blitt gal.»

Karen er innflytter, fra en annen bygd. Hun deltar ikke i bygdas aktiviteter som gjerne har med avholdssak og religion å

gjøre, dette setter henne i en posisjon som avviker. Hun har, etter hva hun selv sier, ingen venner. Hun er isolert, bitter og ensom.

Karen forteller oss om en del hendelser og situasjoner, hvor hun selv oppfatter at hun har begått noen slags utilgivelige kulturelle brølere, provokasjoner som ikke blir glemt eller tilgitt. Disse hendelser kretser alle omkring temaer som kvinnekropp, fruktbarhet og mat – og måten hun forteller dem på, får oss på en eller annen måte til å bli pinlig oppmerksom på *forbindelsene* mellom disse fenomener. Det er som om Karen på en ubevisst måte trekker disse forbindelseslinjene selv, men uten å gjøre det eksplisitt.

Allerede her ligger det en distanse: mellom Karen og den kvinnelighet hun er omgitt av – hun er *en annen* i forhold til «dem». Det er kanskje denne distanse som gjør at hun kan fortelle *oss* om sitt forhold *til* denne kvinneligheten. Hun er ikke fullt ut integrert i den, eller hun er i og utenfor den på samme tid. Karen er et «monster» – en uren kategori (Douglas 1966) – hun befinner seg *på grensen* mellom kulturelle strukturer.

Det Karen forteller, treffer oss som en form for *gjenkjennelse*. Vi fornermer noe i det Karen forteller, som både ligger i hendelsene og utenfor dem, og som setter i gang en assosiasjonsrekke hos oss. Disse assosiasjonene er annerledes enn Karens egne – og formidlet av *vår* distanse til det hun forteller – vi gjenkjenner Karens dilemmaer, men de er likevel ikke våre på samme måte som de er hennes. Vi kan, i hvert fall delvis, stille oss utenfor det kulturelle rommet som hun er fanget i. Og likevel kan vi det ikke, også vi befinner oss i grenseland, i en marginal og tvetydig posisjon.

La oss se hvor denne doble distanse og doble marginalitet – Karens og vår egen – fører oss. Jeg skal ta utgangspunkt i tre hen-

delser eller situasjoner som Karen forteller oss. De er alle trivielle, velkjente situasjoner. Og likevel.

Den ene situasjonen handler om hjemmelagde *kaker*. For Karen representerer kravet om å servere kaker hver gang folk er på besøk, noe tøv. De tar masse tid å lage, og fra et helsemessig synspunkt er Karen heller ikke det minste glad i dem. Hun er også full av sarkasme over selve ritualet som handler om å spise dem, hun sier: Tro ikke at det er nok å be folk om å forsyne seg. Du må lokke folk til å spise, du skal servere dem, du må nesten skyve de klisne greiene ned halsen på dem, samtidig som du helst skal stå på kjøkkenet og sørge for at det er mer.

Karen baker likevel kaker av og til, men fra bygdas synspunkt er dette ikke nok, det generelle *fravær av overflod* av kaker hefter tydeligvis ved henne som en *mangel* på kvinnelighet. Dette er en *usagt* forbindelse, og det er nettopp poenget: Det er en del av den kulturelle grammatikk som både Karen og vi er i stand til å gjenkjenne, det er ikke nødvendig å *si* at mangel på kaker betyr dårlig kvinne. Vi «vet» dette, vi *kjenner* det.

På grunn av denne mangel pleier da også hennes svigermor, hver gang Karens mann kommer hjem fra sjøen, å komme ned med det som Karen beskriver som «armene fulle av kaker». Karen har bedt henne om å la være, fordi hun mener hun er i stand til å sørge for familiens egen kakeforsyning. Hun opplever svigermors gave som en fornærmelse og som en straff. Mannen mener hun er utakknemlig, for hans mor er da så snill.

Når Karen går ut, passer hun også på alltid å ta med seg barna, selv om de er gamle nok til å ta vare på seg selv. Å la barna være alene i huset noen timer er nemlig en invitasjon til svigermor om å komme ned for å passe på dem, og mens hun er der, å inspisere Karens skuffer og skap, og sørge for at huset er i orden. Svigermor har forøv-

rig dårlig hjerte, og klager over at hennes helse ikke tillater henne å gjøre det hun skal i sitt eget hus. Karen opplever at hun, som hun selv sier: «kveles av takknemlighet» over svigermors tjenester, som hun ikke er i stand til å bli kvitt. På den annen side ser det ut som om svigermor nettopp trenger, og er avhengig av, Karen for å kunne fremstå som inkarnasjonen av proper kvinnelighet. Det ser med andre ord ut til at vi her har å gjøre med et kvinnelighetens null-sum-spill, hvor den gode kvinne forutsetter eksistensen av den dårlige.

Som sagt: trivielle og velkjente saker.

Den andre situasjonen som Karen forteller om, handler om mat og kvinnelighet på en litt annen måte. For en del år siden dannet Karen og noen andre kvinner i bygda en amnehjelp-gruppe. De jobbet ivrig med å spre informasjon og tilby råd til ammende kvinner. I begynnelsen kom det ganske mange kvinner på møtene, etter hvert ble det færre, til slutt kom det ingen – og organisasjonen gikk i oppløsning «av seg selv», som Karen uttrykker det. Det viste seg at kvinnes aktiviteter var blitt gjenstand for en generell latterliggjøring i bygda, med ironiske bemerkninger og kommentarer om å være melkekuer *til felles bruk*. Slik Karen forteller det, er det åpenbart at dette har vært svært effektive beskyldninger m.h.t. å fremkalle en dyp følelse av *skam* – og en generell taushet. Det ble aldri snakket mer om denne organisasjonen.

Den tredje hendelsen finner sted på følgende måte: Karen blir involvert i en diskusjon på et offentlig kontor. Diskusjonen dreier seg om barns lidelser i den tredje verden. Karen bemerker at hun synes folk i den rike verden kunne få færre barn, og i stedet sende en del offentlige barnebidrag til de som allerede er født og har for lite. Hun blir motsagt med argumenter om at barn er en gave, og familien er en velsignelse. Til dette svarer Karen at hun personlig synes det er enklere å passe på tjue sauer

enn på mann og to barn. Etterpå får hun høre om en samtale mellom en av de som var til stede ved dette opptrinnet og en kvinne hun knapt nok kjenner. Kvinnen, som klager over alt arbeidet hun har med å holde styr på hunden sin, blir oppfordret til å gi hunden til Karen, siden Karen øyensynlig bryr seg mer om dyr enn om mennesker.

Den siste kommentar til denne hendelsen kommer fra en mannlig bekjent av Karen, som minner henne på at en kvinne har fått en livmor for å bruke den. Hvorpå Karen repliserer at en livmor er da ikke alt vi har fått, er det vel?

Igjen: noen velkjente situasjoner. Vi har hørt sånt før.

Og dette er nettopp problemet; fordi disse hendelsene egentlig er så velkjente, får vi ikke tak i det som skjer. Det er som om gjenkjennelsen stenger for forståelsen. Først når vi forsøker å forholde oss til dette kjente som om det var ukjent eksotisk, først når vi begynner å huske på at vi er antropologer, går det opp for oss at vi jo egentlig slett ikke forstår dette. Kaker, kuer? Livmor? Hva er det egentlig som foregår her?

Det er verd å merke seg at Karen selv forteller disse hendelsene til oss i en form for *sammenheng*. De henger tydeligvis sammen i hennes hode som eksempler på *noe* som er usagt, og som plager henne dypt, men som hun ikke helt forstår. Og vi er altså heller ikke lenger sikre på om vi er i stand til å forstå denne særegne form for kulturell kommunikasjon omkring kvinnelighetens vesen. Den elaborerte bruk av symboler og lek med metaforer som dette bygdesamfunnet oppviser, representerer ved nærmere ettertanke et ganske intrikat fortolkningsproblem.

Og først når vi oppdager dette, kan fortolkningen begynne. Det handler altså om å bevege seg fra *gjenkjennelse* til *distanse*. Og nettopp på basis av dette dobbelte grunnlag av kjent og ukjent, er det vi forsøker å komme videre i en analyse, som blir

en form for metakommunikasjon over Karens eksempler, basert på et forsøk på å finne ut hva gjenkjennelsen egentlig består i. Jeg skal her bare gi noen biter av denne metakommunikasjon, som også etter hvert har utviklet seg til å bli et ubehagelig stykke selverkjennelse.

Jeg vil i denne forbindelse slå et slag for *ubehaget* som metodisk og teoretisk poeng. For jeg tror at noe av det som ga støtet til å forsøke å nøste videre i dette kulturelle meningsklister som vi her forsto at vi var en del av – var nettopp en akutt følelse av ubehag, som syntes å avspeile Karens egen plagethet. Dette ubehaget kretset nettopp omkring slike metaforer som kuer, mat og livmor, og den effektivitet vi oppdaget at disse symboler hadde i forhold til å snakke til og om kvinneligheten.

Det var refleksjonen over disse tilsynelatende trivielle eksemplene som ledet oss til oppdagelsen av det som senere for oss er blitt stående som den fundamentale symbolske forbindelse mellom *mat* og *kvinnelighet*.

Og: Det gikk flere år fra vi oppdaget denne forbindelsen til vi oppdaget at vi hadde oppdaget den.

Hvis vi ser på de tre situasjonene under ett, synes de ved første blick å vrimle av selvmotsigelser. F.eks. er det i det første eksemplet med kakene åpenbart at «feilen» med Karens kvinnelighet er at den gir for *lite mat*. Samtidig er «feilen» ved ammegruppen tydeligvis det motsatte: her er det *overfloden* av mat som er problemet. En annen motsigelse: Var de ammende kvinnenes «forbrytelse» at de kom til å påpeke et skille mellom kvinners naturlige anatomi og kvinner som kulturelle vesener, ved å demonstrere at det trengs *kunnskap* for at naturen skal kunne flyte fritt? Eller var det motsatt: at de brakte kvinneligheten for *nær* naturen? Den effektive bruk av *kua* som latterliggjørende symbol synes å peke i den siste retningen. Enda en motsigelse:

Det kan se ut som om et hovedproblem ved ammegruppen var at den viste fram kvinnekroppens fruktbarhet som noe å feire og glede seg over, altså en mangel på puritansk *bluferdighet*. Dette synes imidlertid å moties av det siste eksemplet, hvor kvinnens livmor åpenbart framstår som et objekt for *offentlig feiring*. Osv.

Vi er ikke i stand til fullt ut å redegjøre for disse tilsynelatende selvmotsigende symbolske sammenhenger. Men vi er etter hvert begynt å lure på om det faktisk er slik at disse paradoksale sammenhenger ikke kan redes ut, om det med andre ord er slik at i en viss forstand er det *uklarheten* som er budskapet. Fra et logisk synspunkt er paradokser et uttrykk for feil i resonnementet, at man ikke er i stand til å skille meningsnivåer fra hverandre. Fra et kulturelt synspunkt er det mulig at paradokser og sammenblanding av meningsnivåer er selve grunnlaget for kulturell stabilitet, at de nettopp danner den type «double binds» (Bateson 1972) som gjør at det er umulig å sortere ut *hva* som egentlig menes, og at dette i seg selv er en vesentlig hindring for kulturell endring. Med andre ord: at meningen er *overdeterminert*, og helt ulike og innbyrdes inkonsistente budskap er fullt i stand til å produsere det samme resultat.

Ikke desto mindre tror vi at det er mulig å se en viss felles meningsstruktur i Karens eksempler. Mye av den tilsynelatende inkonsistens forsvinner hvis vi ser nærmere på hvilke kontekster av *sosiale relasjoner* de ulike symbolske budskap refererer til. Her må vi trekke inn et stykke antropologisk kunnskap, som da blir et element i vår egen distanse, og er en av grunnene til at *vår* kunnskapsposisjon er en annen enn Karens.

I alle kulturer er distribusjonen av mat et fenomen av grunnleggende symbolsk betydning. Sentralt i denne distribusjonen, sett som en kulturell diskurs, er spørsmålet

om hvilke personer som har rett og plikt til å gi mat til hvem, og i hvilke sosiale kontekster denne forsyning foregår. Hvis vi da fokuserer på koblingen mellom mat, kropp og kvinnelighet ut fra spørsmålet om *hvem, hvor og når*, blir kanskje det mest slående ved amnehjelpgruppen at de konverterer en privat relasjon til en offentlig, de går ut i *det offentlige* med sin matproduserende kapasitet. De deler sin kunnskap om sin egen kropp som mat, og de gjør det åpent, i fellesskap. De deler imidlertid *ikke* ut sin konkrete kropp. Å påstå noe slikt er nettopp å foreta et sprang i meningsnivåer, det er å foreta en logisk feilslutning. Å bringe *kua* inn i bildet sementerer imidlertid nettopp denne feilslutning, det skaper en skjult assosiasjon til det å dele *selve kroppen*, det skaper et bilde av kvinner som distribuerer sine bryst til hvem som helst.

Dette snakker igjen til dype kulturelle realiteter. En rekke antropologiske studier (eks. Ortner & Whitehead 1981) viser at det i de fleste kulturer eksisterer et viktig skille mellom familie-relatert og offentlig distribusjon av mat, som korresponderer med et hierarkisk skille mellom kvinner og menn som symbolske matgivere og forsørgere. Å forsyne *fellesskapet* (samfunnet, menneskeheten) med føde – med de symbolske assosiasjoner dette gir m.h.t. makt og ansvar for «helheten» – er så godt som alltid et *mannlig* privilegium. Jfr. det hellige måltid, nattverden i kristen tradisjon. *Kvinnens* forsørgelsesansvar og forpliktelser som matgivere er derimot så å si alltid avgrenset til spesielle relasjoner – til mann, barn og den nærmeste sirkel av slekt og venner. Denne spesielle matforsyning bærer med seg helt andre symbolske assosiasjoner. Den snakker ikke om makt, men om tjenerskap.

Med andre ord: Makten til å *generalisere* kroppens forsørgelsesevne og dele den ut til hele samfunnet, uttrykker i de fleste kulturer et mannlig «skapelsesprinsipp» – og en

hellig handling. Å begrense kvinners mat- og livgivende kapasitet til den private sfære, kan derfor være en symbolsk grensemarkering av fundamental betydning. Kvinner som generaliserer sin matproduserende evne, som «deler ut sin kropp» til allmennheten, blir innen en slik meningsstruktur pr. definisjon umoralske, urene og kulturelt truende.

Det er i dette perspektivet at Karens gjerighet på kaker, hennes manglende entusiasme for å bruke sin livmor for å produsere private barn, og ammegruppens «offentlige» melkeproduksjon likevel synes å bli forståelige som brudd på den samme kulturelle grammatikk, som plasserer kvinneligheten som en *privat* kroppslig forsyningstjeneste i relasjon til en hellig alminnelig mannlighet.

Så langt vår metakommunikasjon over Karens situasjon – og vår egen. Den kan utvilsomt forbedres, føres videre, og kanskje i andre retninger. Hovedpoenget i denne sammenheng er imidlertid å vise dette som eksempel på det å sette oss selv *som den andre*, å se på vår egen kvinnelighet som *objekt*, med et fremmed blikk. Vår opplevelse i akkurat dette tilfelle, var at ved å forsøke å forstå Karens situasjon fra et annet ståsted, fikk vi i neste omgang reflektert vår egen «objektivitet» – dvs. tingliggjøring – som kvinner.

Så kan man kanskje si: Men dette vet vi jo. Dette kjenner vi nettopp innenfra, ved å være i kvinneligheten, innkapslet i den, dette kjenner vi på kroppen, fra første stund. Jeg er ikke så sikker på det. Rettere sagt; jeg tror det er forskjell på å *kjenne* kvinneligheten innenfra, som immanent ureflektert virkelighet, og å vite *om* den utenfra, gjennom kritisk distanse og selvrefleksjon – dvs. å vite *hva vi vet*. Og jeg tror kanskje at det er i møtet mellom disse to kunnskapsposisjoner, i vekslingen mellom å være subjekt og objekt for oss selv og hverandre, med andre ord midt i selvreferanse-

problemet – hvor vi både må løfte oss selv etter håret og se under vår egen hud – at feministisk teori vokser fram.

Jorun Solheim
forsker

Arbeidsforskningsinstituttet

Oslo

Noter

1. Dette gjelder i første rekke Borchgrevink & Solheim (1988), og et felles foredrag, som bygger videre på denne artikkelen, som vi holdt på Nordisk forskerkurs i feministisk teori og metode, Finland høsten 1989. Den foreliggende tekst er i stor grad en omarbeidet og forkortet versjon av dette foredraget.
2. Se Borchgrevink & Melhuus (1989). Eksemplet, slik jeg bruker det her, er til dels direkte hentet fra denne artikkelen, men jeg har lagt inn en del egne kommentarer for å belyse selvreferanseproblemet. Det samme eksemplet kan forøvrig leses i en mer utvidet kontekst i Borchgrevink & Melhuus (1985) og i Borchgrevink (1987).
3. Argumentasjonen for dette skal ikke gjentas her. Lesere som er interessert i våre fortolkninger og problemer m.h.t. Ricoeur, henvises til nevnte artikkel.
4. Dette prosjektet besto av et samarbeid omkring to parallelle undersøkelser om sammenhenger mellom arbeidsliv og familieorganisering, utført ved Arbeidsforskningsinstituttet i Oslo, med fokus på henholdsvis sjømanns- og oljependlerfamilier. Se bl.a. Borchgrevink & Melhuus (1985), Solheim, Heen & Holter (1986).

Litteratur

- Bateson, Gregory: *Steps to an Ecology of Mind*. New York. Ballantine Books, 1972.
- Borchgrevink, Tordis: *Kjærlighetens diktatur. Kjønn, arbeidsdeling og modernitet*. Magistergradsavhandling ved Institutt for Sosialantropologi. Universitetet i Oslo, 1987.
- Borchgrevink, Tordis og Marit Melhuus: *Familie og arbeid: Fokus på sjømannsfamilier*. AFI, Oslo: AI-dok 27/85.

- Borchgrevink, Tordis og Marit Melhuus: «Text as Reality – Reality as Text». I *Studia Theologica*, 43, 1989.
- Borchgrevink, Tordis og Jorun Solheim: «En råtten tekst? Om kjønn, mat og fortolkning». *Sosiologi i dag*, 2/1988.
- Bourdieu, Pierre: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, 1977.
- Brennan, Teresa (ed): *Between Feminism and Psychoanalysis*. London and New York: Routledge 1989.
- Dinnerstein, Dorothy: *The Mermaid and the Minotaur: Sexual Arrangements and Human Malaise*. New York. Harper & Row, 1976.
- Douglas, Mary: *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London. Routledge and Kegan Paul, 1966.
- Harding, Sandra: *The Science Question in Feminism*. Ithaca og London: Cornell University Press, 1986.
- Harding, Sandra: *Who knows? Women, Science and Knowledge*. Upublisert bokmanus 1989.
- Marks, Elaine og Isabelle de Courtivron: *New French Feminism*. The Harvester Press, Ltd. 1981.
- Mitchell, Juliet og Jaqueline Rose: *Feminine Sexuality. Jaques Lacan and the Ecole Freudienne*. London: Macmillan, 1982.
- Moi, Torill: *Sexual/Textual Politics. Feminist Literary Theory*. London og New York. Methuen, 1985.
- Ortner, Sherry B. og Harriet Whitehead: *Sexual Meanings. The Cultural Construction of Gender and Sexuality*. Cambridge University Press, 1981.
- Ricoeur, Paul: *Hermeneutics and the Human Sciences*. Cambridge University Press, 1981.
- Solheim, Jorun, Hanne Heen og Øystein G. Holter: *Nordsjøliv og hjemmeliv*. Del I/II. AFI, Oslo: AI-dok 35/86 og 36/86.
- Winnicott, D.W.: *Playing and Reality*. New York: Basic Books, 1971.

Kommentar till Jorun Solheims föredrag

Ved Karin Widerberg

I mina kommentarer till Jorun Solheims rika inledning om «Kön, språk og självreflexans» ska jag koncentrera mig på två frågeställningar och överlåta resten till den efterföljande diskussionen. Det jag vill ta upp är för det första: *teorin om det kvinnliga som grundläggande referenspunkt – primärkälla för meningsskapande*. En problemställning som är teoretiskt utfordrande (och som också ligger innanför det postmodernistiska intressefältet) och som sålunda kan förväntas vara nogot som upptar delar av den norska kvinnoforskningsmiljön. För andra kan dock denna problemställning framstå som väl «far out» och i varje fall svårbegriplig. Då kan det vara mer närliggande att ställa frågor om denna teoris *implikationer för en förståelse av vetenskaplig praxis samt vilka möjligheter för feministisk praxis den öppnar för*. Med dessa båda frågeställningar hoppas jag sålunda kunna ge «något åt envar» och samtidigt fänga och problematisera något av det centrala i Jorun Solheims inledning.

Teorin om det kvinnliga som grundläggande referenspunkt

Den teoretiska ansats som Jorun Solheim (och Tordis Borchgrevink som medtänkare) här gör är ytterst spännande och

fruktbar, menar jag, för att komma åt något av det vi «stöter på» men i ytterst begränsad utsträckning artikulerar. Samtidigt skulle jag dock vilja fördjupa eller komplicera Jorun Solheims tes genom att föra in aspekter rörande makt och förtryck. Vad är det som gör denna grundläggande referenspunkt – det kvinnliga – till något underordnat/negativt och förtryckt? I besvarandet av denna fråga – som jag alltså ser som den «naturliga» följdfrågan om vi hävdar att det kvinnliga är en grundläggande referenspunkt – tro jag Julia Kristevas teori om «abjection» (Kristeva, 1982) kan vara ett fruktbart bidrag. Och jag vill därför säga ett par ord om denna hennes teori här.

Kristevas teori om abjection

Julia Kristevas tes hävdar att «abjection», som är en känsla, utgör såväl en drivkraft för utvecklingen från människa till individ som en drivkraft för utvecklandet av den symboliska ordningen och dess innehåll; dvs. religion, rätt, filosofi, mm. Det är en känsla av avsky, äckel, förnedring, uselhet; något som är så mångtydigt och språkligt svårgripbart att jag valt att här bibehålla det engelska uttrycket abjection. Kristeva menar med andra ord att det är samma drivkraft i/för människan som i/för samhället, samma klangbotten, samma bestämning. Människa och samhälle sammanfaller här och att tala om subjektets och

samhällets historia var för sig blir felaktigt. Och sålunda en begreppsapparat som upprätthåller en skillnad som «egentlig inte är». Jag har dock valt att här tala i dessa, om än felaktiga, termer helt enkelt för att göra mig begriplig.

Subjektets historia börjar med *jouissance*, en känsla av lust och välbehag, och *abjection*, en känsla av äckel, avsky, förnedring. Båda härstammar från det förspråkliga stadiet i en individs tillblivelse. Och även om *jouissance* är en förutsättning för att *abjection* ska uppstå, så är det *abjection* som är själva drivkraften i subjektets och samhällets historia. *Abjection* är följaktligen en känsla som individen bygger sitt jag på, och i relation till, med samhällets hjälp. Det är med andra ord en känsla som också samhället byggs upp runt.

Denna känsla är förankrad i kroppen (som alla «grundläggande» känslor?) på grund av att den uppstår i det förspråkliga stadiet. Det är en känsla som kroppen ger uttryck för och som vi ej har ord för, annat än för dess effekter. Den uppstår då spädbarnet «uppfattar/upplever» att alla dess «beståndsdelar/objekt» (orden blir här fel då de appliceras på ett stadie då objekt/subjekt ännu ej kan urskiljas) bara baseras på förluster av desamma och att detta utgör grunden för dess existens. *Abjection* är en känsla som infinner sig på stadiet före barnet har konstituerat sig som subjekt och andra som objekt, men ändå i begynnelsen av denna process. Det är det stadie då vi försöker komma loss från greppet av den moderliga enheten, men före existensen utanför henne.

«The abject» utgör «ett land av glömska som ständigt gör sig påmint» för det etablerade subjektet. Då *abjection* gäller gränser och handlar om tvetydighet blir subjektet aldrig kvitt det som hotar det. Tvärtom «lär» *abjection* subjektet att det är i ständig fara. Frågan gäller snarare «var är jag» än «vem är jag». Vi konfronteras med abjec-

tion då vi rör oss på «djurets territorier». Därför markerar också primitiva samhällen ut sina kulturer i förhållande till djurets hotande värld/animalism, varigenom *abjection* kontrolleras och «oskadliggöres». Kristeva menar att *abjection* i samband med mat kanske är den mest elementära och den mest arkaiska formen för *abjection*.

Medan den första upplevelsen av *abjection* är könsneutral, eftersom varken subjekt eller objekt ännu har börjat konstitueras av spädbarnet, så kanaliseras denna känsla på ett könsspecifikt sätt senare i identitetsutvecklingen. Spädbarnets «första» relation till objekt är *en relation till modern* (inte som ett annat subjekt utan just som ett objekt). Genom att kvinnan som moder är subjektets första objekt, kodas/kanaliseras *abjection* (och *jouissance*?) till henne. Att modern «kodar» som abject visar på den oerhörda vikt olika samhällen tillmäter kvinnan. Det symboliska «uteslutningsförbudet» (incest), som utgör grunden för kollektiv existens, verkar alltså inte ha tillräcklig styrka att dämpa upp «the abject» eller *det kvinnligas demoniska potential*. Det är just dess kraft att det *inte* kan urskiljas som «the other» men istället hotar ens hela «own and clean self», som ger det dess oerhörda kraft.

Etablerandet av den symboliska ordningen, den falliska makten, hotas följaktligen kontinuerligt av en ännu större makt, den kvinnliga (moders)makten. En makt som måste hållas nere. Den separation mellan olika element som sätts upp via, och i, språk och kultur göres just för att förtrycka mater-iell auktoritet och kroppen. Besudlingsritualer avslöjar sålunda både ett försök att kontrollera det kvinnliga och ett försök att skilja det talande subjektet från kroppen. Härigenom får det talande subjektet status av en ren och proper kropp, en som inte kan assimileras, ätas, bli abject? (frågetecknet är Kristevas, s. 78).

Motsättningen mellan rent och orent är inte en arketyp utan ett sätt att koda differentiering hos det talande subjektet, menar Kristeva. Denna motsättningen ger uttryck för en strävan efter identitet, något som bara kan uppnås via åtskillnad/differentiering. Motsättningen rent – orent uppträder istället för könsmotsättningar/könsolikhet och «felplacerar» och/eller förnekar följaktligen densamma. Men motsättningen rent/orent härstammar från nödvändigheten för det talande subjektet att konfronteras med könsolikhet och det symboliska.

Det som är hennes «egentliga» projekt i boken, såvitt jag kan förstå, är att genom abjection visa att det talande subjektet utvecklas enligt, och följer, en djup psykologisk «ekonomi» som är universell. Med andra ord en teori av samma kaliber som Levi-Strauss' om språket, men som gäller det psykiska strukturen och dess drivkrafter. En teori som bara är könsirrelevant i sin första del, den som omfattar uppkomsten av jouissance och abjection hos spädbarnet. Men där kön kommer in i samband med kanaliseringen av denna känsla. Att den förläggs till Kvinnan, att hon blir the abject och förknippas med abjection, är en «naturlig» följd av mödrande. Men inte mer naturlig än att den måste understödjas av hela den symboliska ordningen och samhällets hela materiella organisering. Så som Kristeva framställer det blir kanalisering av abjection ett gemensamt projekt för båda könen och Kvinnan dess naturliga offer. Härigenom ges indirekt en förklaring på varför kvinnor upprätthåller patriarkat och kvinnoförtryck. Men vi gör som bekant inte *bara* det. Kanske kan en teori som denna snarare förklara ambivalensen hos kvinnor gentemot sitt eget kön och varför vi inte kraftigare och mer enat kämpar mot kvinnoförtryck.

Sammanfattningsvis och i relation till Solheims tes så hävdar alltså också Kristeva att det kvinnliga är i och «talas på» i språket,

men Kristeva försöker dessutom förklara varför detta tal blir/göres orent. Förklaringen att det är för att hjälpa oss, kvinnor och män, bort från modersmakten, är märkbart lik Dorothy Dinnersteins tes (Dinnerstein, 1977).

Implikationer för en förståelse av vetenskaplig praxis

samt öppningar för utvecklandet
av en feministisk praxis

Vad händer då om vi använder Kristevas och Solheim & Borchgrevinks teorier för att förstå de vetenskapliga traditioner inom vilka vi arbetar? Och hur är förhållandet mellan å ena sidan dessa teorier och å andra sidan analyser av det slag som Evelyn Fox Keller har gjort och som ofta tas i bruk av feminister som sökt en förståelse av vetenskapliga traditioner och praxis? Låt mig börja med relationen till Fox Kellers analys.

Hennes analys (Fox Keller, 1984) bygger på att hon tagit Chodorows objektrelations-teser (Chodorow, 1978) som underlag för en förståelse av «våra» vetenskapliga traditioner. Hon finner då att dess former och praxis (bl.a. kriterier på vetenskaplighet; objektivitetskriterierna m.m.) är i överensstämmelse med (och förstärker) den manliga personlighetstypen (med ett jag uppbyggt på gränser). Den kvinnliga personlighetstypen (med ett jag uppbyggt på relationer) passar inte in, den förtrycks och tillåts inte utvecklas i vetenskaplig verksamhet.

Många av oss har väl upplevt igenkännelsens tillfredsställelse då vi tagit del av Fox Kellers analys. Och här kan Kristevas och Solheim & Borchgrevinks teoriansatser tillföra en ny mer grundläggande dimension.

Vetenskapernas språk och de former för problematisering som används, kan diskuteras i ljus av dessa teorier. I åtskiljandet kropp – andlig verksamhet, sågas kvinnan och det kvinnliga bort. Och varför så sker ger följaktligen Solheim här en förklaring på. En förklaring som också ger ett fundament till Hartsocks tes om att «abstrakt maskulinitet» genomsyrar det västerländska tänkandet (Hartsock, 1985).

Samtidigt är det dock, vill jag hävda, helt uppenbart att en dylik ensidig och ohistorisk förenkling blir både problematisk och felaktig om den används som den enda förklaringen till den nuvarande utformningen av de vetenskapliga traditionerna. Ett påstående som jag är övertygad om att också Solheim instämmer i. En minst lika viktig aspekt för förståelsen av de vetenskapliga traditionerna är nämligen också det kapitalistiska produktionssättet och den borgerliga ideologin. Konstitueringen av individen som enhet och dess användande för förståelsen av såväl individens som samhällets struktur och funktionssätt; «den borgerliga personlighetstypen», är även den i överensstämmelse med de vetenskapliga traditionerna. Och därför, och det är det viktiga, är inte de vetenskapliga traditionerna *bara* manliga (även om de *också* är det) och kvinnors forskning «*bara*» en vridning av dessa traditioner. Feministisk forskning, om vi med det verkligen menar kunskap för frigörelse, har däremot (eller snarare borde kunna ha) potentialer för att angripa och utmana båda dessa aspekter.

Öppningar för feministisk kunskapsutveckling

Jag ska här endast ta upp ett par viktiga punkter vi kan gripa fatt i när det gäller utvecklandet av feministiska vetenskapstraditioner. För det första kan vi försöka *skriva kropp* och därmed synliggöra den

grundläggande referenspunkt som Solheim talat om. Så uppfattar jag också att det är t.ex. Cixous arbetar. Att «menstruera i Faderns hus» är inte bara något för humanister utan framstår som än mer angeläget för ämnesgrupper där detta är ännu mer främmande, t.ex. för samhällsvetare. I Sissel Lies inledning refererades till ett arbete av Hjärdis Kaul där denne i en problematisering av arbetsdelning och teknologi använt ett kropps- och könsspråk. Våra reaktioner inför detta citat säger en hel del om det vetenskapliga språket och oss som dess utövare.

För det andra, och det gäller kanske främst oss samhällsvetare, behöver vi *revidera gamla metoder och utveckla nya*. Som kvinnoforskare har vi i stor utsträckning varit metoderna trogna samtidigt som vi också sagt att vi gjort något «annat» och «varit annorlunda/speciella». Sissel Lie räknade i sin inledning upp ett antal ideal för kvinnoforskningspraxis. Dessa menar jag att vi varken följt eller *bör* följa, utan en ordentlig problematisering. Detta gäller t.ex. «öppen hållning till subjektet/-en», som var en utav de punkter som Sissel Lie tog upp. Det är självklart att vi ska visa respekt och öppenhet gentemot «våra» forskningssubjekt, men samtidigt så kan föreställningar om «solidariska» samtal, intervjuer, analyser m.m. osynliggöra och konsolidera inbyggda maktrelationer. Solidaritet genom identifikation är sålunda ett ideal som jag menar bör ersättas med solidaritet genom skillnader. Betoning och utforskning av skillnader i relationen forskare – forskningssubjekt bör på ett helt annat sätt än hitills lyftas fram och problematiseras. Resultatet härav tror jag också blir en annan förståelse av kön än den vi inom kvinnoforskningen hitills producerat.

Ovanstående gör mig samtidigt också kritisk mot det sätt på vilket Solheim behandlar «distanse»-begreppet i sin inledning. Jag instämmer i att vi (också, som en

metod) måste distansera oss i förhållande till de teman vi undersöker, men distansen mellan forskare och forskningssubjekt är inte en ensidig relationsproblematik utan den går i bägge riktningarna. Rent konkret innebär detta att de berättelser vi får från andra måste/borde mötas av våra berättelser om oss till dem. Deras reaktioner på våra berättelser gör att vi får distans till våra egna utgångspunkter. Genom att se oss själv som «other» får vi också kunskap om den position utifrån vilken vi ser dem som «other». Global kvinnoforskning ger oss ofta dylik kunskap på köpet men även här bör vi utveckla det som ett metodiskt poäng. Varianter på, låt oss kalla det «ömsesidiga intervjuer», bör vi med andra ord arbeta vidare med framöver.

För det tredje, vilket till en del följer av ovanstående, måste vi problematisera *kön som metod*. Vårt eget och forskningssubjektets kön, de olika könskombinationer denna relation kan anta, utgör både ett hinder och en resurs för kunskapsutveckling. Den kunskap (om t.ex. kön) som produceras i denna relation är alltså alltid också ett resultat av själva könsrelationen. Det «speciella» med kvinnoforskningen är bl.a. denna (speciella) relation (kvinna – kvinna) i kombination med speciella (kvinno)teman.

För det fjärde, bör vi utveckla *metoder där relationen forskare – forskningssubjekt helt brytes ned*. Ett exempel härpå är den av Frigga Haug och hennes vänner och kolle-

ger utvecklade metoden «hukommelse-arbeid» (Haug, 1987). Det är en kollektiv metod där både närhet och distans till teman eftersträvas, som olika led i kunskapsprocessen, och där olika tekniker har utarbetats för att uppnå just detta.

Det jag i denna kommentar tagit upp är bara några exempel på frågeställningar som Jorun Solheims inledning gav upphov till. I hennes inledning finns det massor mer att hämta då deras (hennes och Tordis Borchgrevinks) teoretiska ansats och empiriska exempel banar väg för såväl självreflexion som nytänkande inom kvinnoforskningen.

Karin Widerberg
professor
forskningsledare

Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo

Referanser

- Chodorow, Nancy: *The Reproduction of Mothering*, University of California Press, Los Angeles 1978.
Dinnerstein, Dorothy: *The Mermaid and the Minotaur*, Harper & Row, New York 1977.
Fox Keller, Evelyn: *Reflections on Gender and Science*, Yale University Press, New Haven 1984.
Hartsock, Nancy: *Money, Sex and Power*, Northeastern University Press, Boston 1985.
Haug, Frigga: *Female Sexualization*, Verso, London 1987.
Kristeva, Julia: *Powers of Horror*, Columbia University Press, New York 1982.

«Vitenskap er ingen frøkensport»

Ved Elisabeth Gulbrandsen

Tittelen på dette innlegget er et sitat, og budskapet kommer fra en av de sentrale premissleverandører til norsk tenkning og debatt om vitenskap og forskning – Gudmund Hernes (1). Jeg skal her presentere kimer til en annen måte å tenke om og forholde seg til vitenskap og forskning på, enn den som uttrykkes hos Hernes og hans like. Og dette er kimer jeg mener vil kunne bringe diskursen om vitenskap og forskning ut av dødvannet den har befunnet seg i på 80-tallet, forutsatt at de gis utviklingsmuligheter (2).

Feministisk vitenskapskritikk

I siste halvdel av 80-tallet har vi i Norden importert store mengder feministisk vitenskapskritikk – hovedsakelig av anglo-amerikansk, men også fransk opprinnelse. I internasjonal kvinneforskning representerer denne kritikken et skifte av perspektiv. Innsatsen er ikke lenger konsentrert om å identifisere og overvinne barrierer, om å kjempe for at kvinner skal få sin rettmessige representasjon i vitenskapen og kvinneforskere sin rettmessige representasjon i forsknings-systemene. Det vitenskapelige prosjektet slik vi kjenner det i hvit, vestlig og moderne form, er blitt dypt problematisk, og i den feministiske vitenskapskritikken uttrykkes dette ved at «the woman que-

stion in science» erstattes av «the science question in feminism». Det er de etablerte forskningssystemenes måter å utvikle og formidle kunnskap på som fokuseres, som undersøkes og dekonstrueres (Armstrong & Tennenhouse 89, Bordo 87, Flax 83, 87, 90, Haraway 88, Harding 86, Hollway 89, Jaggar 83, Jaggar & Bordo 89, Keller 85, Spivak 88).

Spørsmålene som stilles med denne dreiningen som utgangspunkt, har implikasjoner for vår vestlige kulturs selvforståelse. «Vitenskapelig rasjonalitet» har en over 300-årig karriere som det dominerende paradigmet på fornuft i vår moderne verden. De siste årenes nordiske universitets- og forskningsdebatter gir ingen grunn til å tro at prestisjen er synkende, snarere tvert imot.

Forskning om forskning

Forskning og vitenskap er i dag et sentralt politikkfelt. Politikere ser investering i forskning som et av de fremste midlene til å sikre fortsatt «vekst og velstand», og øket innsikt i forskning og forskningssystemenes funksjoner og virkemåter som nødvendig for effektiv planlegging og styring.

Til tross for at vi lever i det mange av 60- og 70-tallets samfunns- og vitenskapskritikere kalte en «vitenskapeliggjort verden»,

er det sjelden å se *forskere* uttrykke behov for øket selvinnsikt og selvrefleksjon. Tidligere formann i Forskningspolitisk råd, Francis Sejersted, er en av de få som har pekt på farene ved forskersamfunnets manglende selvinnsikt. Det karakteristiske ved universitetene i våre samfunn er dobbeltheten i deres funksjon; de skal, ifølge Sejersted, både betjene og ha kritisk distanse til samfunnet. Krisen for universitetene i dag «bunner i at man ikke synes å finne balansepunktet. Det hersker forvirring med hensyn til hvordan universitetene selv kan plassere seg i samfunnet, hvordan det skal fylle sine funksjoner, og hvilke disse er.» (Nytt fra Universitetet 3/87)

I et intervju med Dagbladet et halvt år senere viser han hvilken opplevelse av vitenskap og forskning som gir retning for hans egen søken etter svar. Vitenskapen er i ferd med å miste sin normativt dannende funksjon i vårt samfunn, sier Sejersted. Og han spør seg hvordan man skal «dyrke fram en vitenskap som gjennom å være kritisk argumentativ og overordnet særinteresser igjen skal kunne bli en frigjørende kraft i vårt samfunn». (Dagbladet 19/8-87)

Vitenskap som problem

Den nye feministiske vitenskapskritikken har sivilisasjonskritiske og sivilisasjonsforandrende ambisjoner. Det som gir kraft og retning til dette forandringsprosjektet, er en opplevelse av den etablerte vitenskapen og dens institusjoner som ikke har preget den nordiske forsknings- og universitetsdebatten i 80-åra.

Vitenskapen har ramlet ned fra sin pdestall som alle tings målestokk. Den er mer «problem» enn «løsning», men det gjør den ikke mindre viktig å få grep om, snarere tvert imot. Kanskje er vitenskap i de former vi kjenner den i vår vestlige sivilisasjon, et av de fremste symptomene på en dypere liggende «malaise» som truer vår fortsatte

eksistens. I boka *The Science Question in Feminism* stiller Sandra Harding problemet på sin spiss: «Is it possible to use for emancipatory ends sciences that are apparently so intimately involved in Western, bourgeois, and masculine projects?» (Harding 86 s. 9) Dette spørsmålet er hun kommet fram til etter en gjennomgang av nordamerikanske feministers analyser og kritikk av den vitenskapelige kunnskapsproduksjonen og av deres forsøk på å stille opp alternative epistemologiske strategier.

Med et slikt utgangspunkt blir det vanskelig å dele Sejersteds nostalgi. Vitenskapens klasse-, kjønns- og rasekarakter overskygger at den en gang i tiden fungerte som frigjøringsstrategi i det nye borgerskapets vellykkede kamp mot adel og kirke (3). Tross den radikale tvilen som uttrykkes i Hardings spørsmål, er det umulig å velge bort vitenskapen. Feminister kan ikke forlate et så avgjørende viktig felt. Tross de åpenbare farene, må vi fortsette å arbeide med den og i den for å skape forandring. Det er en «grunnsetning» i feministisk vitenskapskritikk at det er begrenset hva du forstår dersom du ikke forsøker å forandre (Harding 86 s. 149)(Harding 87 s. 8)(Berman 89 s. 229). Kanskje bærer også denne nye feministiske vitenskapskritikken i seg kimer til nye måter å produsere kunnskap på, kanskje til en som «klart nok ikke ... får jet-fly i luften. Til gengæld er det måske den, der forhindrer økologiske katastrofer.» (Sjørup 85 s. 25).

Det er grunn til å understreke *kanskje*. Foreløpig er dette arbeidet mer preget av dekonstruksjon enn rekonstruksjon. Det er mange og grunnleggende spørsmål som stilles og det finnes få velbegrunnede svar. Og muligheten for at svarene ikke kan gis innen vitenskapens etablerte rammer for spørsmål og svar, må også holdes åpen. Det eneste sikre er at en ikke umiddelbart blir mer produktiv som forsker ved å gå inn i dette feltet. Det kan tvert imot oppleves

som et tilbakeskritt, en oppløsningsprosess der kvinneforskningen mister kraft. Men er tvilen på og uroen over det egne fagfeltet og det vitenskapelige prosjektet sterk nok, vil det oppleves som en nødvendighet og mulighet for en mer radikal forandring.

Positivismekritikk...

Jeg skal i det følgende konsentrere meg om denne muligheten. Jeg tar utgangspunkt i en ramme for forståelse av den vitenskapelige kunnskapsproduksjonen som er lite kontroversiell. Det viktige i denne sammenhengen er hvilke redskaper denne rammen gir for å reflektere over, snakke om og utvikle hva vi gjør, hvordan vi gjør det og ikke minst, hvorfor vi gjør det. Det er selvforståelsen vi har som kunnskapsprodusenter det gjelder.

Det begynner å bli lenge siden dette kunnskapssynet ble oppfattet som grensesprengende. De positivismekritiske strømningene på kontinentet fikk tidlig feste her hos oss, det er f.eks godt over 30 år siden Hans Skjervheims essay «Deltagar og tilskodar» fascinerte det norske humanistiske og samfunnsvitenskapelige miljøet. I godt over 30 år har vi hørt at vitenskapelig aktivitet er samfunnsmessig aktivitet og at kunnskapsproduktet følgelig er preget av de politiske, sosiale, økonomiske og ideologiske sammenhenger det produseres i.

Likevel er det ytterst sjelden å se at konsekvensene av dette synet på vitenskap blir trukket i den forstand at forskeren eksplisitt reflekterer over sitt utgangspunkt og sin egen rolle i forskningen. Jeg ser dette som tegn på at vi ikke har løst et avgjørende problem: Hvordan kommer vi fra påstanden om at kunnskap er posisjonsrelativ til å kunne si noe konkret om hvorledes dette preger kunnskapen som produseres og hva dette betyr for dens gyldighetsområde? (Gulbrandsen 90)

Fra 60- og 70-tallets positivismekritikere har vi «arvet» påstanden om at det er indre forbindelser mellom «erkjennelse og interesse», nærmere bestemt mellom erkjennelsesmessige forskningsprosesser og samfunnsmessige interesser. I kjølvannet av denne vitenskapskritiske bevegelsen har vi også internasjonalt fått en mengde vitenskapshistoriske, vitenskapssosiologiske, kunnskapsantropologiske og forskningspolitiske arbeider. Disse relativt nye «eksternalistiske» betraktningmåtene har plassert vitenskapen inn i de større sammenhengene, men har i liten grad maktet å gripe *vitenskapens indre*. Dette gjelder både vitenskapen som kognitivt felt, som «erkjennelse» (Bärmark 84, Elzinga 86 s. 23ff, Harding 86, Oden 89 s. 87) og forskningens ulike mikromiljøer (Wittrock 87 s. 280).

Slik oppsummerer Evelyn Fox Keller situasjonen: «Yet, while our sensitivity to the influences of social and political forces certainly has grown, our understanding of their actual impact on the production of scientific theory has not.» (Keller 85, s. 5).

... og impotens

Denne manglende formidlingen mellom de relativt nye eksternalistiske betraktningmåtene og mer internt baserte analyser, har konsekvenser både for utviklingen av diskursen om vitenskap og forskning og for vår mulighet til mer bevisst å arbeide for forandring. Det er i hverdagen, i det banale og trivielle, i detaljene vi lever, forsker og kan initiere forandring. Ambisjonene til 60- og 70-tallets positivismekritikere er da også langt fra sin innløsning i ny og anderledes forskning (Gregersen & Kjøppe 85 s. 9) (Håkanson 88 s. 31). Søren Kjørup stiller diagnosen i innledningen til sin bok, *Forskning og samfund* (85):

«Hele bogen kan nok opfattes som et opgør med positivistiske holdninger til videnskab og et forsøk på å formulere en annen holdning. Mange vil måske synes at dette er at løbe åbne dører ind. De sidste tyve års positivismekritik har vel for længst udryddet positivismen, vil mange nok mene. Jeg er ikke enig. Positivismen er ikke kun en bestemt bevægelse under det navn, men også en tænkemåde af meget besnærende karakter. Bevægelsen findes ganske rigtigt ikke mere, men tænkemåden har ikke blot overlevet i mange forskeres selvforståelse; den kan næsten siges at gro frem spontant når man sætter sig til at tænke over hvad videnskab og erkendelse er.»

Kjørup sier ikke mye om årsakene til den positivistiske tenkemåten «besnærende karakter». En faktor, som han nevner, men desverre ikke videreutvikler, er redslen for det han kaller «de subjektive feilkilder» i erkjennelsen (s. 67). Hadde han gjort det, og hadde han spurt hvorfor denne redslen oppstår og hvordan den reproduseres, ville han kanskje blitt tvunget inn i vitenskapens diskursive felt, inn i forskningens detaljerte, konkrete, banale og trivielle hverdagsliv. Derfra kunne han kanskje også funnet fram til den feministiske kritikken av den etablerte kunnskapsproduksjonen som jeg i det følgende skal gi et glimt av.

Et første skritt

Jeg har valgt å konsentrere meg om de analysene som er utviklet på amerikansk grunn. Her finnes de største utfordringene til de humanistiske fagene og dermed min egen bakgrunn; kanskje representerer de franske grunnlagsproblematiseringene de viktigste utfordringene til samfunnsvitenskapene. De amerikanske drøftingene avvises ofte i utgangspunktet som «vulgære, naive, lite subtile». De dørene den europeiske positivismekritikken forlengst har åpnet for oss, sprenger de amerikanske feministene i beste pionerstil. Jeg vil hevde at dette ikke gjør arbeidet deres uaktuelt for

oss. Snarere tvert imot, ettersom vi lett villeles av falsk selvforståelse i vår kunnskapspolitikk, idet vi enten tror positivismen er et tilbakelagt stadium, eller at positivistiske dogmer aldri har preget de «myke» humanistiske fagene eller de «kritiske» samfunnsfagene (4). Kanskje hjelper nettopp naivitet dem et skritt innenfor.

Forskningens hverdagsliv

Kunnskapssosiologen Dorothy Smith var en av de første som pekte på at den abstrakte, formaliserte, institusjonaliserte kunnskapen vokser ut av og er betinget av at kvinner i vår hvite, vestlige og borgerlige kultur tradisjonelt tildeles ansvar for detaljene, det banale og trivielle hverdagslivet, det konkret kroppslige, det intime, private, subjektive livet. Dette gjelder også i de kunnskapsproduserende institusjonene, hvor kvinner tar seg av «clerical work, the computer programming, the interviewing for the survey, the nursing, the secretarial work». (Smith (74) 87, s. 85)

Dette at konkrete og kroppslige, emosjonelle og subjektive behov tas vare på av andre enn kunnskapsprodusenten selv, setter helt særegne betingelser for kunnskapsproduksjonen og preger produktet på en avgjørende måte, hevder Dorothy Smith, samtidig som det gjør det vanskelig å se hvordan dette skjer. Innsikten i prosessen hindres så lenge dens røtter i hverdagslivet skjules (s. 88). I sin ureflekterhet blir kunnskapsprodusenten lett en forsvarer for status quo. Han kan ikke bli en forandringsagent, hvor mye han enn måtte ønske og ville det. Det er en forutsetning for mer bevisst å kunne arbeide for forandring, at røttene avdekkes. De skjules så lenge kvinner fortsetter å utføre sine tradisjonelt tildelte oppgaver så godt at behovene ikke blir merkbare.

Kjønn som problem – og mulighet

Feminister er langt fra de første som gjør vitenskap til et problem, men analysene våre viser at når vi først gjør det, må vi som kunnskapsprodusenter også stille spørsmålstegn ved det vi opplever som mest subjektivt og individuelt eller personlig og privat ved vår identitet. Slik formulerer Sandra Harding det:

Perhaps most disturbingly, they (the feminist criticisms) challenge our sense of personal identity at its most prerational level, at the core. They challenge the desirability of the gendered aspects of our personalities and the expression of gender in social practices, which for most men and women have provided deeply satisfying parts of self-identity. (s. 16)

Vi henger sammen med vitenskapen som problem på måter vi ikke kan *tenke* oss ut av. Likevel er det å prøve å tenke klarere om denne sammenhengen en nødvendig betingelse for forandring. Og foreløpig har vi lite å hjelpe oss med.

Kjønn og modernitet

I vår hvite vestlige sivilisasjon er det ikke først og fremst det konkrete, kroppslige, emosjonelle og subjektive, som har vært assosiert med vitenskapelig kunnskap. Det har tvert imot vært viktig å demonstrere at forskningsproduktene var rensset for slike innflytelser. Ideen om vitenskapen som nøytral og objektiv var et sentralt ledd i det nye borgerskapets kamp mot adel og kirke på 16- og 1700-tallet. Den nye vitenskapelige kunnskapen var noe enhver borger hadde tilgang til; uten hjelp fra adel og kirke kunne han skaffe seg dette i kraft av sin «*rene* fornuft», sin «*abstrakte* rasjonalitet». Kimene til positivismen oppsto på samme tid som, og utvikler seg parallelt med, kapitalismen som økonomisk system

og liberalismen som politisk teori. For en framstilling av hvorledes disse -ismene gjensidig støtter og bekrefter hverandre henviser jeg til Alison Jaggars modernitetssanalyse (Jaggar 83).

Her nøyer jeg meg med å påstå at når positivismen ikke vil dø, selv om vi og andre positivismekritikere stadig forsøker å begrave den, er det (selvfølgelig) fordi den er et integrert og integrerende ledd i modernitetskomplekset. Og at en vei videre går gjennom å utvikle metoder som stadig, og på så mange måter som mulig, gjør hverdagslivet, det subjektive og emosjonelle livet – modernitetens «subtekst» (Aiken et al 87, 88) – merkbart i modernitetens offentlighetsrom.

Med viten og vilje?

Det er kommet ulike forslag til hvordan dette kan gjøres (5). Jeg skal ikke gå inn i denne debatten. Det er ikke nødvendig, idet jeg nå skal gjøre et forsøk på å synliggjøre subteksten i den norske offentlighetens tenkningen om forskning og vitenskap. Et sentralt dokument i denne diskursen er *Med viten og vilje* (NOU 28:88). Og denne gangen er vi heldige, Gudmund Hernes har skjenket oss en snarvei til diskursens subtekst.

Snarveien heter *Vivat Academia!* (Hernes 88) og inneholder tre foredrag G. Hernes har holdt «for å vekke til debatt om den indre kulturen ved universitetene». Jeg leser *Vivat Academia!* som et forsøk på å gjen-erotisere universitetene og forskningen, gjøre dem lokkende. Og hva slags prosjekt er så vitenskap/ forskning i det bildet som her fremkommer?

I Hernes' bilde er det ikke rom for tvil og uro. All tvil og uro skal drives ut, i god cartesianisk tradisjon (Bordo 87). Hernes fremstår som en trener som kommer med

«peptalk» til laget sitt i omkleddningsrommet før sidebytte. Forskning dreier seg om å sprengre grenser og bestige topper. Vitenskap er risikofyllt og følgelig må «... universitetet inngyte en appetitt på eventyr og en viril trang til intellektuelle vågestykker» (s. 22).

Ved å ta i bruk slike bilder, reproducerer Hernes vitenskapens 300 år gamle og farlig falske selvforståelse (Jaggar & Bordo 89). Han ligner t.o.m. forskning med et av de klareste uttrykk for vår sivilisasjons krise: den moderne idretten (Sæter 88). Det foretas ikke noe brudd, her skal øynene lukkes for vitenskapen og forskningens stadig mer destruktive virkninger og sentrale plassering i et stadig mer problematisk modernitetskompleks. Det bes kun om mer av det samme. *Vivat Academia!* kan dermed også leses som en bekreftelse av Anthony Wildens tese om at den eneste friheten vi har i akademiet er friheten til å konkurrere (Wilden 80 liii).

Jeg tror Hernes mislykkes med dette rekrutteringsforsøket. Jeg har forsøkt å teste det, og de som tenner på dette befinner seg stort sett i det som svenske Eva Sternberg kaller «gubbdagis». Det er hennes betegnelse på de tre øverste lagene i organisasjonspyramidene våre, og de som befinner seg der er hovedsakelig menn (foreløpig) og de er mellom 40 og 60 år.

Feministiske epistemologier

Men vi kan ikke slå oss til ro med dette. Det å påvise alle mulige sammenhenger mellom vitenskapen som problem og den maskuline identiteten i hvit, vestlig og borgerlig form, er kun første skritt. Det forandrer ingen av dem. Hvordan ter vi oss som forskere dersom vi vil være med og forandre dette forskningskomplekset, dersom vi ikke bare ønsker mer av det samme? Det å

utvikle frøkensport er ingen løsning. Frøkner overskrider sjelden modernitetens grenser, like lite som Hernes' «helt» av en vitenskapsmann gjør det. Sandra Hardings gjennomgang av ulike måter feministen har nærmet seg den vitenskapelige kunnskapsproduksjonen på bærer bud om denne utfordringen (Harding 86). Hun kommer her ut med tre epistemologiske strategier som er tatt i bruk for å kritisere etablerte og forsvare egne påstander: feministisk empirisme, feministisk «standpoint» og feministisk postmodernisme.

Umulige valg

I de kunnskapspolitiske kampene vi daglig står oppe i, gir de to førstnevnte muligheter for analyse/kritikk/dekonstruksjon av allerede etablerte posisjoner. De er effektive som kunnskapspolitiske strategier, nettopp fordi de ikke skiller seg radikalt fra etablerte epistemologiske posisjoner og derfor har en mulighet til å bli hørt. Selv om feministisk «standpoint» neppe vil bli tatt alvorlig av naturvitere, har feministisk empirisme en sjanse. Sandra Harding formulerer dem heller ikke for at vi skal velge mellom dem. Valget mellom dem er bare et eksempel på de mange umulige valg feministen stilles overfor i en ikke-feministisk verden. Ingen av dem holder som utgangspunkt for produksjon av ny, feministisk kunnskap. De kan best karakteriseres som «transitional» (Harding 87 s. 186).

Det uferdige

Slik jeg leser *The Science Question in Feminism*, er det ved hjelp av den tredje epistemologiske strategien at de amerikanske feministene har begynt å stille opp problemene med å utvikle alternativer. Utfordringene knyttes i første rekke til forholdet mellom kunnskap og makt, og de ble

provosert fram gjennom hvite, middelklassefeministers kontakt med fargede kvinner. Utgangspunktet for feministisk postmodernisme er spørsmålet om den universelle kvinnelighet finnes, finnes det et utgangspunkt for alle kvinner?

Men som valget av termen «feministisk postmodernisme» også sier, har den begynnende kontakten med fransk feminisme gitt impulser i samme retning. Ved hjelp av postmodernisme/poststrukturalisme settes her makt og kunnskap i mer direkte relasjon til hverandre enn i tidligere vitenskapskritikk. Dialogen som er i utvikling mellom de anglo-amerikanske mer samfunnsvitenskapelig orienterte analysene og de franske med sitt fokus på tekst og tolkning, kan vise seg å bli svært fruktbar (6).

Jeg leser den feministiske postmodernismen som en advarsel om hva som kan skje dersom vi som kvinneforskere henfaller til kunnskapspolitiske *kamper*. Vi blir dratt inn i spillet om makt og posisjoner, stivner og mister energien og mulighetene til overskridelse. Vi står i fare for å miste det uferdige og dermed feminismen – for tidlig. Vi kan komme til å legitimere ihjel motstands- og forandringspotensialene i våre egne prosjekter (7).

Hvordan arbeider vi for forandring?

Heller ikke kvinneidentiteten slik vi kjenner den i alle dens ulike former, gir umiddelbart grunnlag for rekonstruksjoner. Den kan i høyden gi et privilegert utgangspunkt (8). Det viktigste spørsmålet står igjen: Hvordan arbeider vi for forandring? Utfordringene for feministiske kunnskapsprodusenter er knyttet til «how to use theories actively to transform ourselves and our social relations, while we and our theories – the agents and visions of reconstructions

– are themselves under transformation», sier Sandra Harding (86B).

En eventuell feministisk vitenskap kan altså ikke sees realisert hos noen kunnskapsprodusenter i dag. Den finnes på en måte ikke i virkeligheten. Den er uferdig – og vil fortsette å være det til vi har realisert det feministiske institutt (noe som muligens vil vise seg å være «a contradiction in terms»). Og det arbeidet vi må gjøre for å komme videre, ligner antagelig lite på det vi vanligvis forestiller oss som forskerens. Vi kan ikke gå ut og undersøke hvordan det er eller var «i virkeligheten».

Sandra Harding forsøker selv å ta høyde for denne utfordringen, og *The Science Question in Feminism* kan leses som et eksempel på en strategi tilpasset denne situasjonen. Det var også denne jeg satte meg fore å følge i mitt arbeid som faglig koordinator på Senter for kvinneforskning (9). Strategien er å lete etter problemene, de løse endene, motsigelsene, alt det som tyder på at vi ikke kom helt dit vi ville. Vi må altså inn igjen i den forskningen som er utført av oss selv og andre kvinneforskere, for å se hva som ligger i kim der, se om vi kan ane noe som ligner et alternativ, se om vi finner spor av motstand mot å følge akademiets «bud».

«Ubrudte tekster»

Etter flere forsøk på å arbeide etter denne anvisningen, kan iallfall en ting slås fast: Dette er lettere sagt enn gjort. For hvis det er et bud vi raskt lærer å følge i de etablerte kunnskapsproduserende institusjonene, er det å skrive og snakke slik at ingen kan ta oss, vi lærer å klippe vekk de løse endene, gjemme unna problemene, produsere det danskene kaller «ubrudte tekster». En effektiv måte å bevare status quo på. Ofte skriver vi jo så «godt» at vi tror problemene

ble løst. Hvor og hvordan erobrer vi frihet til å stille oss åpne og sårbare, til å sette oss selv og våre produkter på og i spill?

Vi kan verken tenke eller skrive oss ut av de utfordringer kvinneforskningen står overfor ved inngangen til 90-åra. En av de største farene vi står overfor, er at vi lar oss presse til å gi svar for tidlig. Det er en utfordring å utholde frustrasjonen ved ikke straks å svare, men heller se det å utvikle nye spørsmål som en viktigere form for kunnskapsproduksjon. Og da tenker jeg ikke på slike «pseudo»-spørsmål som de vitenskapelige institusjonene er fulle av. Det er åpne spørsmål vi trenger, ikke slike vi lærer oss å stille motstanderen i det akademiske slagfeltet. Her lærer vi å oppnære mot hverandre, ved å stille spørsmål, men fordi vi vanligvis gjør dette ut fra allerede erobrede posisjoner (noe annet er for truende), fungerer det mer som negativ kritikk enn åpne spørsmål (Håkanson 88 s. 34ff). Istedet må vi bli det Asbjørn Aarnes kaller «ufriske tvilere» (Aarnes 87 s. 8), vi må utnytte tvilen på vår egen tvil og realisere den i selvreflekterende, åpne og politiserende prosesser. Tiden er ikke inne for ugleflukt!

Alison Jaggars artikkel «Love and Knowledge: Emotion in Feminist Epistemology» (Jaggar 89) kan også leses som et argument for at en rekonstruksjon av vår kunnskap ikke kan skilles fra en rekonstruksjon av oss selv. Ved å koble denne diskusjonen til den nevnte modernitetsanalysen (Jaggar 83), ser vi hvilke sivilisasjonskritiske og sivilisasjonsforandrende ambisjoner som er knyttet til dette prosjektet. Hennes arbeider gir også anelser om hva det vil kreve å realisere en ny og annerledes vitenskap/forskning. Kvinneforskningens institusjonalisering er nå et aktuelt prosjekt over hele Norden. Hvordan kan vi legge betingelsene til rette for feministiske rekonstruksjoner av oss selv og kunnskapen vår i de nye institusjonene?

Kunnskapspolitiske eksperimenter

Sikre svar og etablerte posisjoner har den moderne verden nok av, i 90-åra vil det kanskje heller ikke lenger være «god reklame». Antagelig vil vi måtte finne andre måter å legitimere vår virksomhet på. En avgjørende utfordring for 90-åras kvinneforskning vil være å finne fram til kollektive måter å arbeide på som får fram og kan gi muligheter også til «det uferdige» – det spørrende og åpne – i vår egen og andres tenkning og praksis. Dersom vi skal kunne utvikle kollektiv kompetanse på «det uferdige», må vi også skape nye offentlighetsformer som ikke krever posisjonering og opposisjon så mye som de gir rom for eksperimentering med og utvikling av nye og annerledes relasjoner – eller baser – for produksjon og formidling av kunnskap. Det vil være avgjørende for kvinneforskningen at vi i 90-åra finner tid og rom også for slike kunnskapspolitiske eksperimenter (10).

*Elisabeth Gulbrandsen
doktorgradsstudent i idéhistorie
Göteborgs universitet*

Noter

- (1) Se Hernes 1988 side 21.
- (2) Mitt innlegg på Geilo-konferansen bygget på et notat jeg laget for Kvinneuniversitetet i 1988: *Forskning og forandring*, og på «(Kvinno)forskning och förändring: Från kollektiv glömska till kollektiv kompetens?» (Gulbrandsen 1990) som er en første bearbeiding av mine egne forandringsforsøk hvor «deltagende provokasjon» presenteres og diskuteres som arbeidsmåte.
- (3) Se Harding 86 kpt 8 og 9. Også de «myke» humanistiske fagene var involvert i denne frigjøringskampen, se f.eks. Armstrong & Tennenhouse 1989 og Reitan 1980.

- (4) Det meste av idéhistorien i moderne tid kan beskrives som en diskusjon for og mot «positivismen», og jeg skal derfor ikke forsøke å innbille noen at «positivisme» er en grei og entydig betegnelse. Jeg betrakter her positivisme som en «kunnskapsform», i tråd med Håkansons definisjon (Håkanson 88 side 14ff). Se også Gulbrandsen 1990 for en fremstilling av hvordan jeg oppdaget at sentrale positivistiske dogmer stadig var «gyldige» tross alle forsikringer om det motsatte.
- (5) Se Haug et al 1987 og Gulbrandsen 1988 og 1990 for ulike forslag til hvordan «hverdagslivet» kan gjøres merkbart.
- (6) Se Hollway 1989 og Weedon 1987 for særlig lovende kombinasjoner av disse to vitenskapskritiske tradisjonene.
- (7) Dette er en fare som blir særlig tydelig i en fest-taletid; Sekretariatet for kvinneforskning jubilerer (NOK 4/87) Kvinnovetenskaplig tidskrift fyller år (KVT 3/4 89). Men det ligger også føringer i den mer hverdagslige akademiske aktiviteten som trekker i samme retning, se feks Moulton 1983 og Sherwin 1988.
- (8) Se fortsatte diskusjoner av «standpoint»-epistemologien i Flax 1987 og Harding 1991.
- (9) Se Arbeidsnotat 1/88, Senter for kvinneforskning, UiO.
- (10) Samme anbefaling avslutter også Saarinens (1989) diskusjon av kvinneforskningens problemer og utfordringer.

Litteratur

- Aiken et al.: «Trying transformations» i *Signs* vol 12 no 2 1987
- Aiken et al.(red): *Changing Our Minds*, New York 1988
- Armstrong & Tennenhouse: *The Violence of Representation*, London 1989
- Bordo: *The Flight to Objectivity. Essays on Cartesianism and Culture*, New York 1987
- Berman: «From Aristotle's Dualism to Materialist Dialectics: Feminist Transformation of Science and Society» i Jaggar & Bordo: *Gender/Body/Knowledge Feminist Reconstructions of Being and Knowing*, New Brunswick 1989
- Bärmark (red): *Forskning om forskning*, Lund 1984
- Elzinga: *Kreativitet, Paradigmteori och Social Epistemologi*, Rapport nr 147, Institutionen för Vetenskapsteori, Göteborgs Universitet 1986
- Flax: «Political Philosophy and the Patriarchal Unconscious: A Psychoanalytic Perspective on Epistemology and Metaphysics» i Harding & Hintikka (red) *Discovering Reality*, Dordrecht 1983
- Flax: «Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory» i *Signs* vol 12 no 4 1987
- Flax: *Thinking Fragments. Psychoanalysis, Feminism and Postmodernism in the Contemporary West*, Berkeley 1990
- Gregersen & Køppe: *Videnskab og lidenskab*, Kbh. 1985
- Gulbrandsen: *Forskning og forandring*, Kvinneuniversitetet 1988
- Gulbrandsen: «(Kvinno)forskning och förändring: Från kollektiv glömska till kollektiv kompetens?» skal trykkes i rapport fra nordisk forskerkurs i Liittokoti (1990).
- Haraway: «Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective» i *Feminist Studies* 14 no 3 1988
- Harding: *The Science Question in Feminism*, New York 1986
- Harding: «The Instability of the Analytical Categories of Feminist Theory» i *Signs* vol 11 no 4 1986B
- Harding (red): *Feminism & Methodology*, Bloomington 1987
- Harding: *Science For the Few? New Feminist Issues*, Cornell University Press. Ventes jan.-feb. 1991.
- Haug and Others: *Female Sexualization. A Collective Work of Memory*, London 1987
- Hernes: *Vivat Academia!* Oslo 1988
- Hollway: *Subjectivity and Method in Psychology. Gender, Meaning and Science*, London 1989
- Håkanson: *Den skapande tomhetens bild. Om kunskap och kärlek*, Sth 1988
- Jaggar: *Feminist Politics and Human Nature*, Sussex 83
- Jaggar: «Love and Knowledge: Emotion in Feminist Epistemology» i
- Jaggar & Bordo (red): *Gender/Body/Knowledge. Feminist Reconstructions of Being and Knowing*, New Brunswick 1989
- Keller: *Reflections on Gender and Science*, New Haven 1985
- Kjørup: *Forskning og samfund*, Kbh. 1985
- Moulton: «A Paradigm of Philosophy: The Adversary Method» i *Discovering Reality*, Dordrecht 1983
- Oden: «Forskarutbildning och politik» i Nybom (red). *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens samhälleliga roll*, Sth 1989
- Reitan: «Om at afslippe marxismen i humanioras tjeneste og gøre humanismen en bjørnetjeneste» i *Nordisk Bulletin*, Universitetet i Århus 1980

- Sherwin: «Philosophical Methodology and Feminist Methodology: Are They Compatible?» i Code et al (red): *Feminist Perspectives*, Toronto 1988
- Sjørup: «Om at se hele fugleburet» i *Det kvindelige tydningsunivers*, Kbh 1985
- Skjervheim: *Deltakar og tilskodar og andre essays*, Oslo 1976
- Spivak: *In Other Worlds. Essays in Cultural Politics*, New York 1988
- Smith: «Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology» i *Sociological Inquiry*, vol 44 no 1 1974 – opptrykk i Harding (red): *Feminism & Methodology*.
- Sæter: «Toppidrett som uttrykk for en kulturkrise» i *Aftenposten* 15/3-88
- Saarinen: «Kvinnoforskningens interventionsprosjekt – problem och utmaningar» i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 3/4 1989
- Weedon: *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*. Oxford 1987.
- Wilden: *System and Structur*, London 1980
- Wittrock: «Universitetets idé i den sena nationalstaten» i Nybom (red): *Universitet och samhälle*, Sth 1989
- Aarnes: «Forord» i Aarnes & Salemonsens (red) *Tanke og mistanke*, Oslo 1987

Noen refleksjoner etter konferansen

«Grunnlagsproblemer i kvinneforskningen»

Ved Kari Wærness

Var det fruktbart å arrangere en felles konferanse for humanistene og samfunnsviterne om grunnlagsproblemer i kvinneforskningen, eller hadde det vært mer utbytterikt om de to programkomiteene hadde arrangert hver sin konferanse? Dette spørsmålet er det kanskje delte meninger om blant de som deltok på konferansen. For egen del er jeg svært tilfreds med at det ble en felleskonferanse, og her kommer begrunnelsen:

På konferansen kom det klart fram at det innen kvinneforskningsmiljøet i dag finnes store meningsforskjeller både i vitenskaps-teoretiske spørsmål og i synet på forholdet mellom kvinneforskning og feminisme eller kvinnepolitikk mer alment. Den tildels sterke uenigheten om Maria Mies' innlegg som kom til uttrykk også i mer uformelle samtaler, ble for meg en viktig dokumentasjon av dette. Det som imidlertid også ble klart gjennom konferansens gang er at de vesentligste uenighetene ikke følger skillet humaniora/samfunnsvitenskap og

heller ikke skillene mellom de enkelte fagdisiplinene. Ønsket om primært å fokusere på livet som materialitet eller tekst, interessen for de franske feminister, for viktigheten av den feministiske vitenskapskritikken, for psykoanalytisk teori, for postmodernisme, og for politiske maktforhold – alt dette kan stå som stikkord for tema det rådte tildels stor uenighet om på kryss og tvers i forhold til fagdisipliner; en uenighet om hva slags relevans disse temaene skal ha for den videre utvikling av norsk kvinneforskning.

Min tolkning av temperatur og stemning i debattene er at dagens uenighet er et gode for den framtidige utvikling av norsk kvinneforskning. Så små som våre enkelte fagmiljøer er, ser jeg det imidlertid som en stor fordel at den enkelte kvinneforsker like gjerne finner en inspirerende «likesinnet» eller en «motstander» i andre fagmiljøer enn sitt eget. Det forhold at vi i dag har en meget omfattende og feministisk intellektuell debatt og forskning i internasjonal

sammenheng, sammenliknet med situasjonen for bare få år siden, har ført til en økende aksept for både teoretisk og politisk mangfold og uenighet. Om vårt lille norske miljø greier å avspeile noe av dette mangfoldet og denne uenigheten, og vi klarer å opprettholde en åpen og fordomsfri dialog (eller heter det diskurs i postmoderne språk?), lover det godt for årene framover.

Fellesseminarer mellom humanister og samfunnsvitere kan være ett tiltak som kan bidra til dette.

*Kari Wærness
professor
Sosiologisk institutt
Universitetet i Bergen*

Kvinnepolitiske nøkkelteks

Virkelighet og magi

Alexandra Kollontaj: Kvinnans ställning under den ekonomiska samhällsutvecklingen

Som det fjerde bidraget fra en seminarrekke ved Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo, presenteres her historikeren Gro Hagemanns rendezvous med Alexandra Kollontajs *Kvinnans ställning under den ekonomiska samhällsutvecklingen*. Denne boken er basert på Kollontajs forelesninger, som i dag er rundt 70 år gamle. Like fullt finner Hagemann at Kollontaj er aktuell. Hun kan stadig utfordre oss og bidra til at vi på nytt tenker gjennom grunnforestillinger som i dag styrer våre ideer om likestilling og kvinnefrigjøring.

Gjensynet med Aleksandra Kollontajs* bok har vært vanskelig og spennende. Det var en bok som betydde mye for meg da jeg leste den i begynnelsen av 1970-åra. Samtidig representerer den mye av det jeg senere har revurdert når det gjelder kvinneteori og kvinnepolitikk. Derfor har jeg gått til denne oppgaven med både forventning og motvilje. Hva ville jeg finne? Hvordan ville jeg reagere på gjensynet?

Først litt om boka og bakgrunnen for den. Den består av 14 forelesninger som ble holdt ved Sverdlov-universitetet våren 1921. Forfatteren var på dette tidspunktet leder for Zhenotdel, sentralkomiteens

kvinneavdeling, og også visesekretær i Kominterns internasjonale kvinnesekretariat. Tidligere hadde hun vært sosialminister i Sovjetstatens første regjering som blant annet hadde gjennomført verdens mest avanserte familielovgivning i 1918.

I 1921 var Kollontaj nesten 50 år gammel og hadde et dramatisk og mangslungent liv bak seg. Hun var offisersdatter fra Petersburg og tilhørte en generasjon av selvbevisste, intellektuelle russerinner med studier fra utenlandske universiteter. De russiske var ennå ikke åpne for kvinner. Kollontaj giftet seg ung, men skilte seg etter kort tid og flyttet fra sin mann og sin lille

* Alle sitater og sidehenvisninger fra Gidlunds utgave, Stockholm 1973.

sønn. I 1895 sluttet hun seg til Lenins forbund for arbeiderklassens frigjøring, og etter 1905 begynte hun å arbeide for feminisme innenfor det sosialdemokratiske partiet. I lange perioder oppholdt hun seg utenlands, også på grunn av de politiske forholdene i hjemlandet. Etter hvert fikk hun en nær tilknytning til Skandinavia, og det var her hun oppholdt seg da urolighetene startet i Russland i 1917. Februarrevolusjonen leste hun om i en avis på Holmenkolltrikken.

Året 1921 representerte et høydepunkt i Kollontajs politiske karriere. Sammen med bolsjevikene hadde hun vært med på å bringe revolusjonen i Russland fram til seier og var blitt tildelt viktige oppgaver i den nye staten. Hun hadde opplevd å få gjennomslag for mange av sine radikale ideer og var med på å trekke opp retningslinjene for hvordan livet i det nye sosialistiske samfunnet skulle organiseres.

Men 1921 var også et skjebneår. I januar offentliggjorde Kollontaj sin pamflett om arbeideropposisjonen og kom dermed til å bli en symbolsk lederskikkelse for den. Hovedpoenget for opposisjonen var at den nye staten ikke gikk langt nok når det gjaldt å gi arbeiderklassen makt. Den krevde mindre makt til partiet og mer makt til arbeiderklassens organer. Da Kollontaj holdt sine forelesninger ved Sverdlov-universitetet, hadde opposisjonen nettopp lidd nederlag på partiets tiende kongress. Kort tid etter skulle den også lide nederlag på Kominterns tredje kongress. I Kollontajs politiske karriere ble dette vendepunktet. Hun sto offentlig fram og hevdet synspunkter som var mot partiets linje og brøt dermed påbudet om partienhet. Nederlaget for opposisjonen betydde slutten på hennes periode som politisk maktfigur. Hun ble raskt sparket oppover til posisjoner uten politisk innflytelse. I 1922 kom hun til Oslo som verdens første kvinnelige ambassadør.

Forelesningene ved Sverdlov-universitetet var imidlertid ikke opposisjonelle. De

ble holdt for kvinner som skulle arbeide innenfor partiets kvinneavdelinger etter revolusjonen. Målsetningen var å gi skoleing i marxismens standpunkt i det såkalte kvinnespørsmålet og mobilisere kvinnene til å delta i omformingen av det sosialistiske samfunnet. Forelesningene preges av både tidspunktet og formålet. De er myntet på politisk handling, ikke på filosofiske diskusjoner. De utstråler sikkerhet, selvbevissthet og stolthet og dessuten en usvikelig tro på marxismens sannhet og den nye sovjetstatens muligheter.

Jeg leste denne boka i 1973, som ung revolusjonær og intellektuell. Jeg var med i SUF (ml), og hadde året før vært en av initiativtakerne til Kvinnefronten. Dessuten var jeg i ferd med å avslutte en kvinnehistorisk hovedfagsoppgave som på mange måter er skrevet i Kollontajs ånd. Begynnelsen av 70-åra var en tid da alle muligheter syntes å ligge åpne. I dag kan det være vanskelig å forklare den framtidstroen som rådet. Viktige verdensbegivenheter var med på å legge grunnlaget for optimismen: kulturrevolusjonen i Kina, utviklingen i Sørøst-Asia, mai-opprøret i Paris 1968, seieren i EF-avstemningen, det nye kvinneopprøret. I denne sammenhengen fungerte Kollontajs bok både som en inspirasjon og lærebok, og som en kilde til identifikasjon og gjenkjennelse. Det er med en god del følelser jeg 16 år senere skal forsøke å formidle både gledene, forundringen og ettertanken ved gjensynet.

Syntesens trolldom

Blant *gledene* er gjensynet med den fascinerende syntesen som Kollontaj lager ut av kvinnekjønns historie. På besnærende vis lager hun en versjon av årtusenens historie ut fra en enkelt tese. En versjon der alle bitene i puslespillet faller på plass, der

likningen går opp, der det finnes svar på alle spørsmål.

Kollontajs grunntese er at kvinnens stilling i samfunnet alltid bestemmes av hennes rolle innenfor økonomien. Når kvinnene er henvist til bare å arbeide i familiehusholdet, har de en lav status fordi dette arbeidet er ubetydelig i en samfunnsmessig sammenheng. Men i samfunn der deres innsats er nødvendig i det samfunnsmessige arbeidet, har kvinnene en sterkere stilling. Grunntesen er sentralnerven i Kollontajs syntese. Den bestemmer hva som er viktig å fortelle, og den gir forklaringer på de forholdene som iakttas.

Syntesen er tiltrekkende på samme måte som et eventyr, og har kanskje også noe av den samme funksjonen. Den gir meldinger om rett og galt, om helter og skurker, om viktig og ikke-viktig i menneskelivet. Dermed innebærer den både en forenkling og en moralsk sammenfatning som gir retningslinjer for handling. Kollontaj gjør kvinnehistorien til en fascinerende fortelling. Selv i ettertenksomhetens bleke skjær er den morsom å lese fordi den er styrt av en så klar tanke.

Eventyret starter med de stolte og skapende jordbrukende kvinnene i de førhistoriske, urkommunistiske samfunnene. Dette var mektige kvinner i morsrettens periode som fikk sin makt gjennom betydningsfull innsats i samfunnsproduksjonen. Det var kvinnes virksomhet som jordbrukere som bar samfunnet. Men etter denne gyldne epoken følger «kvinnekjønnets verdenshistoriske nederlag» med en endret arbeidsdeling i samfunnet og framveksten av en håndverkerstand. Dramatisk framstilles kjønnskampen ved overgangen til slavesamfunnet, slik det utspilles i antikens myter og sagn.

Eventyret lar oss deretter følge det slavebundne kvinnekjønn gjennom ulike klas-sesamfunn som hadde det til felles at kvinnene var umyndiggjort og mer eller mindre

lukket inne i hjemmets trange sfære. Handlingen tar oss fra slaveøkonomien via det føydale samfunnet til storkapitalistisk produksjonsutvikling med verdenskriger og fremvekst av feminisme. Vi treffer de lidende arbeiderkvinnene og de snyltende overklassekvinnene. Men vi treffer også de aktivt handlende, opprørske kvinnene, de revolusjonære kvinnene i revolusjonens Frankrike og arbeiderkvinnene i Petrograd som utløste februarrevolusjonen i 1917.

Eventyret bringes fram til det sosialistiske samfunnet, selve Soria Moria slott, som hun selv sto på terskelen til og hadde visjoner om. For Alexandra Kollontaj var dette mulighetenes og frigjøringens samfunn, og hun omtaler det i en tone preget av stolthet, optimisme og overmot.

– og visjonenes makt

Det er en nær sammenheng mellom Kollontajs syntese og hennes *visjoner* om det nye samfunnet. Visjonene preges av marxisme, men de har også sterke elementer fra de utopiske, før-marxistiske sosialistene, som hun åpent hentet mye inspirasjon fra. Visjoner er ikke uviktige. De har et betydelig endringspotensial fordi de gir en mot til å tenke stort, til å forestille seg en virkelighet annerledes enn den nåværende. To begrepspar inntar en sentral rolle i Kollontajs visjon. Begge er viktige for vår diskusjon i dag. For det første er det begrepene samfunnsmessig og privat. Dette var et absolutt skille for Kollontaj, og visjonen var å gjøre hele den private sektor samfunnsmessig. For det andre er det begrepene arbeid og kjærlighet. Å skille «kjøkken og ekteskap» var i Kollontajs visjon like viktig for kvinner som å skille kirke fra stat.

Målsetningen var dels å frigjøre kvinners arbeidskraft. Husarbeidet var for Kollontaj uproduktivt arbeid som stjal de kvinnelige arbeidernes energi. Natten ved barnets

seng og fritiden på kjøkkenet forringet kvaliteten på kvinnens samfunnsmessige arbeid og gjorde henne til en dårligere arbeidskraft enn mannen som sov om nettene og ikke brydde seg med tyngende familieforpliktelser.

Men målsetningen var også å oppnå en følelsenes frihet: en revolusjon i forholdet mellom kjønnene. Arbeiderrepublikken skulle gjøre det mulig for mennesker å nærme seg hverandre på grunnlag av «ömsesidig tycke, inte av ekonomisk beräkning». Man ville «rensa den äkteskapliga samvaron från varje bismak av materiell beräkning» (s. 232). Samtidig ville dette føre til ekteskap av kortere varighet, samlivet ville opphøre når kjærligheten og hengivenheten tok slutt. For Kollontaj var det økende antallet skilsmisser i Sovjetunionen etter revolusjonen et klart sunnhetstegn, et tegn på at nye og friere forhold var i ferd med å utvikle seg.

Visjonen skulle først og fremst realiseres gjennom utbyggingen av kollektive tilbud som kunne erstatte familien: institusjoner for moderskapsbeskyttelse og sosial oppdragelse, spedbarnstasjoner og barnehager, kollektive boliger, kollektiv bespising. Det var ingen tvil hos Kollontaj om at de kollektive tilbudene ville komme til å konkurrere ut de private når den økonomiske oppblomstringen i arbeiderrepublikken bare tillot en skikkelig satsing:

«Genom ett ökat antal gemensamma bostadshus, av omväxlande typ efter olika tycke och smak, kommer familjehushållen oundvikligen att dö ut.» (s. 208)

Men den skulle også realiseres gjennom en ny moral der samfunnet var viktigere enn individet og der familielivet skulle opphøre som livsnorm. Kollontaj tenkte seg det moderne, kommunistiske ekteskapet organisert som elskende par som levde atskilt, og som satte arbeidet og plikten mot samfunnet foran alt annet. Det var denne for-

men for samliv som stemte med den moderne kvinnens interesser:

«Lägg märka till att förr strävade kvinnan (framförallt) efter ette eget 'hushåll'. Hur skulle hon kunna vara uten en egen 'kokvrå'? Men numera är det mannen som talar om hur bra det skulle va en egen våning, egen middag och att alltid ha sin hustru framför ögonen. Kvinnorna (—) vill inte längre höra talas om något 'eget hem'. 'Jag vill hellre skiljas från honom än att leva i familj med husliga småbekymmer'». (s. 232-33)

Det er fortsatt mye som fascinerer i Kollontaj's syntese og visjoner. Samtidig er det fullstendig klart for en leser i 1989 at det her er mye som ikke stemmer. Synteser og visjoner er besnærende. De representerer en form for trolldom, en stor makt, på godt og på vondt. De fascinerer ved sin enkelhet og sin helhet og ved at de gir så klare retningslinjer for handling. Samtidig er de også forførende og manipulerende og fanger oss nettopp ved sin entydighet. Det er god grunn til å gå dem etter i sømmene og trekke fram noen av de grunnpremissene de hviler på.

Men en kritikk av syntesen føles etter hvert banal. Etter 16 år er lett å se at det er mye som ikke stemmer. Blant annet har kvinneforskningen vist at det er for enkelt, at kvinnehistorien ikke lar seg ikke redusere til en enkelt formel. Historiske og politiske erfaringer har dessuten vist at den arbeiderrepublikken Kollontaj sto i spissen for, langt fra ble noe frihetens rike for kvinnene. Tvert imot skulle dette samfunnet komme til å realisere mange av hennes verste skrekkvisjoner av kapitalismen.

Kritikken føles også banal fordi marxismens kjønnsanalyse etter hvert er kritisert mange ganger. På en måte er vi kanskje ferdige med den, vi som er kvinneforskere på vei inn i 1990-åra. På en annen måte er vi det ikke. Fortsatt er det påfallende hvor aktuelt det er, mye av det tankegodset Kollontaj presenterer. Det kan gjenfinnes i gjengs tenkning om likestilling og i refor-

mer som er realisert i vårt likestillings- og velferdssamfunn. Mangt som var visjonært i 1921 er dagligdags i dag.

Hvorfor er det slik? Er grunnen at Kollontaj og bolsjevikene har preget vårt samfunnssyn og påvirket politisk handling også i de kapitalistiske land? Eller er den at Kollontajs syntese og visjoner er basert på tankegods som ikke var spesifikt for marxister eller bolsjevikere. Spørsmålet er om det ikke har en del til felles med en alminnelig, moderne, dvs. kapitalistisk, tenkemåte. Kanskje er det likevel grunn til å oppsummere noen av banalitetene.

Det private og det samfunnsmessige

Kollontajs grunntese om at kvinneundertrykking er resultat av kvinners økonomiske rolle, er basert på forestillingen om et skille mellom *privat* og *samfunnsmessig* arbeid. Samfunnsmessig arbeid kjennetegnes av at arbeidet eller arbeidsresultatet sirkulerer og er omsettbart innen rammen av en kollektiv helhet. I et kapitalistisk samfunn blir samfunnsmessigheten definert gjennom vareproduksjonen; samfunnsmessig arbeid er det som sirkulerer gjennom markedet. På den andre siden er arbeidet privat når det bare sirkulerer innen en begrenset sammenheng, for eksempel innenfor et familiehushold. Kvinnekjønnets verdenshistoriske nederlag inntrådte ifølge Kollontaj på det tidspunktet i den historiske utvikling der det enkelte hushold brøt seg løs fra stammens felles økonomi og familiehusholdet oppsto. Det var på dette tidspunktet kvinnes arbeid opphørte å være samfunnsmessig, ikke fordi selve arbeidet endret seg, men fordi det foregikk i en annen kontekst.

Kollontajs tankegang er ikke ulik en

alminnelige moderne, tenkemåte. Våre begreper om samfunn og økonomi er uløselig knyttet til dikotomien samfunnsmessig-privat. Å gi markedet en absolutt forrang og henvise det private til en dunkel eksistens utenfor det samfunnsmessige er like karakteristisk for en kapitalistisk tenkemåte som en sosialistisk.

Dikotomien uttrykker noe historisk spesifikt fordi den samsvarer med en markedsøkonomisk rasjonalitet og tenkemåte. Dessuten har den sterke normative elementer. Vel så mye som en beskrivelse av faktiske forhold er den en definisjon av arbeidets verdi og forskjeller i status mellom ulike individer. Den innebærer en vurdering av det private arbeidet som mindre verdifullt i betydningen mindre nødvendig.

For Kollontaj var skillet mellom privat og samfunnsmessig et resultat av produktivkreftenes ubønnhørlige lovmessighet. Det er i dette perspektivet hun analyserer husarbeidets og moderskapets stilling. Men dermed overtar hun ukritisk kapitalismens *normative* holdninger til det private. Ja, hun går lenger. Hun nærmest fordømmer husarbeidet som et meningsløst slit, en uproduktiv virksomhet på grensen til det umoralske i et samfunn som trengte alle tilgjengelige krefter i produksjonen.

Tankegangen preger behandlingen av arbeidsplikten i Sovjetstaten. Tid som ble brukt til å organisere «kommunistiske vaner» på arbeidsstedet ble regnet som en del av den obligatoriske arbeidstiden. Dette gjaldt for eksempel arbeidet med å opprette felles spisesteder eller daghem ved fabrikkene. Tilsvarende arbeid i familien ble derimot regnet som spilte krefter i den forstand at det ikke ble regnet som en del av obligatorisk arbeidstid. En mor som tilbrakte natten ved et sykt barns seng istedenfor å sove, brukte av sin fritid, ikke av sin arbeidstid. Kollontaj fordømmer enhver som trekker seg unna arbeidsplikten, uansett hva som er grunnen:

«(—) arbetarne brennmärker den som inte bidrar med sin lilla del till samhällsarbetet, utan kräver att statsdelssovjeterna ska tilfredsställa hans behov ändå. Det utformas en ny moralkodeks och det uppkommar ett nytt begrepp: *arbetets desertør*.» (s. 225)

I denne sammenhengen var det ingen forskjell mellom prostituerte og de «ikke-arbeidende» hustruene som trakk seg unna sin arbeidsplicht for kollektivet. Dette gjaldt plikten til lønnsarbeid, men også plikten til å stille opp i frivillig arbeid for kollektivet gjennom dugnader (subbotniker) etc.. Ettersom husarbeidet ble definert som overflødig og unødvendig, fantes det ingen tilsvarende arbeidsplicht på hjemmefronten. I praksis ble menn dermed fritatt fra å delta i husarbeidet.

Kollontaj tar opp en dikotomi som kapitalismen har skapt og legger den til grunn for sin syntese. Deretter skaper hun en ytterligere polarisering gjennom en utopi der den private sektor ikke lenger eksisterer. Motpolene samfunnsmessig–privat kommer til å sammenfalle med andre begrepspar som forsterker nedvurderingen og den moralske fordømmelsen av det private:

Samfunnsmessig	privat
arbeider	arbeidsdesertør, snylter
produktivt	uproduktivt
verdiskapende	verdiløst
nyttig	unyttig
meningsfylt	meningsløst
osv.	

Kjøkken og ekteskap

Kollontajs krav om å skille kjøkken og ekteskap er hennes mest radikale. Det skapte store reaksjoner i samtida og var grunnlag for mange av de skrekkvisjonene som verserte om den nye arbeiderstaten. Ideen er utfordrende også i dag. Men hva er det som er radikalt i den?

Bak kravet lå en visjon om å frigjøre

følelsene, både kjønnskjærlighet og morskjærlighet, fra økonomisk tvang. Kjøkkenet er en metafor for den eksklusive omsorgen og for det arbeidet som gjøres privat for husholdsfellesskapet. Kjærlighet står på sin side for følelser som er frigjort fra blodsband, økonomisk avhengighet og byrdefulle husholdsoppgaver.

Det underliggende premisset hos Kollontaj er at det private familiearrangementet ikke bare er uproduktivt og overflødig, men også uforenlig med kjærlighet. Den kunne først realiseres når den var frigjort for økonomiske band og tyngende omsorgsplikter. Den nye ekteskapslovgivningen påla ikke ektefellene gjensidig forsørgelsesplikt, og heller ikke noen forsørgelsesplikt overfor felles barn. Det moderne ekteskapet forutsatte verken felles husholdning eller felles bolig. I det frigjorte moderskapet skulle morsgledene få utfolde seg uten tyngende byrder som å sitte ved vuggen nattetider.

Kollontajs idé om kjærligheten var at den skulle ha en mindre eksklusiv karakter enn det borgerlige familiesamholdet. Individene i det nye samfunnet skulle forenes gjennom arbeidets, interessefellesskapets og oppgavenes enhetlighet. Den eksklusive kjærligheten skulle erstattes av altruisme, en kjærlighet som omfattet alle arbeidere og bønder og alle deres barn. De uegennytelige følelsene og den moralsk høyverdige omsorgen ble knyttet til kollektivet, mens eksklusive følelser ble knyttet til det private husholdet og de tette avhengighetsforholdene som det skapte. Dermed ble de også stampet som moralsk mindreverdige.

Dette var radikale tanker. De brøt sammenhenger som nærmest framsto som naturgitte og uforanderlige. Ekteskapet var pr. definisjon en institusjon det partene delte bord og seng, og moderskapet pr. definisjon symbiotisk. Kollontaj introduserte nye begrep ved å gå inn for et samliv der en ikke delte bord, og knapt nok seng, og der mor-barn-symbiosen ble oppløst.

Tankene var også radikale fordi de innebar en degradering av det private i forhold til det samfunnsmessige også når det gjaldt følelser.

Samtidig er det mye som *ikke* er så radikalt i Kollontajs tankegang. Ideen om kjærlighetsekteskapet som var hevet over økonomisk nødvendighet var ingen nyskaping. At økonomisk baserte ekteskap var noe skittent og umoralsk, var tvert imot kjent borgerlig tankegods. Derfor defineres husarbeid mer som en kjærlighetshandling fra kvinner enn som resultat av en arbeidskontrakt.

Kollontaj aksepterer da heller ikke forestillingen om at det borgerlige ekteskapet var basert på frie følelser og ikke bundet av økonomisk nødvendighet. Det er helt klart for henne at det er et økonomisk arrangement. Ekteskap basert på rene følelser er en myte – vel å merke under kapitalismen. Under sosialismen, derimot, skal ekteskapet kunne frigjøres fra arbeid/økonomi, fra forpliktelser, ansvar og avhengighet. Mer radikal er hun altså ikke i forhold til borgerlig tenkning enn at hun holder fast ved drømmen om den frie kjærligheten.

Jeg var engang fascinert av denne drømmen. I vårt samfunn er det åpenbare, negative sammenhenger mellom kjøkken og ekteskap. Det isolerte, byrdefulle og nedvurderte private arbeidet gir lav status, og produserer destruktive og aggressive følelser. Det er også en sammenheng mellom den isolerte privatsfæren og den ikke-solidariske individualismen som utfolder seg i vår kultur.

Likevel har drømmen mistet sin glans. Å gjennomføre et skille mellom «kjøkken og ekteskap» er kanskje verken mulig eller ønskelig. For det første er blodsbandene seige, og ikke så lette å erstatte. Dette skyldes ikke at blod i og for seg er tykkere enn vann, men at disse bandene har lange tradisjoner og er dypt integrert i hele vår mentalitet. Selv i vårt samfunn konstituerer

slektskap noen stabile bånd som er gyldige tvers gjennom skiftende livsfaser, arbeids- og boligforhold. For egen del tror jeg det kan være godt for oss at det er sånn. Det er godt for våre barn og for oss selv når vi møter livets forskjellige kriser at disse båndene er seigere enn vi i våre mest radikale øyeblikk trodde og ønsket. Å bygge opp tilsvarende forpliktelser tar lang tid, antakelig mange generasjoner, og det gjøres i alle fall ikke ved hjelp av dekreter.

For det andre kan kjærlighet som er frigjort fra byrdefulle forpliktelser lett vise seg å være en illusjon eller et skalkeskjul for selvnytelse. Altruisme erstatter ikke eksklusiv omsorg og kjærlighet, verken i forholdet til barn eller til andre voksne. Selv i samfunn der solidaritet og statlig omsorg står som sentrale verdier, blir livsbetingelsene for skrinne hvis de personlige forpliktelsene mangler. På godt og vondt er det en sammenheng mellom daglig brød og kjærlighet. Arbeid er meningsskapende aktivitet som skaper og opprettholder sosiale relasjoner mellom mennesker. Det gjelder selvsagt ikke bare det arbeidet som kan oversettes til penger og regulert arbeidstid.

Med dette mener jeg ikke å frafalle kritikken av ekteskap og familiemønster. Poenget er å rette kritikken i en annen retning: mot trangheten, isolasjonen og ulikeverdigheten i det rådende familiemønsteret, mot nedvurderingen av det private arbeidet og den økonomiske umyndiggjøringen som følger med det. I den sammenhengen trenger vi å etablere nye sammenhenger mellom arbeid og kjærlighet. Vi trenger økonomiske arrangementer der ingen er ansvarsfrie når det gjelder visse typer av forpliktelser og arbeid. Vi trenger moderskap uten symbiose og faderskap uten patriarkat.

– og hva så?

Aleksandra Kollontaj oppleves fortsatt som

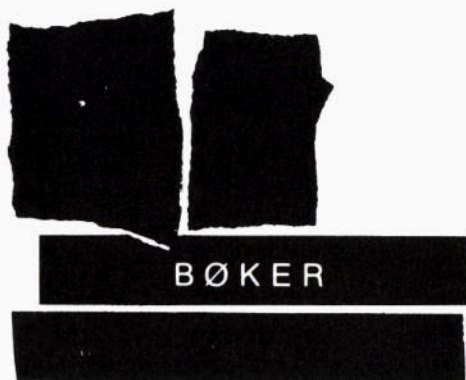
aktuell. Hun utfordrer i dag som hun gjorde for 70 år siden. Gjennom sine analyser plasserer hun seg i en tradisjon som setter sitt preg også på dagens likestillingspolitikk. Samtidig setter hun mange av problemene i tradisjonen på spissen. Hun ønsker å være radikal, samtidig overtar hun sentrale elementer i en tenkemåte og en samfunnsstruktur hun vil bekjempe. Hun ønsker å ta de undertrykte kvinnenenes parti. Men gjennom nedvurderingen av det private setter hun menns «uansvarlighet» opp som norm og fordømmer kvinners «ansvarlighet». Hun baserer seg på sentrale begrepspar som definerer verdier og maktrelasjoner. Samtidig forblir det skjult for oss at det er makt og verdier det dreier seg om. For meg ligger den største utfordringen

ved Kollontaj i dag i å tenke på nytt gjennom de grunnforestillinger som styrer våre ideer om likestilling og kvinnefrigjøring. Vi trenger å bryte opp de begrepsmessige sammenhengene som er etablert mellom privat og samfunnsmessig, og mellom arbeid og kjærlighet. Antakelig er det nødvendig for å utvikle en politikk som bryter med de negative sidene i den tradisjonen også Kollontaj er en del av.

Det er naturligvis enklere sagt enn gjort. Og det må antakelig sies atskillige ganger før det kan gjøres.

*Gro Hagemann
forsker,
Norsk Lærerlag*

Hvordan forske på kvinder udsat for voldtægt

Ved Lisbeth Bang

Sociolog dr Cathy Roberts har interviewet 30 kvinder udsat for voldtægt. Grundlaget for forskningen er hendes fokus på kvinders handlerationalitet. Ud fra hendes tidligere arbejde som vejleder på en abortklinik har hun fundet frem til at «*rational decision-making*» og *fortløbende cost-benefit analyse* er begreber som egner sig godt som underliggende forskningsmetode for at få frem denne handlerationalitet.

Forfatterens baggrund

Cathy Roberts gør et point ud af at vise hvordan hendes baggrund har haft indflydelse på valg af forskningsemne og metode. Hun definerer sig som feminist, er uddan-

net sociolog og understreger sin interesse for forskning. Hun har specielt interesseret sig for kvinders indflydelse på social teori og praksis. I begyndelsen af sytti-tallet involverede hun sig aktivt i bevægelsen mod voldtægt (anti-rape campaign). Ud af det engagement blev hun i 1976 medlem af gruppen der oprettede og drev Londons første center for kvinder udsat for voldtægt (Rape Crisis Center). Motiveret af sine erfaringer fra bevægelserne mod voldtægt og erfaringerne fra oprettelse og drift af Storbritanniens første krisesenter for kvinder udsat for voldtægt, besluttede hun, at problemfeltet voldtægt skulle formidles til sociologien i form af en doktorafhandling. Bogen «*Women and Rape*» er hendes afhandling omsat i bogform.

Bogens form og rammer for indholdet

«Women and Rape» fylder 135 sider, er skrevet på et lettilgængeligt engelsk og forekommer velunderbygget i fremstilling og argumentation. Litteraturreferencerne er anerkendte forskere og forfattere på problemfeltet voldtægt og seksuelle overgreb.

Indholdet er opdelt i fem afsnit:

I første del – «At forstå voldtægt som en victimisering»: «...The difference is that rapists treat women like objects, and women take it personally.» «...The deviance of rape seems to lie with a mans ability to have sex with someone he knows does not want it.» – diskuterer hun kønnenes samfundsmæssige stilling, seksualitet og voldtægt ud fra et historisk, et kriminologisk, et juridisk og et kvindeforskningsperspektiv. Hensigten med denne del er at få belyst hvorfor kvinder oplever at voldtægt ydmyger deres menneskeværd(ighed) i til-læg til at handlingen ofte forstås livstruende. Således forklares hvorfor det er menneskeligt umuligt for kvinden at tage voldtægten som en form for seksuel oplevelse.

Anden del – «Researching Rape», bruges til at vise vejen ad hvilken hun er gået for at komme frem til den forskningsmetode hun vil anvende. Hovedpointet er her en argumentation omkring kvinders påståede passivitet og deraf såkaldte passive måde at forholde sig til verden på.

Begrebet rational decision-making anvendt på hver delelement af kvindens situation – før, under og efter voldtægten – belyser at kvinden aktivt og kontinuerligt har analyseret sin situation og foretaget valg ud fra et andet begreb: en cost-benefit analyse. Et interessant point ved den metode er at det glimrende fremgår hvordan kvinderne selv forstår deres situation i verden, hvad det er som er vigtigt og hvor-

for. Herved fås frem en kartlægning af hver kvindes situation som er *den hun selv vælger at handle på*.

Forskellen mellem hvad traditionelle sociologiske forskningsvariabler (såsom alder, uddannelse, civil status, indtægt m.m.) og tolkning af disse ville give af forståelse af problemfeltet kvinder og voldtægt og den forståelse Cathy Roberts' forskningsmetode giver, synes jeg, er et spændende bidrag til belysning af kvindeforsknings metodetænkning. Afhandlingen kan også ses som et bidrag til diskussionen om kvindeforsknings nødvendighed.

Tredie del – «The process of Rape», indeholder de 30 kvinders historie ordnet efter hvem kvinderne er, situationen op til voldtægten, situationen lige-før voldtægten, selve overgrebet, situationen lige-efter voldtægten og situationen efter voldtægten.

Fjerde del – «Responding to victimisation through rape», gennemgår forskellige måder at mestre skaderne på. Denne del lægger vægt på at forklare kvindernes forskellige behov for hjælp ud fra deres egen oplevelse af sin situation. På en måde demonstreres at forskningsmetoden også egner sig som terapeutisk metode for at give kvinderne hjælp.

Femte del – «The many faces of Rape/The many ways of facing Rape», trækker tråden op fra første del og viser hvordan situationen er udenfor the Rape Crisis Centers specielle rammer for kvinder som søger hjælp efter voldtægt.

Konklusion

Sammenlignet med hvad jeg tidligere har læst om problemfeltet voldtægt og seksuelle overgreb er «Women and Rape» specielt interessant i sine udredninger af hvorfor kvinder oplever voldtægt til de grader uværdiggørende og i sin argumentation for

og brug af forskningsmetoden: handlings-rationalitet.

På baggrund af, at det fremgår, at materialet er hentet fra Londons første Rape Crisis Center over en periode af 5 år, havde det været interessant i tillæg at få en oversigt over de fem års drift samt udviklingen af

Rape Crisis Centers i Storbritannien iøvrigt.

Cathy Roberts:

Women and Rape

Harvester Wheatsheaf, 1989.

Gidske Anderson om Sigrid Undset

Ved Vigdis Ystad

Gidske Andersons bok *Sigrid Undset – et liv* (1989) er den første egentlige biografi av vår store forfatterinne. Tidligere fremstillinger, som A.H. Winsnes' *Sigrid Undset. En studie i kristen realisme* (1949) og Borg-hild Kranes *Sigrid Undset. Liv og meninger* (1970), er nok også biografiske i sin oppbygning, men likevel slik at det hos disse er Undsets litterære produksjon som står i fokus. Gidske Anderson har valgt seg et annet emne: nemlig Undsets person. Det er med andre ord mennesket *bak* verkene hun retter søkelys mot.

Forfatterinnens liv var ikke rikt på ytre begivenheter – allikevel er denne biografien blitt til spennende lesning. Det skyldes for en stor del bokens personlige tone: Anderson går inn i en dialog med de overleverte data fra forfatterens liv. Hun prøver, ut fra sitt eget ståsted, å forstå alle sider ved Undsets personlighet – bak den kontrollerte og ofte temmelig avvisende masken hun viste omverdenen. Tallrike uttrykk som «jeg tror...», «jeg ser...», understreker at fremstillingen er en subjektiv *fortolkning*. Dette er en redelig form – som samtidig bidrar til å skape spenning ved at leseren blir trukket direkte inn i det rekonstruksjons- og fortolkningsarbeid som en biografi nødvendigvis må være.

Mennesket Sigrid Undset

Hvem er så den Sigrid Undset vi møter hos

Gidske Anderson? Et langt, innledende avsnitt tar for seg Undsets far, arkeologen Ingvald Undset. De fleste lesere vil her finne nye opplysninger, idet Anderson legger stor vekt på arten og betydningen av den sykdom som ledet til Ingvald Undsets tidlige død – da datteren Sigrid var elleve år gammel. Verdien av dette kapittel ligger imidlertid ikke først og fremst i dets karakter av avsløring: det er nok snarere tenkt som en forklaringsbakgrunn for trekk som senere gjøres sentrale i bildet av Sigrid Undset selv, nemlig en livslang ensomhet, der fysisk og psykisk «stivhet» og sårbarhet bidro til å skille henne ut fra et mer umiddelbart og levende fellesskap med andre. Slik kan dette kapitlet om faren forsvare sin plass i fremstillingen. Men Ingvald Undset var også en av våre store forskere innenfor arkeologi og historie i forrige århundre, og så vel hans intellektuelle kapasitet som hans spesielle interesseområde ble ført videre av hans datter.

Denne side ved farens betydning kommer mindre frem i Andersons bok – ja, det ser ut som om hun ønsker å nedtone den. Gjentatte ganger fremhever hun at «Sigrid har visst at vitenskap ikke lå for henne» (s. 126 o.a.st.). Jeg er ikke sikker på at det er riktig. Undset selv var iallfall lærd nok til å gå inn i faglig dialog med fremtredende historikere – slik det bl.a. skjer i den store artikkelen «Trosskiftet i Norge» (i *Norske helgener*, 1937). Hun visste etter all sann-

synlighet at vitenskap *nettopp* lå for henne! Men hun må alt tidlig ha visst at det også var andre sider som krevde forløsning, nemlig hennes kunstneriske evner. Det rikt utrustede menneske stilles gjerne overfor konfliktfylte valg. Og Sigrid Undsets valg ble diktningen – noe som innebar at hun hardt og usentimentalt måtte ekskludere andre livsmuligheter. Det var med andre ord en høy pris for hennes suksess: både forsakelser innenfor det private livs område og avkallet på universitetsstudier og eventuelt vitenskapelig arbeid var antakelig nødvendig for at hun kunne vie livet til det hun kunne bedre enn andre: å dikte. Denne konflikten kommer ikke særlig godt frem hos Anderson – til tross for at perspektivene indirekte reises allerede gjennom de innledende kapitler om farens skjebne og Undsets egne ungdomsår. Men det sterke menneskes *offer* må ha vært en dyp personlig realitet for Undset – og det har antakelig preget hele hennes livsholdning, inkludert den man møter i hennes forfatterskap. (F.eks. gjennom en rekke av de fiktive personer i *Kristin Lavransdatter* og *Olav Audunssøn*.)

Diktningen mangler!

Det kan også pekes på andre svakheter ved fremstillingen og fortolkningen av Undsets liv. Forfatterens forhold til den katolske kirke og til katolisismens livsforståelse blir lett vint omtalt. Undsets kristendom forklares som utslag av en generell opposisjons-trang (f.eks. Undsets opposisjon mot den lutherske statsreligion, og hennes problemfylte forhold til moderkirkens makthierarki), mens det sies lite om det faktiske innhold i den katolske kristendom og om hvordan det katolske livssyn gjennomsyrrer de viktigste verk i forfatterskapet. Nyere Undset-forskning ser forfatterens særegne forening av metafysiske perspektiver og sterk sanselighet i sammenheng med den

katolske virkelighetsforståelse som ble Undsets egen. Noen slik sammenheng ser imidlertid ikke Anderson.

Denne svakhet henger sammen med en annen. Det er nemlig påfallende hvordan Anderson så å si utelater Undsets *diktning* i sin fremstilling. Verdien av en Undset-biografi må vel først og fremst ligge i at Undset er en av våre store forfattere. Som blott og bart privatmenneske er hun verken mer eller mindre interessant enn andre. Men i denne fremstillingen glimrer forfatterskapet med sitt fravær. Enkelte av bøkene nevnes nok – særlig gjelder det *Kristin Lavransdatter* og *Olav Audunssøn*. Men leseren får lite inntrykk av hva som preger forfatterskapet – det gjelder så vel konkret stoff- og motivvalg som bøkens dypere livsforståelse og tematikk. Selv om Anderson understreker at hennes bok ikke er noen litteraturvitenskapelig avhandling, er denne utelatelse vanskelig å forstå.

Også fremstillingen av Undsets «meninger», slik de fremtrer gjennom hennes rikholdige essayistikk og de mange debattinnlegg, blir summarisk. Anderson ser f.eks. ut til å akseptere det tradisjonelle bilde av Undset som reaksjonær i sin oppfatning av kvinnespørsmål, og det sies direkte at forfatterens meninger om kvinnesaken er «uinteressante» (s. 239). Også på dette område finnes det klart avvikende vurderinger innenfor mye av den nyere Undset-forskning. Utelatelsen av slike innsikter er desto merkeligere, ettersom det virker som om Anderson underforstått polemiserer mot sentrale punkter nettopp i den nyere Undset-forskning. Hun tar f.eks. avstand fra at Undsets biografi eller hennes diktete skikkelser er preget av en såkalt narcissisme; og Undsets beundrende forhold til f.eks. Botticelli tolkes derfor ikke som et uttrykk for narcissisme (som det har vært gjort i nyere forskning), men sees i stedet som utslag av Undsets gjennomgående kombinasjon av realisme og sanselighet

med oversanselige virkelighetsinnslag. Dette synspunkt hos Anderson har min fulle tilslutning – men det burde nok vært begrunnet sterkere enn tilfellet er.

Forholdet til kildene

Her står vi overfor et problematisk trekk ved boken som helhet. Anderson bygger nemlig i stor grad på andres arbeid – f.eks. kvitterer hun for sin gjeld til Borghild Krane's bok. Men hun har vært sterkt selektiv i sin kildebruk, og man savner avgjort en så vesentlig kilde som Liv Blikruds grunnleggende avhandling *Natur og normer hos Sigrid Undset* (1987). Denne avhandlingen må tydelig nok være kjent av Anderson, men den er ikke utnyttet fullt ut, og den finnes ikke i bibliografiens litteraturliste.

Til gjengjeld gjør Anderson flittig bruk av Sigrid Undsets egen bok *Elleve år*, som hun uten reservasjoner oppfatter som en pålitelig selvbiografi. (Eks. s. 64: «Jeg tviler ikke på Sigrid Undset når hun snakker om seg selv.») Fremstillingen i *Elleve år* er vel mer problematisk enn som så, og selv om Anderson ikke pretenderer å være litteraturforsker, kunne det vært på sin plass med en mer forsiktig omgang med denne fiktive, halvbiografiske tekst fra Undsets hånd.

Ekteskapet

Etter hvert som Undset blir eldre, blir det sparsommere med personlige dokumenter som er overlevert. Tiden fra ca. 1930, gjennom krigsårenes USA-opphold og forfatterens siste leveår frem til 1949, blir derfor behandlet mer i form av oversikt enn av den analytiske fremstilling som preger de yngre årenes biografi. Det er med andre ord

bildet av Undset frem til ca. 1930 som blir det mest interessante i Andersons bok. Ikke minst er forholdet til faren, og senere til elskeren og ektemannen Anders Castus Svarstad, interessant og levende fremstilt. Dersom noe skulle fremheves spesielt, måtte det være nettopp det innlagte portrett av Svarstad: Hans kunst, og hans etter hvert bisarre, fascistisk pregede oppfatninger, blir her en meget interessant kontrast til Undsets egen produksjon. Portrettet av Svarstad reiser mange spørsmål når det gjelder forholdet mellom ektefellene, og bidrar indirekte til å understreke det gåtefulle, steile og lukkede i Sigrid Undsets vesen – karaktertrekk som gjentatte ganger fremheves hos Anderson. Som en tilleggsgevinst får vi her en fremstilling som også er interessant i mer generell forstand, idet Svarstads posisjon forteller noe om klimaet i norsk kunst- og kulturdebatt i det angjelende tidsrom.

Populær i god forstand

Det er i god forstand en populær biografi vi har fått fra Andersons hånd: Billedmaterialet er rikt og tildels nytt, og portrettet av hovedpersonen sammenhengende og interessant. Slik vil nok boken fortjene mange lesere. Men det er vel også sannsynlig at den store skare av Undset-lesere vil savne en mer inngående omtale av hennes forfatterskap. Og fra en mer forskningsorientert synsvinkel er her lite nytt – dersom dette er noen innvending mot en bok som åpent bekjenner at den ikke sikter mot mer enn å være en populær fremstilling av et kjent og beundret menneskes liv.

Gidske Anderson:
Sigrid Undset – et liv
Gyldendal forlag, 1989

Stemmer som gir innsikt og kunnskap

Ved Nita Kapoor

«Mine barn tegner meget, især om livet i lejren. Den store tegner alltid et bilde af en kvinde, der styrtede om uden for vores hus med blodet løbende ned ad sig.

Jeg opfordrer ham til at tegne legetøj, dyr eller blomster, men han svarer mig: Det bilde kommer hele tiden af sig selv. Jeg ville ønske han kunne tegne noget andet.»

Hvordan formidles et skrik? Hvem kan beskrive angst? Og er vi overhodet mottakelige for å ta del i en annens smerte? Boka *Modige kvinner – Samtaler med kvinner på flukt* har satt seg en vanskelig oppgave: å gi menneskelig mot et ansikt. Det er blitt en liten bok som gjør sterkt inntrykk. På bare vel 100 sider får vi et lite innblikk i historiene til 10 kvinner fra ulike verdensdeler som har måtte flykte fra sine hjemland på grunn av krig, konflikt og forfølgelse. Med egne ord forteller de om sin bakgrunn og de ofte rystende opplevelsene som førte dem til Danmark som politiske flyktninger. Boka rommer også noen få men sterke dikt, fotografier, strektegninger samt en faktabolk bakerst i boka som gir kort bakgrunnsinformasjon om kvinnes hjemland.

Kvinner politiske identitet

Samtlige forrelementer understreker kvinners sterke og aktive rolle i verdens flyktningesituasjon. Særlig her i Vesten fornektes kvinners politiske innsats. Hvis en f.eks. studerer den praktiske utøvelse av

dagens flyktningepolitikk, vil en raskt oppdage at kvinner sjelden aksepteres som flyktninger. *Modige kvinner* har dermed en svært viktig funksjon: å anerkjenne kvinner som politiske individer. Allerede det første intervjuet bekrefter kvinnes identitet og rolle. «Rosa» fra Chile åpner bokas beretninger med følgende ord:

«Siden jeg var 17 år gammel, har min identitet vært basert på min politiske aktivitet. Jeg var et politisk væsen først og fremmest, så var jeg kvinne bagefter og så student, søster og datter.»

Innlegg i flyktningepolitisk debatt

Gjennom enkeltkvinner beretninger reflekteres den globale flyktningesituasjonen og kvinnes og barnas rolle i den. Ved å skape innsikt i kvinners ulikeartede, men dog svært aktive, rolle i de politiske frigjøringskampene og hvordan fascisme innvirker på hele familiens hverdag, er boka med på å understreke dette viktige poenget. Utgangspunktet for og hensikten med boka er, som redaktørene presiserer, nettopp å påpeke kvinners innsats:

«Den absolutte majoritet av alle verdens cirka 16 millioner flyktninger er kvinner og barn under 15 år. Mændene er faldet i krigene, sidder fængslet eller er gået under jorden. (...) Siden 1989 har vi i Danmark modtaget ca. 26.000 flygtninge. Af dem er 21 procent

kvinder. Med denne udgivelse har vi ønsket at være med til at profilere 10 af disse kvinder og statuere dem som de modige enkeltindivider de er – i rollerne som regimers politiske modstandere, som mødre, hustruer og som flygtninge.»

Boka må dermed også sees på som et innlegg i den danske flyktningepolitiske debatten, idet den tar standpunkt til Vestens ansvar overfor verdens flyktninger. Standpunktet ligger imidlertid kamuflert i bokas grunnholdning og tematiske valg, og skimtes mer mellom linjene enn som direkte utsagn i boka.

Grusomhet uten melodrama

Bokas største styrke ligger i selve formen og språkføringen. Kvinnenes beretninger gjenspeiler rystende erfaringer og dyp livsvisdom i et enkelt, direkte og ofte ordknappt språk. Vi finner intet av det patos eller melodrama som kanskje ville ha vært nærliggende å ty til for å reflektere kvinnenes til tider umenneskelige, grusomme og ufattelige opplevelser. Noen spredte eksempler fra boka:

«Vi var fire palæstinensiske kvinder, der boede sammen på kollegiet. De andre tre er senere blevet dræbt i krigen.»

«Der skete så mange frygtelige ting. Engang så jeg 17 børn blive ramt på en gang. Så kan man slet ikke lade være med at skrike. Nogle mistede et øje, andre blev forbrændte. Vi, der så det, bar dem i vores arme til det nærmeste hospital. Da jeg nåede frem, spurgte lægen «Hvor er benet henne? Det barn, du kommer med, har ikke noget ben...»

«De slog, de voldtog, de gav elektriske stød, de hængte folk op, de brændte huden med cigaretter.»

Virkningen av denne enkelheten i språkføring og stil blir desto sterkere: den skaper en søken og frustrasjon, og leseren blir tvunget til selv å gjennomleve en følelsesstyrke og et indre skrik i resonans med kvinnenes erfaringer, angst, smerte og fortrenninger.

Tilsvarende effekt oppnås også med bil-

eller synet av en kvinnelig demonstrant som bæres bort av politi, eller ryggen på kvinnen i chador som leverer mat til et fengsel... dette blir tause men følsomme og sterke vitnesbyrd. Samtidig understrekes den rå, fysiske militærmakt som omgir kvinnene i hverdagen. Bokas hovedpersoner forteller ikke bare om personlige erfaringer, de gir også et innblikk i den politiske situasjonen i sine hjemland. Kvinnene beskriver de mange former for undertrykking som befolkningen er utsatt for. Vi får korte inntrykk av diktaturers skremselsmetoder, kamp mot sexisme (også innen de motstandsbevegelsene kvinnene er del av), religiøs og fascistisk undertrykking som går hånd i hånd osv.

Kommer ikke under huden på det danske samfunnet

En tilværelse på flukt kan ikke bare forstås ut ifra hva du drar fra, men også hva du kommer til. På dette området er bokas gjennomføring svakere. Redaktørene har valgt å legge hovedvekt på kvinnenes erfaringer i sine hjemland. De har tonet ned kvinnenes situasjon i Danmark, selv om også dette aspektet får uttrykk fra tid til annen – men uten noen gang å komme under huden på det danske samfunnet:

«For mig var det ikke så meget et kulturchock at komme til Danmark – det var et politisk chok.»

«Vi ventede i tre måneder på at få asyl. Imens boede vi alle tre i en lille kahyt på skibet Norrøna sammen med ni hundrede andre flygtninge. Vi stod i madkø halvannen time forud for hvert måltid. Det var værst for dem, der havde små børn, fordi det var så meget uro.»

«Livet i Danmark er fredeligt. Men selvom jeg har mad, min mand og mine børn, er jeg ikke lykkelig. Da jeg arbejdede i bjergene (i Irak) følte jeg, at jeg udrettede noget. Nu kan det føles så tomt.»

«Danskerne tror, at vi vil have deres penge, deres lejligheder, eller at vi vil tage deres arbejde. Det er ikke sandt. De har glemt den rigtige grund til, at vi er her.»

«Jeg ved så lidt om Danmark – og det jeg ved, skræmmer mig.»

Noen steder i boka savnes fullføring av kvinnes resonnementer. Særlig når kritikkverdige forhold ved det danske samfunnet kommer til overflaten, virker utsagnene til tider avkortet. Samtidig ser det ut som om redaktørene er fast bestemt på å framheve visse ideer som stadig gjentas. Dette gjelder særlig uttrykk for takknemlighet til det danske samfunnet og betydningen av språkkunnskap for integrering:

«Vi kan ikke tillade os at kritisere et folk, som har taget imot os. Jeg er meget taknemmelig over for den danske befolkning. Jeg er glad for at være i Danmark.»

«Her er det vigtigste overhovedet at beherske sproget. Sprog er magt. Hvis man ikke taler dansk, bliver man mere og mere isoleret.»

En manglende dimensjon

Det er naturlig at et menneske på flukt gjennom mange år er takknemlig for den tilflukt som andre mennesker og nasjoner tilbyr. Men de stadige utrop av takknemlighet til Danmark som kvinnene ytrer kan virke både «påsmurt», skjematisk og fortvilet. De står heller ikke alltid i samsvar med mange av kvinnes øvrige betraktninger.

Problemet er ikke utsagnene i seg selv – disse kan faktisk være inkludert som et taktskifte i en periode med økende xenofobi og rasisme i Danmark. Problemet er heller den forståelsen som redaktørene tilkjennegir ved at de utelukkende vektlegger kulturelle problemer med tilpasning i Danmark. Her ligger bokas største begrensning – i den underliggende forståelsen av årsakene til kvinnes isolasjon og fremmed-

gjøring i Danmark. Ved å hengi seg til teorien om *språkkunnskap* som nøkkelen inn i det danske samfunnet, tilsløres rasismen som den strukturelle hindring for integrering. (Selv med en perfekt dansk kan du komme så langt ... men ikke lenger!) Her mangler boka en vesentlig dimensjon.

Gjør krav på å bli hørt

Tross sine svakheter: det leseren av *Modige kvinder* sitter igjen med er ærbødighet over de sterke og uttrykksfulle bildene av kvinner som har gjennomlevd forfølgelse og dype menneskelige påkjenninger. Boka bidrar med kunnskap såvel som innsikt.

«Nu bagefter spørger jeg mig selv, om det var det værd. Men jeg er nok et menneske, som ikke kan lyve for mig selv, som ikke kan sidde tavs. Det er altid i ekstreme situationer, man finder ud af, hvilken person man er.»

Noen historier, erfaringer og beretninger er så sterke i seg selv at de gjør krav på å bli hørt. De fanger oss i sin eksistens og minner oss på vår egen fattigdom og smålighet. Men om vi klarer å lytte – med kropp og sjel – får vi til gjengjeld en gave av åpenhet, medmenneskelighet og harme over verdens urettferdighet.

«Do not be afraid» my heart said.

«What is your future» my mind asked.

«Let us wait and see» my heart pounded,

With a question in my mind and heart I am still waiting.

Kamala, Sri Lanka

Libby Tata Arcel og Erika Jørgensen (red.): *Modige kvinder – Samtaler med kvinder på flugt*
Politisk Revy, København, 1989

Likt og ulikt fra «Kvindeforum»

Ved Elin Svenneby

16 forskende danske kvinner har utgitt en bok som resultat av tre års samarbeid i tverrfaglige diskusjoner i «Kvindeforum» i Ålborg. Kvaliteten på artiklene som er inspirert av diskusjonene varierer. Flere har arbeidet med samme tekster, noe som gjør det tverrfaglige samarbeidet synlig. Men hver artikkel står også godt på egne ben, som bidrag til kritikk av den enkeltes fag. Boken er illustrert av Dodi Romanati.

Artikkelsamlingen åpner med en oversettelse av amerikanske Sandra Harding, som diskuterer feministisk vitenskapsforståelse. Etter hennes oppfatning kan en mann godt være feminist: «Hvorfor skulle mænd ikke være i stand til at *ændre deres erfaringer som mænd* ved at tænke over dem ved hjælp af feministiske analyser?» Kvinner har jo gjort det, og som kvinnelige feminister vet, så er den politiske kampen en forutsetning for viten. Menn vil først oppdage hva den patriarkalske makt går ut på når de begynner å kritisere sine mannlige kameraters sexismes.

Ulla Kochs artikkel dreier seg om kvinneforskning i faget økonomi. Hun ønsker å kritisere, men også å bruke den eksisterende økonomi til feministisk utforskning av samfunnsforhold. Det blir mest kritikk; den er til gjengjeld god, men hun tar nok noe kraftig i når hun oppsummeringsvis sier at hun har gitt en rekke eksempler på metodemessige problemstillinger. Men litteraturlisten er imponerende.

Ruth Emereks lille artikkel om målinger dreier seg om skjevhetene som oppstår når

en bruker menns typiske lønnsarbeidstid som målestokk for kvinners typiske hjemmearbeidstid. Førstnevnte tid får ikke med seg at kvinner aldri bare holder på med ett prosjekt om gangen. «Man måler forskelle mellem kvinder og mænd med et mål, der decideret er kønsskævt». Emereks diskusjoner om tiden er gode. Her ligger anslag til dypere filosofiske analyser. Jeg leste de få sidene med stor glede.

Bodil Bjerring skriver om livsformer og utopier. Hun slår an strengen for å kritisere Lone Rahbek Christensens bok fra 1987: «Hver vore veje». Boken kritiseres av så mange at den må ha virket som en hissig veps i det danske feministiske forskningsmiljø. Rahbek Christensen bruker begrepet «livsform». Bjerring mener at kvinnene blir «...fanget i livsformens egenlogik» hvis en ikke også tar med *aktør*-perspektivet. «Hvis husholdets to ansikter ikke indfanges i analysen, bliver det svært at forstå de processer, der ligger til grund for afvandringen fra bygderne». Menn og kvinner har forskjellige problemer og drømmer, selv i samme livsform. Bjerring viser i denne forbindelse positivt til deler av kvinneforskningsmiljøet i Tromsø.

Mette Groes er opptatt av «det nye hverdagslivet». Det er to trender i denne utopien, sier hun spøkefullt: «Den ene er klart borgerlig og bruker ord som: borgermedleven, selvrealisering, nettverk, miljøarbejde, græsrodder, den anden er klart sosialistisk og bruker ord som: borgermedleven, selvrealisering, nettverk, miljø-

arbejde, græsrodder». De samme ordene betyr for den borgerlige en drøm om å slippe alt byråkrati, mens sosialistene drømmer om «Fra enhver etter evne, til enhver etter behov». Feministiske forskere bør vurdere hurra-ordene: «Selv den raste nabokone er ikke født med den viden, en pædagog får på 3 år». Småsamfunnet har ikke bare fordeler for kvinner. Kvinnenes arbeidsbyrde kan bli større og likestillingsarbeidet igjen stanse opp.

Birte Siims artikkel dreier seg om «Køn, makt og politikk». Hvilke endringer har skjedd gjennom de siste 20 år i kvinners forhold til politikk? Siim fremhever at kvinner har grunnleggende felles interesser knyttet til «en myndiggjørelse af kvinder på trods af, at der eksisterer væsentlige forskelle mellem kvinder knyttet til livsform, handlinger og identitet». Patriarkat- og kapitalisme-begrepene kan utmerket kombineres med empiriske analyser. Hun fremhever det positive i «maktmobilisering»: «...fællesskabets evne til at få kvinder til at handle sammen og gøre noget, de ellers ikke kunne gøre». Men kvinneperspektivene i politikken er ikke entydige, det er «en ustabil balanse» mellom forskjellige former for kvinne-mobilisering «fra neden» og statsfeministiske tiltak «fra oven». Utdelingen for en feministisk strategi er, sier Siim, å forene disse. Jeg fant artikkelen lite gjennomarbeidet, men som hos Koch med en lang og interessant litteraturliste.

Ann-Dorte Christensen er opptatt av forskjeller blant kvinner – og hva disse betyr for feministisk teori og praksis. Hun forholder seg til Sandra Harding, Lone Rahbek Christensen og Lis Haugaard og det for tiden altså for danskene interessante spørsmålet om kvinner er mer ulike enn like. Hun analyserer ulike aldersgrupper: Kan vi snakke om *en* «kvinnekultur»? Er det ikke forskjeller mellom ny og gammel kvinnekultur? Hun sier: «...den nye kvindekultur retter sig mod kvinders erfaringer

fra både produktion og reproduktion. I dette samspil mellem private og offentlige områder spiller staten en stor rolle».

Anna-Birte Ravn skriver om kjønnsarbeidsdeling i historisk perspektiv. Hun skjærer gjennom likhets/ulikhetsdiskusjonene med følgende formulering: «Lighe-den mellem kvinder på trods af alle forskelle viser sig netop i *relationen til mænd* og det er denne relation, der står i centrum for en analyse af *køns-arbejdsdeling*». Menns tidligere formelle, politiske og juridiske makt over kvinner ble erstattet av en uformell, økonomisk betinget, makt, «...der var nok så effektiv i forhold til at bevare kønsdominansforholdet». De tidligere *kjønnsdelte* arbeidsområdene, med plassering i hierarkier etter sosial klasse og alder, ble erstattet av *kjønnsblandede* arbeidsområder, der menn inntok de øverste plassene også innenfor kvinners tradisjonelle arbeidsområder. Kvinnene har imidlertid sitt historiske medansvar for denne utviklingen. Artikkelen utmerker seg i tillegg til sin informasjonsverdi med å være godt skrevet, – når unntas enkelte kryptiske avsnitt, f.eks. det siste, der «teleologien» foreslås erstattet med «kønnets genealogi».

Marianne Rostgård skriver teknologihistorie fra et kjønns- og kvinneperspektiv. Hun åpner med å fastslå at teknologien former våre liv på en lang rekke områder. Men hva er teknologien uttrykk for, ifølge Rostgård? Jo, hovedsakelig for menns interesser og verdier. Må vi derfor erobre den tekniske kompetansen for å få endret teknologien i retning av kvinners interesser og verdier? Vi kan iallfall bruke historien til å forstå hvorfor kvinnekjønnnet endte med å bli utelukket fra teknologiutviklingen. Rostgårds eksempel er fra husfliden. På midten av 1800-tallet ble det utviklet nye redskaper (eksemplet gjelder linfremstilling) som var langt tyngre enn de gamle. Følgelig gikk de over til å bli betjent av menn, og kvinnene mistet arbeidet. Kjønn kan altså «godt have

påvirket den teknologiske fornyelsesprosess, uten at der nødvendigvis har vært nogle kvinder, der som aktører har deltaget i utviklingen og udformningen af teknologien».

Anette Kolmos artikkel heter: «Kønnet i ingeniørviden». Hun spør: «Hvilken viden er relevant, hvis ingeniører skulle tage højde for kønnes ulighed?» Hun har et vanskelig språk, særlig i begynnelsen av artikkelen. Men dette bør ikke friste noen til å hoppe over resten. Hun leverer her nemlig en meget god sammenligning mellom Sandra Harding og Evelyn Fox Keller. Særlig sidene om Fox Kellers vitenskapskritikk er velskrevne og poengterte. Imidlertid henger ikke delene så godt sammen, og hun sier da også selv til slutt: «Vi savner stadig viden om, hvordan kønnet konkret har betydning i ingeniørviden og ikke minst i de ingeniørmæssige metoder». Jeg finner imidlertid mange tilløp til interessante refleksjoner i artikkelen, som kanskje burde ha hatt et annet navn.

Anne Marie Rubin etterlyser byplanforskning: Hva «byen» er for et fenomen og hvordan «den gode by» skapes. Det bygges og endres uten egentlig planlegging. Resultatene er mange steder katastrofale, sier hun. Hun kvier seg for å generalisere, men synes det tegner seg et mønster hvor «mænds og kvinders verden er meget forskjellige; den mandlige og den kvindelige tænkning, eller hele opfattelse af verden, har helt forskellige udgangspunkter».

Byforskningen har fokusert på *formalia*, sier Rubin, ikke på *realia*. Bysosiologien har et altfor høyt abstraksjonsnivå, det finnes i dag en arkitekt/entreprenør-allianse og vi opplever en privatiseringspolitikk som også gjør det faglige forum splittet. Kvinneforskningen har hverdagslivet som et hovedtema, kvinnene føler ansvar for *livet* i byene, mens mennene bygger. (Mens jeg leste dette i en tokupé på Dovre-ekspressen kom det på en mor med barnevogn.

Vognen var tilsynelatende av helt normal størrelse, men likevel for bred til å kunne trilles gjennom midtgangen. Et eksempel på mannlig «planlegging»? Byen, avslutter Rubin, er i dag «en modstand der skal overvindes», ikke «et sted hvor mennesker mødes».

Inger Lytje og Randi Markussen reflekterer over Sandra Hardings vitenskapskritikk. Harding kritiserer rollen som fysikken spiller som høystatusmodell for all vitenskapelig aktivitet. En av den feministiske kritikkens strategier er at dette hierarki «skal vendes om, så de selvreflekterende videnskaper kommer øverst og fysik nederst». Men hva kan vi bruke Hardings bok til, spør artikkelforfatterne. Hun ignorerer stort sett de nye strømningene innenfor naturvitenskapene. Opp mot Hardings analyse settes Evelyn Fox Kellers, dessuten trekkes Terry Winograd og Fernando Flores computerkritikk inn. Felles for disse er at «... de har øje for sprogets betydning i den videnskabelige erkendelse på en måde, der går langt ud over det metaforniveau, som Sandra Harding omtaler». «Som mennesker, som mænd og kvinder, er vi trods alt ikke så meget vores sociale erfaringer, som vi er, hvad vi gør ved dem, hvordan vi tolker dem og handler efter det. Det er vel her, spørgsmålet om moral skal stilles». En meget god artikkel.

Birthe Lund er opptatt av det rasjonelle paradigmes begrensning. Utgangsposisjonen er (med Maria Mies) at «postulatet om værdifri forskning må erstattes med bevidst partiskhet». Denne kan oppnås gjennom delvis identifikasjon med forskningsobjektet. Verken den rasjonalistiske tradisjon eller den logiske empirisme er tilstrekkelig for en feministisk forståelse, sier hun, men redegjør dessverre fint lite for begge. Formaliseringsproblemet innenfor forskning omkring kunstig intelligens brukes som argument for at menneskets tenkning ikke kan beskrives regelrett. Forfatterinnen

påberoper seg et «fenomenologisk paradigme» og sier at: «Tænkning er bundet til naturdimensionen. Det emotionelle aspekt er centralt knyttet til engagement, hvilket setter sig i vejen for objektivitet og fuldstændig beskrivelse». Hun viser til Martin Heidegger, men ikke til andre fenomenologer, noe som nok kunne ha gitt et annet resultat. Hun skjeller mellom rasjonalitet og fornuft. Fornuft har med perspektivskift å gjøre, krever innlevelse, evne til å «træde ud af sin egen tankebane og leve sig ind i en andens». Vi trenger derfor et paradigme som er fundert i «interaktion mellem individer, i samtalen, hvorfor samtalegrundlag, vilkår og betingelser bliver centrale (jvf. Habermas)». Jeg finner artikkelen uavklart, både i sin bruk av filosofiske begreper og henvisninger til store (manns-)navn i filosofihistorien.

Margrethe Holm Andersen skriver om kjønnsdimensjonen i utviklingsforskningen. Spørsmålet er: Hvordan kan bistandspolitikken bli kvinnerett? Hvilke potensielle maktbaser har kvinnene i den såkalte «tredje» verden? Artikkelen dreier seg om kvinners «negative» makt, dvs. muligheten for å si nei, dvs. for å nekte å samarbeide, unnlåte å gjøre ting som er nødvendige for menn etc. Som eksempel forteller hun om to vannprosjekter i Tanzania. Kvinnene hadde ett prosjekt, mennene et annet. Historien går ut på hvordan kvinnene ved å gå sammen effektivt hindret mennene i å gjennomføre sitt prosjekt. Det er altså ikke nok å bruke «husholdet» som analytisk kategori. Det finnes innbyrdes motsetninger og motstridende interesser blant menn og kvinner innenfor de enkelte hushold. En annen altfor stor kategori er «land i den tredje verden». Dette viser hun med et eksempel på medgiftsinstitusjonen fra India satt opp mot brudeprisinstitusjonen i Tanzania. I det afrikanske samfunnet representerer kvinnen ny arbeidskraft, dertil evne til å føde barn. I India er hun en munn

å mette. «...Skal den feministiske bevegelse blive stærk nok til at ændre de grundlæggende magtstrukturer, er et globalt samarbejde og en udveksling af viden altafgørende». I en bevisst forsknings- og forandringsprosess kan vi i vest begynne med å lære av andre kvinner, fremfor å belære.

Siste artikkel er skrevet av Susanne Thorbek. Den handler om urbanisering, kjønnskamp og kvinneidentitet. Med materiale fra slummen i Bangkok (Thailand) og Colombo (Sri Lanka) forsøker hun å finne ut av hvorfor vilkårene er forskjellige for kvinner i de to områdene. Det viser seg at kvinnes kjønnskamp er mer direkte rettet mot menn i Bangkok-slummen, men at kvinnene her også deltar mer aktivt i blandede nettverk. Kvinnene i Colombo-slummen legger større vekt på å få sin egen mann og familie, og fremhever seg derfor sterkere som kjønn ved ulike seremonier. De har større behov for en «kvinneidentitet», analyserer Thorbek, som har to andre analysefaktorer med i bildet, materielle forhold og kjønnskamp, for å søke årsakene til at det til tross for at Sri Lanka har ført «velferdspolitik», er vanskeligere livsforhold for kvinner i Colombo enn i Bangkok.

Førsteintrykket av boken, dens forsideillustrasjon, fikk meg til å tenke på våre folkeskoleminnebøker med stereotype tegninger av typen «Beate om 10 år». Jeg undret meg om denne boken inneholdt en like lite troverdig samling spådommer om feminismens skjebne i vitenskapene. Min lesning tyder ikke på det. Ved inngangen til 1990-årene ser kvinners slitsomme og alvorlige kritikk av vitenskapene fra innsiden ut til å utvikle seg i naturlig ulike retninger, holdt i gang av slike tverrfaglige fora som dette ålborgske.

Ulla Koch et al.:
Køn og videnskap
Aalborg 1989

Change in an African Village. Kefa speaks

Ved Ingrid Rudie

Denne beretningen om «en ganske alminnelig landsby i Zambia» styres av forfatterens og landsbyboernes omforente målsetninger. Ut fra bevissthet om at deres levemåte snart blir historie, ønsker landsbyboerne en beskrivelse som kan bevare samtiden for etterkommerne. Dette blir et viktig premiss for forfatteren, Else Skjøsberg, som ønsker å gi en objektiv beskrivelse, og samtidig presentere materialet i en referanseramme som er landsbyens heller enn den utenlandske sosiologens. Dette er mer eller mindre en gjengivelse av hennes egne ord, og antyder et ganske krevende opplegg. Det har resultert i en bok som er ambisiøs (i god forstand) samtidig som den har en tilstrebet enkel form. Den enkle formen har den fått fordi den skal være tilgjengelig for et vidt lesende publikum. Ambisiøs er den fordi forfatteren søker å oppnå denne tilgjengeligheten uten å gå på akkord med kravene til god samfunnsforskning.

Historien om landsbyen

Beretningen bygger på data som ble innsamlet i 1977-78, da Else Skjøsberg arbeidet for et utviklingsprogram i området. Den harde kjernen i feltmaterialet er tidsnyttingsobservasjoner av et tilfeldig utvalg landsbyboere – like mange menn som kvinner. Den intensive datadekning ble

muliggjort ved at hun som prosjektleder hadde et team av assistenter av begge kjønn. Ved siden av å dekke de daglige rutinene til hovedinformantene har teamet fulgt mer sentrale og unike hendelser i landsbyens liv, og gått inn i innbyggernes refleksjoner omkring disse hendelsene, så vel som diskusjoner og avgjørelser i landsbyrådet. På dette grunnlaget bygges så beskrivelsen opp, med kapitler om jord og produksjon, mat og husstell, om familieliv, og om sykdom, død og frykt for hekser (til orientering for et norsk feministisk publikum skal det her legges til at hekser i denne landsbyen ikke behøver å være av hunnkjønn, og det har den felles med de fleste andre afrikanske samfunn). Det siste kapitlet handler om hvordan innbyggerne får nye hus. Myndighetene hadde utpekt landsbyen Kefa til mønsterlandsby. De gamle husene av soltørket leire som måtte fornyes med få års mellomrom, skulle erstattes med teglhus som kunne stå «til evig tid». Men dette ville få store konsekvenser for hvordan folk kunne innrette seg. Det ville bli umulig å flytte hele bosetningen til et nytt sted slik de tidligere hadde kunnet gjøre, og det ville bli vanskeligere for enkeltfamilier å bryte opp. Dette ville igjen få konsekvenser for måten å bruke jord på. Altså blir en tilsynelatende enkel materiell forbedring opphav til omfattende ringvirkninger. Arbeidet med de nye husene var basert på egeninnsats – landsbyens kvinner og menn laget selv tegl-

steinene gjennom en møysommelig arbeidsprosess. Dette prosjektet pågikk under feltarbeidet, og grep inn i dagliglivet på mange måter. Husprosjektet gjør nok mye til å bygge opp under landsbyfolkets sterke følelse av å leve i et tidsskille, men vi får også mange andre eksempler på brytning og bevegelser – eksempler som tyder på at kontrasten mellom stabilitet og endring kanskje er klarere i folks bevissthet enn i deres praksis.

Tale, praksis, og synlighet

Undertittelen «Kefa speaks» er ekstremt meningsbærende. Det betyr for det første at landsbyoverhodet Kefa Mwale ofte kommer til orde. For det andre – og i tråd med bokas hovedintensjon – betyr det at befolkningen (og ikke bare forskeren) kommer til orde. For det tredje betyr det at de innfødte stemmene får ulik styrke. Skjønberg skriver at mannsperspektivet er kommet til å dominere i beretningen fordi mennene – både blant assistentene og informantene – har best tid til å snakke. Med andre ord blir her en reell eller tilsynelatende mannsdominans på en tilforlatelig måte koblet til menns og kvinners tidsnytting og arbeidssituasjon, samtidig som det da blir tydelig hvordan man trenger allsidige data for å avgjøre *hvor* reell dominansen er. Det er her at den nitide innsamlingen av materiale om arbeidsrutiner og avgjørelsesprosesser kommer inn og avdekker en serie viktige og interessante poenger om forholdet mellom kjønne. Vi får bildet av en arbeidsdeling som bygger på myter om mannlige og kvinnelige egenskaper mer enn på faktiske ferdigheter. Så er da heller ikke arbeidsdelingen like streng i praksis som den er i den innfødte teorien.

Vi får også vite at begge kjønn opplever å ha kontroll over viktige avgjørelser. Mennene oppvurderer omfanget av mannlige

kontroll, kvinnene oppvurderer omfanget av kvinnelig kontroll. En slik observasjon er en viktig kildekritisk påminnelse å ta med seg for en feltarbeider.

En konsekvens av det at menn har bedre tid, synes å være det at de mer enn kvinner vinner fram i forhold til det offentlige utbud av nye tiltak og muligheter som omformer tilværelsen. Likevel avstår forfatteren fra å ha en bestemt mening om hvorvidt kvinner er på vei til å bli mer avhengige av menn enn før. Dette er typisk for bokas etterrettelighet, men kan nok skuffe en leser som har sans for litt mer dristige fabuleringer over et materiale som synes fyldig nok til å kunne tåle denslags.

Det spesielle og det generelle

går som en rød tråd gjennom det meste av samfunnsfagenes metode- og fremstillingsproblemer, og med de intensjonene denne boka har, har problemene måttet finne sin egen løsning. Problemene ved å skulle forene tilgjengelighet og vitenskapelighet er løst blant annet ved at en konsentrert analyse av tidsnyttingsdataene presenteres i appendiksform. Fra et rent faglig synspunkt kunne det nok vært ønskelig om mer av dette hadde vært tydeligere integrert i kapitlene forut. Til gjengjeld balanserer hovedkapitlene fint mellom ulike typer forsiktige generaliseringer. Generaliseringer som bygger på solid innsikt i praksis, presenteres som det de er. Derimot er det sparsomt med karakteriserende generaliseringer av typen «landsbyboerne er sterkt opp tatt av hekseri». Det som finnes av slike generaliseringer, er helst folks egne, eller i høyden de innfødte assistentenes, sjelden forfatterens. I stedet får vi konkrete eksempler på når, og hvordan, forestillinger om hekseri kommer til uttrykk. I det hele tatt gir beretningen stor plass til det

enkelte eksempel, den enkelte familie, den enkelte person, alt som påstås skal helst forankres i et konkret tilfelle. Et annet eksempel på denne etterretteligheten finner vi på side 89: «å kartlegge hvordan kjeden av samarbeid binder sammen hver eneste mann og hver eneste kvinne i landsbyen forutsetter et studium av nettverk som vi aldri ga oss ut på. Men den eksisterer, og gjør en landsby svært forskjellig fra et byområde» (min oversettelse). Boka består i stor utstrekning av nærbilder av ledd i denne kjeden.

Behovet for å la folk komme til orde, tilbakeholdenheten med de anonymiserende generaliseringer, er i ferd med å tvinge seg fram i beskrivelsen av fremmede kulturer på bredere front, og er ikke bare et trekk ved denne boka. Grunnene til det er mange, en av de viktigste er at gjensidigheten mellom informanter og forskere er i ferd med å endre karakter. Når det gjelder denne boka, er informantene ikke bare *potensielle* lesere og kritikere, men tenkes kanskje som de viktigste fremtidige lesere. Spørsmålet om tilgjengelighet kommer derved fram også på en annen måte enn som et hensyn til lesernes faglige skolering – det kommer fram som et hensyn til en mer generell kulturbakgrunn. Her ivaretas landsbyens perspektiv (som ble annonsert som en viktig arbeidsinstruks) uten innviklede diskusjoner omkring kulturoversettelsens problemer. Men vi får et hint om at særlig de mer kvalitativt pregede dagboksnotatene fra de innfødte assistentene har vært gjenstand for grundige diskusjoner i teamet. Dette har

nok vært en effektiv kulturoversettelse i arbeidsgruppen under feltarbeidet, hvor deltakere med ulik faglig og kulturell bakgrunn har arbeidet seg fram til en felles forståelse, og resultatet er blitt en type reportasje som både et afrikansk og et ikke-afrikansk publikum kan lese med utbytte. Det eksotiske blir avmystifisert for den europeiske leseren ved at landsbyfolkets grunner for å handle som de gjør, blir klart og konsekvent fremhevet. Men alminneliggjøringen går kanskje så langt at den europeiske leseren også mister litt av følingen med hvor ulike premisene kan være for det vi må kalle rasjonelle handlinger. Den afrikanske leseren vil også møte en normalisert beretning om en variant av afrikansk virkelighet, men vil selv kunne sette den inn i en kjent kulturell kontekst. Meningsfyllden og assosiasjonsmengden vil nok bli rikere for den afrikanske leseren enn for den europeiske.

Trenger denne omtalen en sammenfattende konklusjon? I så fall må det bli at dette er en bok som i høy grad makter å nå de mål forfatteren setter seg. Den makter å fremstille mannlig og kvinnelig virkelighet på ulike nivå fra handling til ideologi. Og den er et interessant eksempel på hvordan fremstillingsproblemene kan løses når man ønsker å nå en mest mulig sammensatt leserkrets.

Else Skjønberg:

Change in an African village. Kefa speaks
Kumarian Press 1989

Begrepet «kvinne» – konstituering, endring, brudd og motsigelser

Ved Sissel Lie

70-årenes franske feminister tilhørte dem som pekte på at vår tenkning i dikotomier, natur/kultur, kvinne/mann osv. er utilbørlig forenkling og dessuten fastholder motsetningene og hindrer oss i å tenke nytt. Men dersom opposisjonen kvinne/mann ikke er naturgitt, hvordan kan en feministisk litteraturforsker gå frem for å vise hvordan og hvorfor slike begreper defineres og slike motsetninger etableres?

Dympna Callaghan har med sin bok *Woman and gender in Renaissance tragedy. A Study of King Lear, Othello, The Duchess of Malfi and The White Devil* latt seg inspirere blant annet av fransk psykoanalytisk teori og har forsøkt å svare på dette spørsmålet. Hun henter sin empiri i renessansen, i begynnelsen av moderne tid, da mannens rolle som den som utforsket, overvakt og mestret jordkloden ble etablert og da jomfrudronningen Elisabeth hersket i England som eksempel både på et kvinneideal og på den atypiske kvinnen, som var annerledes enn andre kvinner og derfor hadde både rett og evne til å herske. Dympna Callaghan har valgt å studere renessansedramaet, en type diskurs som konstruerer, bearbeider og

oppløser dikotomien kvinne/mann. Hun ønsker å vise at de fire renessansedramaene hun tar opp, to av Shakespeare og to av Webster, kan leses og vektlegges annerledes enn man har gjort tidligere dersom man, som henne, ser kjønnsdifferensieringen som det sentrale i dramaet. Men hun mener også at det som sies fra scenen er del av en kulturell diskurs som viser renessansens mangetydige forhold til disse begrepene, samtidig som dramaet viser hvor viktig fastholdelsen av dikotomien er for fastholdelsen av den patriarkalske makt i samfunnet. Hun understreker at hennes arbeid er motivert ut fra et feministisk, politisk perspektiv, og at hun også støtter seg på ikke-litterære tekster.

Som et studium av fire renessansedrama har boken tett forankring i tekstene og legger inn en polemikk mot andre lesninger av renessansedramaet i vårt århundre. Fravær og taushet for kvinnene betyr ikke at de har mindre betydning i dramaet enn de menn som står for talen. Callaghan hevder at tenker man tragedien som «en stor manns fall», er det all grunn til å tenke om igjen, fordi tragediene i så høy grad handler om

«female transgression», kvinners overskridelse av grensene som er satt for dem, om kvinners opprør mot patriarkalsk makt og straffen for dette opprøret. Kvinnene i renessansedramaet er offer og opprørere på én gang og illustrerer de sosiale og moralske kodens utilstrekkelighet, sier Callaghan.

Hvordan skjer så utformingen av begrepet «kvinne»? Det skjer både gjennom menns tale og kvinners taushet. Den dydige kvinne er underdanig og taus, en kvinne som taler er en kvinne som konkurrerer om makten eller i verste fall er en offentlig kvinne, en hore. Det er en tendens til at alle kvinner sees under ett, uavhengig av rase og klasse, for alle kvinner er horer, og dronning Elisabeth er unntaket som bekrefter regelen. Men dersom alle kvinner er horer, hvordan kan noen da være helgener? Mange ender som uskyldige i dramaets sluttscene, vi kan tenke på f.eks. Desdemona i Shakespeares *Othello*.

Det er kvinnehatet som er hovedspråket i utformingen av begrepet «kvinne», selv om konstrueringen av begrepet stadig trues av oppløsning og tvetydighet. Callaghan viser til hekseprosessene i samfunnet som et parallelt uttrykk for det samme kvinnehat, den samme vilje til å ekskludere kvinnen og gjøre mannen enestående. Patriarkatet ser en farlig feminin essens som hele tiden må fordømmes og holdes nede. Callaghan understreker betydningen av å se nyansert på renessansens kvinnefiendtlighet, men at det aldri er noen tvil om at kvinner var offer for en mangfoldighet av patriarkalske maktstrategier. Callaghan er ute etter å vise den komplekse karakter kvinners underkastelse har, gjennom diskusjonen av konstrueringen og oppløsningen av begreper knyttet til kjønnsforskjeller.

Begrepet «kvinne» konstrueres alltid i forhold til begrepet «mann». Menn defineres dessuten i forhold til maktposisjoner, klasse og rase, men de er primært definert i forhold til fallos, til makten som nettopp

er basert på kjønnsforskjellen. Deres selvforståelse er imidlertid stadig truet av at den markerte forskjellen til «kvinne» skal gå i oppløsning. En mann fra hoffet vil være forfinet i forhold til en bonde, men kan da beskyldes for å være feminin. En bonde er grov og usivilisert i forhold til kavaleren, men kan beskyldes for å være bestialsk slik den seksuelt definerte kvinnen er det. Det kvinnelige begjær er typisk og uhyrlig i motsetning til mannens moderasjon og fornuft, «femininity ... is monstrous because it refracts from the male norm», sier Callaghan (s.143). Samtidig er det nødvendig at kvinner er dydige, for å sikre arvefølge, eiendom og makt for menn.

«Kvinne» kan altså ha så motstridende betydningsinnhold som «dyrisk» og «svak», «uhyrlig» og «dydig», slik at begrepet stadig må redefineres, og kjønnsforskjellen i forhold til «mann» må etableres igjen og igjen. For, som Callaghan hevder, den patriarkalske makten er avhengig av å utdefinere kvinnen for å plassere seg selv i sentrum, men er samtidig truet av kvinnens potensielle opprør.

Denne boken gir kanskje først og fremst en ny forståelse av de fire renessansedramaene. Feministisk kritikk må rokke ved den tragiske helts positive og etablerte sentrale status i den tragiske handling, sier Callaghan. Gjennom undersøkelsen av kjønnsforskjellenes etablering og bearbeiding i den kulturelle diskurs går Callaghan dessuten noen skritt mot en feminin epistemologi. Sist, men ikke minst, blir boken et eksempel på hvordan en feministisk analyse kan foretas, slik at man kan si både noe spesifikt om hvordan etableringen av kjønnsforskjellen bestemmer dramaets form og noe mer generelt om kjønnsforskjellers sentrale betydning i kulturen.

For den som ikke er spesielt opptatt av renessansedramaet, er det for få generelle oppsummeringer, og konklusjonen på en halv side blir for fattigslig i forhold til det

mylder av interessante observasjoner som finnes. Men det er mye å hente i Callaghans bok for den som selv er villig til å trekke mer vidtgående slutninger om hvordan kjønnsforskjeller defineres og fungerer i vår kulturelle diskurs.

Dympna Callaghan:

Women and gender in Renaissance tragedy.

A Study of King Lear, Othello, The Duchess of Malfi and The White Devil.

Harvester Wheatsheaf, London, 1989.

Ulydige kvinners makt

Ved Beatrice Halsaa

«Sct. Hansaften 1984 mødes ca. 100 kvinner i Viborg i styrtende regnvejr. De går i hekseoptog gjennom byen og drager videre til Ravnstrup. Da det efter gentagne forsøg ikke lykkedes at leje et velegnet stykke jord til lejren, besætter de i stedet et areal tæt ved vejen og tæt ved bunkeren.» Dermed var kvinnefredsleiren ved Ravnstrup et faktum, en leir som besto i noe over ett år. Den var inspirert av kvinnefredsleiren ved Greenham Common i England, og var en protest mot plasseringen av NATOs nordlige kommandosentral i Ravnstrup.

Det er et stykke spennende historie Ann-Dorte Christensen har tatt for seg. Hva er det som får kvinner til å etablere en kvinnefredsleir? Hva skjer på leiren, med kvinnene selv – og med den politiske kampen? Hvilke konflikter oppstår, og hvilke mål blir virkeliggjort? Jeg besøkte aldri Ravnstrup, men jeg hadde ingen problemer med å se leiren og leirlivet for meg da jeg leste historien om leiren. Boka er illustrert med mange fotografier, og bildene sammen med utdrag av personlige beretninger fra leirdeltakerne, gjør den til svært underholdende lesning.

Humor og alvor

Det å lese om kvinners fredspolitiske aksjoner er herlig befriende: Blomster, stoff og garn som veves inn i piggrådgjerdene rundt militærbaser; kvinner som lynraskt kommer seg over gjerdene og opp på

bunkerstak for å plassere dokker og flagg; kvinner som synger av full hals mens de bæres bort av uniformerte menn. Kvinnene som danser rundt sine tipier (indianer-telt) og planter trær, mens soldatene feller trær for å skape et ingenmannsbelte mellom seg og kvinnene, og får forsterkninger i form av utkommanderte soldater og hunder. Kontrastene mellom denne form for kvinnekultur og militærkultur er så enorme at de maner fram smilet. Vel er dette en alvorlig politisk kamp om grunnleggende forskjellige verdier, men det er en kamp som like fullt påkaller latter. Spennet i følelser og refleksjoner som vekkes er vel noe av grunnen til at ikkevolds- og sivil ulydighetsaksjoner som denne kan virke så sterkt.

Kvinnefredsleiren innebar arrestasjoner og rettssaker for mange. Møtet med domstolene ble utnyttet til å spre det politiske budskapet, og til å formidle grunnlaget for aksjonene. Tre hovedargumenter går igjen i kvinnes forsvarstaler, ifølge forfatteren: 1) Vårt felles ansvar for jorda, menneskenes overlevelse og en bedre framtid for barn og undertrykte grupper; 2) den moralske plikt til å handle, jfr. en av parolene fra leiren «Når uret bliver ret – bliver motstand til pligt»; 3) militæret er ikke underlagt demokratiske spilleregler og demokratisk kontroll.

Ann-Dorte Christensens skildring av rettssaken er preget av den nevnte kontrasten mellom dypt alvor og latter. Ved siden av de rent saklige innleggene, trekker hun fram sterke emosjonelle bidrag. Jeg kunne

kjenne hvordan min egen stolthet og glede på kvinnebevegelsens og fredskvinnenes vegne ble berørt da jeg leste disse avsnittene. Det å oppleve andres styrke, kan gjøre en selv sterkere. Det er en av grunnene til at mange bør lese denne boka.

Forskjeller mellom kvinner

«Ulydige kvinders magt» bygger på intensive intervjuer med 6 av kvinnene fra leiren, på leirarkivet fra Ravnstrupleiren, og trekker inn andre empiriske undersøkelser fra kvinners deltakelse i fredsbevegelsen. Intervjuene med de 6 kvinnene har vært styrt av den enkelte kvinnes livsløp med vekt på politisk sosialisering og praksis, og har blant annet dannet grunnlag for utarbeidelser av 6 kvinneportretter.

Det er to hovedspørsmål som blir fokusert i den mer analytiske del av boka. Det første dreier seg om *forskjeller mellom kvinner*, som forfatteren selv opplevde som markante blant Ravnstrup-kvinnene: «Det blev tydeligt for mig, at spørgsmålet om forskelle inden for de sociale bevægelser ikke kun handlede om mænd og kvinder, men bestemt også om centrale forskelle blandt kvinder.» Her knytter Ann-Dorte Christensen an til begrepet «kollektiv politisk identitet». Denne rommer alle de ulike politiske identitetsformer som utvikles avhengig av den enkeltes materielle basis (samfunnsmessig plassering), hverdagslivserfaringer (livshistorie) og bevissthet (selvoppfattelse).

Forskjellene mellom kvinnene er blant annet knyttet til alder, familie- og morsrolle og politisk forankring. De eldre kvinnes motivasjon for fredsarbeid ligger primært i moderskapet og det tradisjonelle kvinneansvar for reproduksjonen; de er hovedsakelig forpliktet i forhold til en mer

humantiær-moralsk linje i kvinnefredsbevegelsen. De yngre kvinnes motivasjon er derimot knyttet til kvinneundertrykking og feministiske perspektiver, de er mer radikale i sin politiske oppfatning og står for en mer radikal-feministisk linje i kvinnefredsarbeidet. Mens de eldre kvinnene oppfatter kvinnefredsleiren primært som et middel i sitt fredsarbeid, så er kvinnefredsleiren også et mål i seg selv for de yngre; den gir rom for utvikling av kvinnekultur og dermed også en ny livsform.

Maktmobilisering

Det andre hovedspørsmålet boka reiser, er knyttet til kvinners *maktmobilisering*. Utgangspunktet her er at det politiske kjønnshierarkiet ikke er en statisk størrelse, men et makthierarki som utvikler seg i takt med nye betingelser. Begrepet «empowerment» trekkes inn, for å få fram «kvinnens magt til gjennom kollektive handlinger at forandre deres livsbetingelser og ændre de sociale institutioner».

Kvinnefredsleiren er et eksempel på kollektive kvinnehandlinger. Men leiren er ikke statisk, den forandrer seg etter hvert som erfaringer gjøres. Ann-Dorte Christensen viser til interessante utviklingsforløp, og knytter dem til de omtalte forskjellene mellom kvinnene. Av sentral betydning er utviklingen i oppfatningen av fredsarbeidet. For noen blir det stadig mer utvidet; til mer vekt på det kvinnekulturelle, til mer vekt på det religiøse og ikke minst til en understrekning av forholdet til naturen. Forskjellen mellom de som bor fast i leiren, og de som «bare» kommer på kortere besøk eller til bestemte aksjoner, forsterkes kraftig ved at noen bestemmer seg for å bli boende vinteren igjennom i leiren – en bestemmelse som skaper mye debatt. De fleste kvinnene hadde antatt at leiren ville

bli nedlagt før vinteren, men det er vanskelig å nekte de kvinnene som vil bo der, å bli boende. Men dermed oppstår ytterligere skiller mellom dem som «har leiren som sitt hjem», og de øvrige kvinnene. Ikke minst fordi de overvinterende kvinnene forandrer seg:

«Overvintringen viser, at livsformen har stor betydning for den kollektive politiske identitetsdannelse. Den tette pagt med naturen og utfordringen af egne krefter vinteren igennem medfører, at kvindernes fredsopfattelse ændrer sig drastisk. Fred handler for dem ikke lenger «kun» om fred mellom mennesker, men også om at leve i fred med omgivelsene – jorden, dyrene, planterne, alt levende. Det bliver så fundamentalt for de overvintrende kvinder, at de har svært ved at acceptere andre mindre «dogmatiske» opfattelser på fredsleiren.» Dette påvirker selvsagt kvinneleiren som kollektiv. Mens den i begynnelsen var preget av åpenhet og vilje til å bruke mangfold og forskjellighet på en konstruktiv måte, blir den etter hvert mer preget av uenigheter som er vanskelige å håndtere.

Konsensus eller flertallsprinsipp?

Hvordan forholder et kollektiv seg til konflikter? Skal mindretallet føye seg, eller skal man hele tiden anvende prinsippet om konsensus-beslutninger? Som om ikke dette er vanskelig nok, måtte kvinnefredsleiren også leve med det faktum at selve beslutningsgrunnlaget var usikkert. Beslutninger som ble truffet fikk helt ulike konsekvenser for «de fastboende» og «gjestene», og det skapte problemer. Mens konsensusprinsippet var anvendbart i den første, aksjonistiske fasen, viste det seg mye mer problematisk når langsiktige planer skulle legges.

Ann-Dorte Christensens drøftinger reiser her et grunnleggende problem: Er det slik at konsensus-prinsippet forutsetter sin konsekvens; det vil si at prinsippet bare fungerer så lenge det er grunnleggende enighet, og så lenge beslutninger har samme konsekvenser for alle involverte? Er det da kvinnegrupper går i oppløsning, mens for eksempel partier består fordi de bygger på andre prinsipper? Kvinnebevegelsen, og kvinnefredsbevegelsen med den, har aldri hatt noen forkjærlighet for den demokratiske sentralisme, dvs. et system som gjør flertallets mening til en forpliktelse for alle. Hadde det vært praktisert på Ravnstrupleiren, ville overvintringen neppe blitt noe av. Om kvinnefredsbevegelsen hadde hatt bedre sjanse til å overleve da, er det ingen som kan vite.

Ledelse og autoritet

Hvordan forholder et kollektiv seg til spørsmålet om ledelse og autoritet? Dette blir diskutert i boka, blant annet med utgangspunkt i Abby Petersons påstand om at kvinnebevegelsen har nektet å forholde seg til hierarkier, og i stedet har holdt fast på en myte om strukturløshet. Ann-Dorte Christensen avviser at dette er tilfelle med Ravnstrup-kvinnene. Heller ikke her er det et formelt lederskap, men kvinnene anerkjenner at det er uformelle ledere blant dem. Holdningene til de uformelle lederne varierer imidlertid. På den ene siden er det de som ikke tillegger lederen noen kollektiv betydning. På den andre siden er det de som ser at autoritet skaper makt og innflytelse, og som derfor også er opptatt av spørsmålet om kontroll. Men kontrollspørsmålet er vanskelig å håndtere i en flat struktur med bare uformelle ledere. Ann-Dorte Christensen har ingen forslag til løsninger.

Boka tar også opp ikkevold og sivil

ulydighets-begrepene. Her er en kort men interessant diskusjon blant annet av Ghandis ikkevolds-tenkning, og den feministiske kritikken av denne.

Noen innvendinger

Skulle jeg trekke fram noen innvendinger mot boka, måtte det først og fremst være at forfatteren iblant synes å glemme sin egen forutsetning: De 6 intervjuene var ikke ment å skulle være representative for kvinnefredsleiren. På grunnlag av de 6 intervjuene, uansett hvor omtenksomt kvinnene var trukket ut, er det umulig å si noe om kvinnefredsleiren generelt. Det forhindrer ikke at intervjuene blir brukt svært konstruktivt både for å tegne idealtypiske kvinne(gruppe)r, for å få tydeliggjort utviklingslinjer i den politiske prosessen, og for å illustrere sentrale temaer. Men det ser ut som om materialet også blir brukt lengre enn som så. Det skjer både direkte og indirekte, uten at det er helt enkelt for leseren å vite om det er de 6 intervjuene eller også annet materiale som danner utgangspunkt for slutningene. Noen steder blir det generalisert til å gjelde ikke bare kvinnene i Ravnstrup, men kvinnefredsbevegelsen mer generelt, som f.eks. på s. 124 i forbindelse med drøftingen av autoritetsspør-

målet. Som lesere kan vi bli fristet til å tro at de 6 kvinnene som er intervjuet, faktisk er representative. Men det vet vi ingenting om.

Jeg hadde stor sans for tanken om å lage portretter av kvinnene, for å komme nærmere «kvinnens fortællertradition», som Kathy Ferguson har framhevet. Men jeg synes at portrettene var i korteste laget, og at de ble litt tamme. Jeg savnet for eksempel omtale av seksualiteten, som er nevnt tidlig i boka uten egentlig å bli fulgt opp seinere. Mens jeg ikke hadde problemer med «å se for meg» leiren, så synes jeg altså ikke det var så lett «å se for meg» de 6 enkeltkvinnene.

En siste innvendig er knyttet til bruken av leirarkivet. For det første skulle jeg gjerne ha visst mer om arkivet, dets omfang og innhold. Hvor pålitelig og systematisk informasjon ga det? Kanskje min innvending om for stor generalisering ville falt bort dersom leirarkivet var trukket mer fram? Men disse innvendingene bør ikke få noen til å la være å lese boka. Den er vel-skrevet og spennende og drøfter viktige spørsmål.

Ann-Dorte Christensen

Ulydige kvinders magt.

Kvindefredsleiren ved Ravnstrup som politisk proces.

LITTERATUR-

KOMMENTARER

«— som de vare mænd»?

Hundreogsekstire kvinnebilder i svart/hvitt, på ett brett, uten at ett er overflødig. Det lyder som en merkverdighet.

Denne boken *er* verd å merke seg.

Den er en samling bilder med utdypende tekst til hvert. Rammen er England under første verdenskrig. *Imperial War Museum* i London har en samling på over fire tusen fotografier om temaet kvinners virksomhet i denne krigen. De to forfatterne har vraket, valgt og ordnet sitt utvalg etter seks tematiske linjer. Hver temalinje er utførlig dekket med fotografier og tekster.

Ti år før krigsutbruddet hadde Emmeline Pankhurst startet åpen kamp for kvinners stemmerett i England, verdens stormakt, der klaseskillene var dype og uoverstigelige. Verdenskrigen endret mange forhold; også de interne i land som ikke hadde krigshandlinger på egen jord. Kvinner hadde ikke hatt annen kontakt med staten enn at den registrerte når de ble født, giftet seg og døde. De gikk ut og kjempet nettopp for denne staten på alle felt der det kunne være bruk for dem. Det året krigen sluttet, fikk engelske kvinner stemmerett.

Bokens tittel inneholder et spørsmålstegn. Dens siste bilde viser kvinner som

stiller en kirkegård, en skog av ferske trekors.

Mellom tittelsiden og siste bilde finnes stoff som forplikter også vår generasjon. Kvinnene på bildene hadde døtre og sønner. De var blitt voksne og foreldre da annen verdenskrig brøt ut. Kvinnene hadde mødre generasjonens eksempler til hjelp overfor oppgavene som fulgte med krigen.

Verdenskrigens hverdagsliv hjemme i England og bak frontene i Europa formelig vokser frem fra boken mens man blar og leser. Vår oldemorgenerasjon hinsides Nordsjøen var ikke tapt, verken bak lastevogner, landbruksmaskiner, trucker, kjerrer, sykebler eller begravellesvogner. De var i bevegelse.

Vi, som unngikk første verdenskrig og har hatt stemmerett siden før den begynte, har nytte av denne boken. Den viser hva kvinner kunne frigjøre av krefter og oppnå av rolleskifte i løpet av få år. Deres virksomhet forplikter oss til aktivitet for å bevare freden.

Diana Condell & Jean Liddiard

Working for Victory?

Images of Women in the First World War 1914-1918

Routledge & Kegan Paul, London

«Kvinnan ska tiga i församlingen»

Kersti Aspegren var pioner innen den feministiske teologien. Hun døde i 1987. Til hennes minne ble det i vårterminen 1988 arrangert en seminarrekke ved Teologiska Institutionen i Lund.

Boken er en samling artikler utarbeidet på grunnlag av forelesningene som ble holdt.

Bidragene er Astri Hauges «Feministteologi som fagkritikk og fagfornyelse», Ylva Vrammings «Bildene av gudinnen – fra modersgudinnen til dagens situation», Eva Lundgrens «Vitenskapsteoretiske spørsmål i forbindelse med feministteologi», Ulla Carin Holms «Rosemary Ruether – feministteologens systembyggare», Lone Fatums «Tango med en tidsel – om at finde værdigheden i elendighedsforskningen», Dagny Kauls «Mary Daly som ideologikritiker og teolog» og Kari Børresens «Patristic Inculturation, Medieval Foremothers and Feminist Theology».

Feministteologi idag

Religio 30

Skrifter utgivna av Teologiska

Institutionen

Lund, Sverige

Virkeligheter og fiksjoner i forandring

Hefteet inneholder de foredrag og rapporter om pågående forskning som ble fremført under *Nordkalottsymposiet inom kvinneforskning*, Uleåborgs universitet 10.-11. mars 1989.

Foredragsholderne var Aino Saarinen, Finland, Sissel Lie, Norge, Åse Hiorth Lervik, Norge, Marie Taussi Sjöberg, Sverige og Sinikka Tuohimaa, Finland. Alle rapportgiverne kom fra Finland.

Alle tekster i heftet er presentert på h.h.v. svensk og norsk. Forskningstilnærmingen er gjennomgående historisk, – idéhistorisk, litteraturhistorisk og samfunnshistorisk. Temaene spenner fra kvinner som del av sosiale grupper til kvinnebiografier.

Taina Pitkänen-Koli (red):

Kvinnans liv i fiktion och verklighet i ett historiskt perspektiv

Serie B nr 14

Meddelanden från Institutionen för nordiska språk

vid Uleåborgs universitet, Finland

Kvinder og Penge

Center for kvindeforskning og -undervisning ved Københavns universitet hadde høsten 1989 en forelesningsserie om kvinner og økonomi. De åtte forelesningene er publisert i senterets skriftserie Samkvind.

Forelesningene tar opp temaer som:

- Er det forskjeller på kvinners og menns fattigdomsmønstre?
- Gjør lønnsarbeidet kvinner fattigere?
- Er enslige forsørgere en spesielt utsatt gruppe?
- Hvordan et opphold på en kvindedag-høyskole kan hjelpe kvinner til å utvide sine handlemuligheter
- Kvinner og pensjon
- Folkepensjon, arbeidsmarkedspensjon og levestandarden blant pensjonister
- Uformell økonomi; kvinner og fattigdom
- Er penger for menn?

Kvinder og penge

Samkvind

Skriftserie nr. 3-4

Center for kvindeforskning og

-undervisning

Det Samfundsvitenskabelige Fakultet

Københavns Universitet

Store Kannikestræde 11

1169 København

Kjønns- og likestillingsperspektiv i utdanningsforskningen

Likestillingssekretariatet i UFD har utarbeidet en rapport som har til hensikt å gi oversikt over norsk utdanningsforskning som tar utgangspunkt i konsekvenser eller betydning av kjønn. I tillegg inneholder oversikten aktuelle problemstillinger med kjønnsperspektiv.

Rapporten henvender seg primært til samfunnsforskere som interesserer seg for kvinneforskning og til kvinneforskere som har behov for å se bredden av problemstillinger som er relevante for utdanningsforskningen.

Anne-Lise Arnesen

Kjønns- og likestillingsperspektiv i utdanningsforskningen

Likestillingssekretariatet

Utdannings- og forskningsdepartementet
Postboks 8119 Dep, 0032 Oslo 1.

Zille

Magasin for kvinner og menn

Et nytt tidsskrift har sett dagens lys. Tidsskriftet bærer navnet Zille og har sin kvinnepolitiske forankring i miljøet omkring Bergen Kvinnesaksforening. Men redaksjonen ønsker å spre sitt kvinnepolitiske budskap utover den tradisjonelle krets av feminister og kvinnesakskvinner.

Tidsskriftet utgis i samarbeid med selskapet Nor Media i Bergen og tar sikte på ti utgivelser i året.

I første nummer møter vi tidligere likestillingsombud og forbruker- og administrasjonsminister Eva Kolstad, forsker Helga Hernes og justisminister Else Bugge Fougner blant mange flere.

For abonnement og mer informasjon, kontakt Nor Media A/S, Zille, Verftsgt. 2, 5011 Bergen. Tlf. (05) 23 49 00.

Jämställdhet och religionsvetenskaplig kvinnoforskning

Gunnel Larson har på oppdrag fra Delegationen för jämställdhetsforskning (JÄMFO) laget en oversikt over religionsvitenskapelig kvinneforskning. Rammen for oversikten er de tematiske studiene ved den religionsvitenskapelige institusjonen i Uppsala.

Gunnel Larson

Jämställdhet och religionsvetenskaplig kvinnoforskning

Rapport nr. 16, januar 1990

JÄMFO

Drottninggatan 6, 2 tr
S - 111 51 Stockholm

Kvinnelig dannelse

«... og så må jeg advare mot den ikke helt uvanlige lesesyke som tilsidesetter viktige plikter og nødvendige forretninger». Dette er ett av de råd *Therese Huber* gir til unge piker i sin bok *Kvinnelig dannelse. En gave for unge piker*. Boka ble utgitt i Tyskland for 159 år siden, to år etter forfatterinnens død. Her gis regler for det meste: Boka har kapitler om renslighet, blick og miner, legemets stilling og bevegelse, anvisninger til sømmelig oppførsel og råd om hvordan å gi stemmen renhet, fasthet og smidighet etc.

Leseren får innblikk i et 200 år gammelt kvinneideal, og det går opp for en at idealet ennå ikke helt har vandret hen...

Tegning: Hilde Diesen. Ill. fra boka

Etterordet om Therese Huber er vel så interessant lesning som boka forøvrig. Hun var en dame som iallfall *ikke* fulgte sine egne forordninger til punkt og prikke. Vi får beskrevet en hardt arbeidende forfatterinne, hustru (hun overlevde to ektemenn) og mor som ikke ble akseptert i sin samtid.

Hilde Diesen har igjen hentet fram i lyset en av de «gamle» damene. Hun har oversatt

og tilrettelagt boka som er rikt illustrert med hennes humoristiske og varme tegninger.

Therese Huber:

Kvinnelig dannelse. En gave for unge piker

Oversatt, tilrettelagt og illustrert av Hilde Diesen

Grøndahl & Søn Forlag, Oslo 1990

MØTER, SEMINARER

KONFERANSER

Tre kvinneforskere ser tilbake på nærmere 100 forskerår Rapport fra et seminar på kvinneuniversitetet

En av Kvinneuniversitetets målsettinger er å bringe kvinneforskningen og dens resultater tilbake til kvinner som kan nyttiggjøre seg dem. I juni 89 arrangerte Kvinneuniversitetet for første gang et seminar om formødre i kvinneforskningen som ble kalt *Tre norske kvinneforskeres liv og arbeid*.

Planen er at seminarer om kvinneforskning skal bli en årviss foreteelse på Kvinneuniversitetet, og de som var invitert til å starte denne tradisjonen var professor Harriet Holter, førsteamanuensis Berit Ås og førstelektor Hildur Ve.

Fra ettermiddagstid fredag 16. juni til lunsjtid søndag 18. juni delte kvinneforskerne sine innsikter, kunnskaper og ideer med seminardeltagere fra Trondheim i nord til Skien i sør; unge studenter, etablerte forskere, voksne yrkeskvinner, enoldemor, en mann og en baby. Det var en lydhør og interessert forsamling som i løpet av disse dagene fikk innblikk i hvordan kvinneforskningen har utviklet seg i Norge fra 1950-årene og frem til i dag. Det ble noen

interessante og inspirerende dager, mer preget av et gresk symposium enn av vanlige Blindern-forelesninger. Anekdoter ble fortalt ved frokostbordet, gamle minner ble hentet frem i løpet av en pause i eplehaven, og det ble diskutert ved middagene over et glass vin. Stemningen rundt seminaret, i de lyse vennlige lokalene på Kvinneuniversitetet, bidro også til at dette ble en annerledes læresituasjon. Her stod dialogen sentralt i kunnskapsformidlingen. Vi hadde ført tre interessante personer sammen igjen, lagt forholdene til rette for dem, og innlosjert seminardeltagerne. Resten overlot vi til Harriet, Hildur og Berit. Det har skjedd en stor utvikling i løpet av de førti årene Harriet Holter, Berit Ås og Hildur Ve har forelest, veiledet og forsket i samfunnsvitenskapene.

En sosialøkonom, en sosialpsykolog og en sosiolog

De tre forskerne representerer en tverrfaglighet i samfunnsvitenskapene som har vist seg svært fruktbar.

Harriet Holter som er den eldste av de tre

(født i 1922) tok sosialøkonomisk embets-eksamen i 1946. Etter en tids engasjement bl.a. i fiskerinæringen i Nord-Norge, reiste hun til USA hvor hun ble kjent med fagene sosialpsykologi, sosiologi og sosialantropologi som man ikke hadde i Norge på denne tiden. Senere ble hun med i gruppen som startet Institutt for Samfunnsforskning ved Universitetet i Oslo i 1950. På denne tiden tilhørte hun en mannsgenerasjon av samfunnsforskere:

«Jeg lyttet og tilpasset meg lenge, både innen sosialøkonomien og senere i den nyere samfunnsforskningen.»

Innenfor forskningen om samfunnet var man i disse årene særlig opptatt av avvikerproblematikk, og det ble drevet studier over forskjellige grupper av avvikere.

«Dette var ikke det jeg var mest interessert i», sier Harriet Holter, «jeg ville studere vanlige folk, og begynte med en studie av arbeidere og deres forhold til arbeidsmiljøet.»

Dette ble den første store undersøkelsen av denne sorten i Norge. Et underliggende tema i denne forskningen var spørsmålet om *medbestemmelse*. Produksjonsutvalgene skulle være medbestemmende organer, og det ble et viktig tema å avklare om arbeidernes representanter og de som de skulle representere mente det samme med medbestemmelse. Dette var ikke uproblematisk. Den vanlige arbeider hadde ikke slik tro på medbestemmelse og de politiske resultatene, som representantene hadde. Et viktig skille kom frem; det er forskjell på å ønske seg *medbestemmelse* og å ønske seg *selvbestemmelse*.» Dette er en problemstilling som godt kunne tas opp spesielt for kvinner også», sier Harriet Holter.

På spørsmålet om hvor kvinneforskeren Harriet Holter var i dette arbeidet, svarer hun:

«Jeg begynte tidlig med kvinnetenkning, egentlig ut fra meg selv og min egen situasjon. Under krigen til-

hørte jeg en gruppe studenter i sosialøkonomi som var opptatt av kvinnespørsmål. Johan Vogt var en lærer med et våkent øye for dette, og var med i gruppen som til en viss grad kan sammenlignes med de bevisstgjøringsgrupper som kom senere.

Men i forskningsmiljøet jeg senere kom til var ikke forskning om kvinner noe aktuelt tema. Hvis jeg hadde villet begynne å studere kvinner da, kunne jeg like gjerne sluttet med en gang.

Jeg la kvinneproblematikken til side for en tid. Jeg gikk inn på en del kompromisser, og la vekt på å føle meg ganske sikker på ikke å bli slått tilbake før jeg kom med kvinneforskningstemaene. Dette har noen ganger vært opportunistisk, andre ganger har det vært klokt, rett og slett.»

Organisasjoner, bedrifter og arbeidsliv var utfordrende forskningsområder for samfunnsforskeren Harriet Holter. Familiesosiologi var nok også interessant, men det virket usaklig og irriterende at kvinner alltid forutsettes bare å interessere seg for familiespørsmål – også som forskere. Kvinner som tema kom likevel inn. Gjennom en undersøkelse av arbeidslivet ved en stor papir- og cellulosefabrikk i Moss, kom hun i kontakt med en avdeling hvor kvinner satt og sydde sekker. Hun satt selv med og sydde noen uker, og kvinnene fortalte henne en hel del om den gamle og den nye sekkefabrikken.

«Det ble etter hvert tydelig for meg at kvinner tenker og organiserer seg på en annen måte enn menn.»

Denne innsikten ble videreført i interessen for *kjønnsroller* som et viktig samfunnsvitenskapelig begrep.

«Jeg mente at gjennomgripende studier av kjønnsroller ville forandre hele sosiologien. Dette innledet en 10-årsfase i min forskning, da jeg forsøkte å drive kjønnsrolleperspektivet så langt som jeg kunne.»

På denne tiden fikk Harriet Holter en forskningsassistent med teft og interesse for forskning om kvinner, nemlig *Berit Ås*. Hun hadde tatt sin grunnutdanning i psykologi ved Universitetet i Oslo i 1953, og ble forskningsassistent ved Institutt for Samfunnsvitenskap før hun reiste til Michigan

for å spesialisere seg i sosialpsykologi.

Som Harriet Holters forskningsassistent kom hun inn i et miljø hvor i alle fall noen var opptatt av kjønnsroller. Dette passet henne svært bra. I sin oppvekst blant mange guttekamerater hadde hun gjentatte ganger måttet erfare at hun ikke var som dem, som en av guttene. «Du kan sitte der og lese du», sa kameraten Fritz da guttene skulle ut og slåss. I gjengen var det andre regler for henne som jente enn de som gjaldt for guttene. Senere, i løpet av studietiden, erfarte hun at også som deltager i debatter, var det andre vilkår for kvinner enn for menn. Et spørsmål begynte å ta form; lever kvinner i et slags kvinnesamfunn som er annerledes enn det menn lever i?

Man kan si at spørsmålet har vært retningsgivende for hennes interesser i samfunnsforskningen, og det er ikke minst på dette området hun har bidratt med store innsikter ved å tenke og skrive om kvinnekultur. Harriet Holter ble en faglig storesøster, og vi skal omtale begge forskningsinnsats videre. Men la oss først presentere den tredje inviterte kvinneforsker, *Hildur Vø*.

Førstelektor Hildur Ve ved sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen, hadde en annen vei til kvinneforskningen enn de to andre. Etter å ha tatt lærerskoleeksamen, arbeidet hun vedvarende i yrket i 5 år, bare avbrudt av barnefødsler. I 1964 var hun 34 år gammel, og i ferd med å begynne sine samfunnsvitenskapelige studier.

På denne tiden ble hun kjent med Berit Ås. «Berit fikk meg ut av Tornerose-søvnen», forteller hun, «jeg aner ikke hvor jeg hadde vært i dag hvis jeg ikke tilfeldigvis hadde truffet henne. Hun satte en rakett i enden på en person som hadde begynt å falle ganske kraftig til ro.»

Hildur Ve ble presentert for Harriet Holter av Berit Ås, og dermed er vi kommet frem til den tiden da disse tre startet sitt fagfellesskap og vennskap som har vart siden.

Til sammen er det nærmere 100 forsker-år i samfunnsvitenskap og kvinneforskning vi i løpet av en junihelg fikk innblikk i. Det ble tydelig for oss at personlige vennskap og følelsesmessige bånd spiller en stor rolle også i forskning. «Jeg har lært enormt mye av begge», sa Berit Ås, «uten inspirasjon fra disse to vet jeg faktisk ikke hva jeg ville gjort i mange år av mitt liv».

Hildur Ve omtalte Harriet Holter og Berit Ås som sine faglige gudmødre, og Harriet Holter på sin side ga tydelig uttrykk for at hun har hatt både menneskelig og faglig glede og utbytte av sine forskningskolleger og venninner.

Vi er kommet frem til 1960-årene. I denne fremstillingen vil vi følge disse tre videre i deres vitenskapelige arbeider gjennom 60- og 70-årenes spennende utvikling innen kvinneforskningen, og frem til de aktuelle arbeidsområder som nå opptar dem.

«Dette er ikke vitenskap, frue. Det er kvinnesak!»

Harriet Holter begynte allerede i 50-årene å arbeide med kjønnsrollebegrepet. På denne tiden ble kjønnsrollebegrepet brukt til å forklare det press og de forventninger det enkelte individ utsettes for med hensyn til å oppføre seg slik samfunnet foreskriver for kvinner og menn. De som går på tvers av disse forventningene blir utsatt for mer eller mindre håndfaste eller subtile reaksjoner. Mange ble etter hvert opptatt av hvordan denne læringen virker inn på barn. Harriet Holter var mer interessert i hvordan dette systemet av roller og forventninger fungerer samfunnsmessig i ulike institusjoner, og hvilke synlige og usynlige konsekvenser det får på flere nivåer i samfunnslivet.

«For meg betyr ordet *rolle* å ta i bruk en metafor fra teatret», sier hun, «skuespilleren får en rolle som forteller hva vedkommende skal si eller gjøre. Rollen kan spilles mer eller mindre godt, og man kan være mer eller mindre berørt selv. Det er ingen teori som heter rolleteori, men rollebegrepet ble utarbeidet til et samfunnsvitenskapelig språk. Rollebegrepet blir brukt i forskjellige teorier, men å bruke roller eller normer som *forklaring* er tvilsomt, fordi det oftest nettopp er rollen som skal forklares. Rollespråket inneholder en del ord og begreper som er brukbare også i dag. Vi ser en viss tilbakevending til kjønnsrolleordbruken igjen, og begrepene rollekonflikt og internalisering av roller er gangbare uttrykk».

Harriet Holter forteller at utviklingen av kjønnsrollebegrepet bidro til å føre tenkingen om kvinner og menn bort fra biologisk determinisme. Dessuten: familie og ekteskap ble ikke lenger de eneste analyseenhetene for kvinnestudier. I amerikansk sosiologi var man opptatt av Parsons oppfatning av kjønnsrollenes komplementaritet, og man hevdet gjerne at kjønnsrollene er funksjonelle for samfunnet, dvs. at samfunnet trenger denne typen rollepar for å fungere i det hele tatt. I Skandinavia utviklet det seg etter hvert en mer kritisk og radikal kjønnsrolletenkning med blikk for diskrimineringen av kvinner. Dessuten:

«Det var viktig for meg å vise at kjønnsdifferensieringen og kjønnsnormene gjennomsyrrer samfunnet», erindrer hun, «jeg hadde ennå ikke funnet frem til den kritiske samfunnsforskningen, og brukte ikke de begrepene som jeg ville brukt i dag, som produksjon og reproduksjon, makt og undertrykking.»

Det var ikke først og fremst årsakene til kjønnsrollesystemet Harriet Holter ville finne. Det hun ønsket var å vise hvordan det fungerer her og nå, og hvilke konsekvenser det har. «Kjønnsroller» som begrep har spilt en stor rolle i forskningen, i den politiske bevissthet og i dagligtalen.

Begrepet kjønnsrolle definerte hun den gang slik: «Kjønn er et kjennetegn ved en person som fremkaller stabile mønstre av

sanksjonsbærende forventninger. Slike forventninger kalles også normer. Normer og roller er summen av forventninger som rettes til en person.»

«Kjønnsrollebegrepet er ikke mer hemmende enn at jeg drøftet «quasi-egalitet» (tilsynelatende likestilling) og kvinne- og mannskultur i min doktoravhandling. Men en summarisk rolletenkning fører ikke så godt frem hvis man vil at «kjønn» dreier seg om både struktur og aktører som bearbeider strukturen.»

I 1962 kom boken «Kvinnerns liv og arbeid» – resultatet av et norsk-svensk samarbeid, og i midten av 60-årene var doktoravhandlingen «Sex Roles and Social Structure» fullført. Avhandlingen ble imidlertid liggende lenge i forlaget. Først i 69/70 ble den publisert, etter at Harriet Holter hadde fått beskjed om at «dette er ikke vitenskap, frue. Det er kvinnesak.»

Senere har Harriet Holter – sammen med bl.a. Hildur Ve – gjennomført f.eks. en studie av norske familier, der begreper som «intimisering», «privatisering» og «individering» viste seg fruktbare for å beskrive hva som skjer med – og i – en familie.

«Vi tenkte i «sentrifugale» og «sentripetale» sosiale krefter: hvordan kommer andre sosiale ordninger inn i familiemønstret og hvordan «kaster» familien sine medlemmer og sin egen kultur ut i samfunnet forøvrig. I dag kommer det siste spørsmålet mer og mer på dagsorden: familien og privatlivet former til en viss grad maktforholdet mellom menn og kvinner, f.eks. i politikk og arbeidsliv. Jeg må kanskje revurdere min oppfatning av at produksjonsforholdene er så mye sterkere enn reproduksjonssfæren.»

Det «fruktbare kaos»

Å skulle gi en fremstilling av fenomenet Berit Ås krever mer enn noen sider i en artikkel. For Kvinneuniversitetet er hun opphavskvinnen, inspirasjonskilden og selve drivkraften bak både den daglige drift og de mange ennå ikke materialiserte visjoner og vyer om stedets videre utvikling.

Men Kvinneuniversitetet er realiseringen av en drøm forholdvis sent i hennes 61 år unge liv. Vi skal tilbake i tid, til 1958 da Berit sto foran sin forskerkarriere og sin politiske karriere. Hun hadde mann, 4 barn, 30 år på baken og en masse ideer og interesser, og hun ønsket å drive forskning på det hun kalte «mannssamfunnet og kvinnesamfunnet». Det ble søkt NAVF om midler, men dette ble avslått med tilnærmet de samme ordene som de Harriet Holter fikk høre; det er forskjell på vitenskap og kvinnesak! Senere ble Berit spurt om hun ville arbeide med ulykkesforskning.

Gjennom dette forskningsarbeidet fant hun likevel frem til data som belyste det tema som opptok henne mest: forskjeller mellom gutters og jenters verden. Gjennom analyser av ulykker som hadde skjedd i et tidsrom på 12 år, kom det frem at i alderen 10-15 år dør ca. syv ganger så mange gutter som jenter i ulykker. Internasjonal statistikk bekreftet med to unntak at slik er det i alle land. Hva er det gutter lærer som bidrar til at dette skjer? Det var åpenbart slik at oppdragelsen til å gi uttrykk for bestemte personlighetstrekk som for eksempel mot og snartenkhet utsetter gutter for flere ulykker enn jenter.

Berit arbeidet med forbrukerforskning, boliganlegging og med barn og sikkerhet i trafikken, og det var først som dosentstipendiat at kvinners vilkår for alvor kom i fokus i hennes arbeider, og det var da begrepet kvinnekultur kom inn.

«Det var Darwin som slo meg i hodet», forteller Berit Ås. «Det hadde tatt ham 20 år å finne ut hvordan han skulle formulere sitt spørsmål. Da han hadde funnet det, hadde han ingen problemer med dokumentasjonen. Man kan innhente fjell av data, men hvis spørsmålet ikke er presist formulert, vil ikke dataene si deg noenting.»

Arbeidshypotesen om forskjellen mellom «mannssamfunnet og kvinnesamfunnet» ble mer spesifisert gjennom spørsmålene:

Uttrykker menn og kvinner seg forskjellig rent språklig? Organiserer de seg på ulike måter? Er det forskjell mellom de to kjønn når det gjelder forholdet til verktøy og ressurser, til teknologi og økonomi? Har kvinner et annet forhold til seg selv og et annet forhold til tid enn hva menn har? Lever vi rett og slett i to ulike kulturer? Gjennom bearbeiding av disse spørsmålene, og innhenting av data som kunne belyse dem, vokste kvinnekulturbegrepet frem.

«En fremtredende sosialantropolog har presentert opptil 164 definisjoner av begrepet kultur. Men den definisjonen som ligger nærmest den betydningen jeg har brukt, er at *kultur er et sett av standarder og normer for atferd*. Dette overføres fra generasjon til generasjon, og det er forskjellige standarder for forskjellige posisjoner. En kvinnes eller en manns status og rettigheter er det *faste* aspektet. Rollen er den aktive tilstand.»

Berit Ås ønsket å gjøre kvinnekulturen synlig, slik at kvinner kunne erkjenne og vite at de hadde sin egen kultur. Kvinnekulturbegrepet ble et sentralt begrep som ble diskutert i mange tidsskrifter. Forskningen viste at vi hos kvinner finner en sammenfiltrering av holdninger som skyldes at de er i en undertrykt posisjon. For Berit Ås var det viktigste å finne frem til de verdiene som ligger under kvinnekulturen.

«De underordnede gruppene opplever ofte skyld, skam, utilstrekkelighet og inkompetanse. Dette har også nedfelt seg i språket. For nesten hvert ord som uttrykker en mannlig aktivitet, har vi et ord for kvinnelig aktivitet som har negative konnotasjoner.»

En undersøkelse av Browermann og Browermann fra 1984 viser at vi har tilgang på tre ganger så mange negative beskrivelser for kvinnelig atferd som for mannlig.

«Dette nedfeller seg i evalueringssystemene helt opp til doktorgradsnivå», sier Berit Ås. «Såvel avhandlinger som stiloppgaver vurderes lavere når det står et kvinnenavn/jentenavn bak».

Gjennom arbeidet med kvinnekulturbegrepet har Berit Ås senere utviklet teorien om *den feministiske kultur*. I forhold til kvinnekulturbegrepet innebærer dette en utvidelse og utdypning. Den feministiske kultur består av fire elementer: kulturens medlemmer (kvinner og menn) blir seg bevisst undertrykkelse, de identifiserer og solidariserer seg med det, arbeider for å frigjøre seg fra det, og de påtar seg å bidra til å frigjøre andre.

Tre sentenser har vært retningsgivende for all forskning som Berit Ås har arbeidet med. Den første er formulert av den jødiske sosialpsykologen *Kurt Levin*: «Det er ingen teori som er så god som den man kan ha nytte av i praksis.» Den andre er *Gunnar Myrdals* ord: «Teori, det er generaliseringer over virkeligheten». Og den tredje har Berit Ås fra sin morfar: «Et problem kan ikke løses korrekt før det er forstått korrekt».

Sammen med hennes egne krav om at man alltid må stille spørsmålet: Til hvilket formål? Og at hun aldri vil formulere noe før hun er helt sikker på at det hun ser faktisk er det hun ser, har vi fått noen tommelfingerregler for forskningsarbeid.

For Berit Ås var ikke veien lang fra teorier om en egen kvinnekultur til formulering og identifisering av *hersketeknikker*. Teorien om hersketeknikkene er etter hvert blitt alle kvinners eie, og mange vet ikke hvem det var som først formulerte dem. Det var altså Berit Ås som erkjente at de måtene kvinnekultur usynliggjøres og holdes nede på skjer gjennom subtile teknikker. Senere er hersketeknikkene blitt oversatt til alle de nordiske språk, foruten tysk, fransk, spansk, italiensk og gresk. Helt til Tibet har defineringen av hersketeknikkene nådd idet de også er oversatt til tibetansk. Kvinner fra alle disse landene har gjenkjent dem som gyldige ut fra erfaringer i egne liv. Begrepet *kvotering* er også knyttet til navnet Berit Ås. Hun forteller selv at hun ble opp-

fordret av Ragnar Kalheim, nestleder i Jern og Metall, til å danne et nytt parti da hun «ble kastet ut» av Arbeiderpartiet. Berit lot seg utfordre, men hun stilte tre betingelser:

«I vedtektene for det nye partiet, som skal hete Demokratiske Sosialister, AIK, må det aksepteres at jeg aldri stemmer imot kvinneinteressene.»

«Jeg vil ha et lovverk som sier at det fortrinnsvis skal være 50 % kvinner på alle nivåer i partiet, og at det umiddelbart innføres en 40 % regel (kvotering).»

«Og det skal stå i vedtektene at jeg skal hete for-
kvinne.»

Kvotering ble latterliggjort i de første 8-9 årene. Det var det dummeste og det mest urettferdige folk hadde hørt. I dag brukes kvotering blant annet i sosialistpartiene i Frankrike og i Spania, og etter at EF-parlamentet har utredet spørsmålet og funnet at kvotering ikke er grunnlovsstridig, praktiseres kvotering også i det tyske SPD.

Berit Ås legger stor vekt på språkets betydning for sosial endring: «Gjennom språket skapes den sosiale realitet. Nye ord som kvinnekultur og kjønnskvalotering fører til en bevisstgjøringsprosess som gjelder hele samfunnet. Vi må finne frigjøringsinstrumenter gjennom språket !»

«Forskningen skal gi verdighet til dem man forsker på»

Både Harriet Holter, Berit Ås og Hildur Ve er sterkt preget av egen familiebakgrunn og av at de alle har hatt sin ungdomstid under krigs- og etterkrigsår. Dette preger også valget av forskningstemaer og interesseområder.

Hildur Ve forteller at hennes mor som arbeidet i skolen identifiserte seg særlig med de svakeste av elevene.

«For meg ble det en utfordring å arbeide forskningsmessig med de svakeste gruppene i utdannings-systemet».

Gjennom et engasjement som forsknings-assistent for Harriet Holter på et familie-prosjekt, bestemte hun seg for at det var forsker hun ville bli. På denne tiden var det kommet en del forskningsresultater som tydet på at arbeiderklassen oppdro sine barn på en annen måte enn middelklassen eller borgerskapet. Arbeiderklassens form for barneoppdragelse ble presentert som mindreverdige. For Hildur Ve ble dette i lang tid en hovedutfordring, noe som etter hvert resulterte i magistergradsavhandlingen om «klasseforskjeller i sosialisering».

«For alle som ønsker å drive med forskning er det viktig å finne seg et område som engasjerer i en slik grad at selve engasjementet driver forskningen fremover. Jeg hadde et slik engasjement på vegne av den gruppen i utdanningssystemet som kommer dårligst ut, nemlig jenter fra arbeiderklassen. Kjønn og klasse er derfor viktige stikkord i min forskning», forteller Hildur Ve.

Betydningsfullt i denne sammenheng ble Harriet Holters begrep om kjønnsroller, og kvinnekulturbegrepet som Berit Ås arbeidet med. Hildur Ve hadde med seg den oppfatningen hjemmefra at det er en utfordring å gjøre noe med all den urettferdighet som vi ser i verden. Dette kombinert med den grunnholdning at utdanning er viktig og nødvendig, var synspunkter hun hadde med seg fra sitt hjemmemiljø. Hildur Ves forskningsarbeider kan inndeles i tre hovedgrupper som alle har med denne oppfatningen å gjøre:

- familieforskning
- utdanningsforskning
- arbeidsmarkedsforskning

Forskningen viste at kvinner kommer dårligere ut enn menn både når det gjelder status, prestisje og jobbsikkerhet. Hildur Ve ønsket å undersøke disse fakta i relasjon til spørsmålet om dette har å gjøre med kvinners måte å tenke på. Dersom man ønsket å endre dette, måtte man ikke snakke om

kvinner som om det var noe i veien med dem, man måtte heller angripe de samfunnsinstitusjoner som var resultater av slike oppfatninger.

«Man kan for eksempel påstå at kvinner er redd suksess og konkurranse. Men samtidig bør man spørre: kanskje det ikke er så bra med konkurranse i utdanningssystemet?», sier Hildur Ve.

Mannlige forskerkolleger fremstilte oftest menn som aktører, mens kvinner ble forklart ut fra forventninger til dem. Hildur Ve viser til blant annet Rousseaus bøker om Emile og om Sofie for å illustrere den grunnholdning som har preget vårt vestlige oppdragelsessystem. I Rousseaus tenkning hadde kvinner en hjelperrolle, og han understreker den holdning at kvinner er dyktige til å føle, men ikke til å tenke. Sofies oppdragelse skulle understøtte og være i pakt med denne oppfatningen, og følgelig skulle hennes oppdragelse være helt ulik Emiles.

«Det var denne tradisjonen vi kvinneforskere begynte å rokke ved», forteller Hildur Ve. «Vi begynte å snakke om kvinner som aktører, som handlet målrettet».

Men aktørbegrepet i samfunnsvitenskapen hadde aktøren i markedet som modell. Denne oppfatningen ønsket ikke kvinneforskerne å overta, ut fra den tankegang at kvinners fornuft har andre dimensjoner enn de som kommer til uttrykk innenfor en slik aktørmodell. Det ble derfor viktig å skille mellom to ulike former for rasjonalitet; den tekniske rasjonalitet og omsorgsrasjonaliteten. Det ble også stilt spørsmålstegn ved hvorvidt kvinner også forholder seg til arbeidslivet på andre måter enn menn.

«Svært mange kvinner er i arbeid som har direkte med andre mennesker å gjøre, og utvikler gjennom sitt arbeid en annen form for kunnskap enn den teknisk begrensede rasjonalitet som preger vareproduksjonen», sier Hildur Ve. «Den tekniske

rasjonalitet kan karakteriseres med ordene: Profitt, byråkrati og effektivitet. I denne modellen er mennesket et middel for produksjonen ved at menneskets innsats blir målt i forhold til hva en kan få ut av hver arbeidstime i vareproduksjonen. Innenfor de områder hvor en utvikler omsorgs- eller ansvarsrasjonalitet er ikke mennesket et middel, det er selve målet. Dette gjelder arbeid i omsorgssektoren med klienter, pasienter og elever.»

Hovedmålet i alt omsorgsarbeid er å gjøre noe for det mennesket man arbeider i forhold til. Evnen til å identifisere seg med andres skjebne blir da svært viktig. Hildur Ve sier at tidligere når man snakket om omsorg tenkte man på vennlige følelser. Men dette dreier seg i virkeligheten om hardt arbeid hvor det ikke er nok å være snill og vennlig. Man må i tillegg bruke hodet, men på en helt annen måte enn i vareproduksjonen.

«Det farlige er at den tenkningen som ligger i teknisk begrenset rasjonalitet er på vei inn i andre deler av samfunnet også.»

Hildur Ve aktualiserer anvendelsen av effektivitetstenkningen ved å henvise til det som nå skjer av virksomhetsplanlegging på universitetene.

«Alt skal evalueres», sier hun, «nå skal det føres loggbok for hver enkelt student, det skal redegjøres for alt som foregår.

Men evaluering er ikke et nøytralt ord. Det kommer fra cost/benefit-analysen, altså fra den type tenkning som preger vareproduksjonen. Det er umulig å presse f.eks. veiledningsarbeid inn i et slikt skjema.»

Forskningsprosessen er smertefull

Når man går igjennom de fyldige publisasjonslistene til Harriet Holter, Berit Ås og Hildur Ve, kan man komme til å tro at det å drive forskning må være et greit arbeid som

går raskt unna. Ved siden av forelesninger, veiledning og alle andre oppgaver som følger med det å være ansatt ved et universitet, har de publisert bøker, tidsskriftartikler, anmeldelser, kronikker, bidrag i antologier foruten et stort antall forskningsrapporter og avhandlinger som er oversatt til flere språk.

Temaene de har behandlet dekker store og viktige problemstillinger og problemområder som har vært sentrale i samfunnsvitenskapene fra 1945 og frem til i dag.

Alle tre er enige om at forskningsprosessen er en smertefull prosess. Den innebærer alltid muligheten for at en må legge vekk gamle forståelser og gamle modeller.

«Det gjør nesten alltid vondt å forlate en gammel forståelse og gripe en ny», sier Berit Ås.

Hildur Ve bekrefter at det vanskeligste i forskningsprosessen er når tidligere forståelse og oppfatninger brytes ned.

«Det har vært perioder i min forskerkarriere da jeg trodde jeg måtte slutte å forske», forteller hun.

Dette er tydeligvis en velkjent problemstilling for Harriet Holter også, som når hun ser tilbake på sine forskerår kan identifisere de ulike faser hun har gått igjennom: «Det har vært faser av ensomhet, av samarbeid, av fruktbarhet, men også med arbeidshemninger som nesten ikke har vært til å holde ut».

Drivkraften har for alle tre vært lysten til å forstå, forbedre og forandre det samfunnet vi lever i. De har drevet grunnleggende teoretiske studier og teoriutvikling, men er likevel forskjellige i sitt forhold til teori og praktisk anvendelse. Mens Harriet Holter og Hildur Ve har arbeidet mye med teoriutvikling, teller forskningens anvendbarhet hele tiden mest for Berit Ås.

Praksiskunnskap

Hildur Ve er den av de tre som har arbeidet

mest med begrepene teknisk rasjonalitet på den ene siden, og ansvars- og omsorgsrasjonalitet på den andre. Bjørg Aase Sørensen utviklet disse begrepene i studiet av kvinnelige industriarbeidere.

«I arbeid med mennesker utvikles en type kunnskap som ikke kan fanges opp av vanlige kunnskapsbegreper», sier Hildur Ve. «Praksiskunnskap får man ikke på samme måte som andre kunnskaper, ved å bruke sikre vitenskapelige metoder som er utviklet i forhold til ting. Man kan ikke eksperimentere med levende mennesker som man kan med døde ting».

Praksiskunnskap er sentralt i lærerutdanning, sykepleierutdanning og sosialarbeiderutdanning, men i forskningsmeldingen «Mer kunnskap til flere» er denne kunnskap knapt nevnt. Praksiskunnskap kalles derfor også for «den tause kunnskap», fordi den nedvurderes og usynliggjøres. I Alternativ Framtids bokprosjekt *I pose og sekk* har Hildur Ve skrevet en lengre artikkel om praksiskunnskap i forhold til andre kunnskapsformer. Nå arbeider hun med et likestillingsprosjekt for grunnskolenes tre første klassetrinn. Sammen med 14 lærere, en sosialantropolog og en administrator forsøker hun å etablere en situasjon fra første klasse av som motvirker læring av kjønnsstereotyper. Teamet arbeider ikke bare språklig gjennom fortellinger og verbal påvirkning, men tar i bruk metoder fra aktivitetspedagogikken; jentene og guttene skal *gjøre* utradisjonelle ting. Det viser seg at jentene lærer seg og forstår lett det som har vært guttenes tradisjonelle oppgaver. Det som har vært virkelig vanskelig har vært å få gutter til å utføre tradisjonelle jenteoppgaver. Forskningsprosjektet har pågått i flere år. Den viktigste utfordringen fremover blir å få også guttene til å være villige til å utføre omsorgsoppgaver og utvikle praksiskunnskap innenfor dette området.

Dilemmaer i kvinneforskningen

Harriet Holter er en av formødrene til den bølgen av kvinneforskere som kom i 1970-årene. Hun har fulgt utviklingen av den samfunnsvitenskapelige kvinneforskningen gjennom alle dens faser, fra elendighetsforskning til verdighetsforskning, fra kvinneforskning til kjønnsforskning. Noen av de dilemmaer kvinneforskningen nå står overfor karakteriserer hun med følgende stikkord:

- den vesterlandske feminismens etnosentrisitet
- overgangen fra en kvinne- til en kjønnsforskning
- omsorg og makt

Om det første tema, den vesterlandske feminismens etnosentrisitet, sier Harriet Holter:

«Det er et dilemma i kvinneforskningen at vi operer innenfor en etnosentristisk ramme hvor vi tar utgangspunkt i den vestlige hvite kvinnen. Er det rimelig å snakke om et kvinneperspektiv slik vi gjør? Det finnes andre kulturer som også er omsorgsorientert, og hvis det er slik at de synspunkter vi kaller kvinnekultur også deles av andre grupper i verden, hva er det da som gir oss rett til å snakke om feminismen som noe unikt, som *vårt* perspektiv på verden?»

Et annet dilemma hun trekker frem er om vi kanskje burde bevege oss fra kvinneforskning til en kjønnsforskning eller en kjønns-systemforskning. Harriet Holter arbeider nå med kvinneforskningens teoretiske forutsetninger, og lar seg utfordre til å tenke i nye termer og å finne nye spor. Ved å se på prosesser som ut fra kjønn og å bruke uttrykket «kjønnet» bringes det inn ny forståelse som man går glipp av ved bare å se på kvinners premisser og kvinners ståsted. Det kan være endringspotensialer vi ikke ser. Vi trenger nye analyserammer.

Omsorgsmakt burde være et viktigere tema i kvinneforskningen. Kvinner har også makt, ikke bare avmakt. Gjennom utøvelse av omsorgsoppgaver har kvinner makt, og kan frata den som får omsorg selvbestemmelse. Kvinner styrer gjennom å gi omsorg, men menn styrer på en minst like intrikat måte de «store» samfunnsforholdene, og fastlegger dermed omsorgens økonomiske og sosiale rammer. I et langsiktig perspektiv ser vi hvordan menn forlater de posisjoner som «utviklingen» gjør lite tiltrekkende, så kan kvinnene komme inn. Dette kan vise seg både i utviklingen av hverdagslige sosiale former og i store kulturskifter. Det kan f.eks. spørres om postmodernismen er et tegn på at menn forlater moderniteten og rasjonaliteten – og søker en mer «feminin» form. Kjønnssystemet er på en underlig måte stadig i bevegelse og samtidig dypt forankret. Hildur Ve bekrefter at praksiskunnskap gir makt. Den kan brukes positivt, men den kan også brukes negativt.

Både Harriet Holter, Berit Ås og Hildur Ve er engasjert i forskning som er anvendbar i praksis. Stikkord for deres forskning i

dag er: Seksuelle overgrep mot barn, likestillingsutvalgenes betydning og holdningsskapende arbeid i skolen. Dessuten er alle tre fortsatt sterkt opptatt av kvinneforskningens teoretiske forutsetninger.

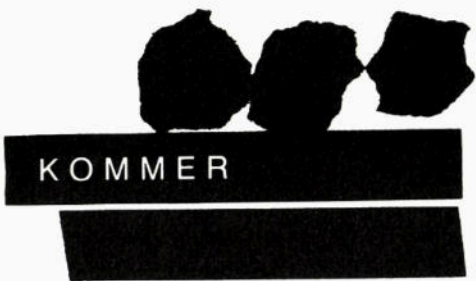
Kvinneuniversitetets begrunnelse for å arrangere et kvinneforskerseminar er at kvinners arbeid ofte går i glemmeboken fortere enn menns. Vi ønsket å bidra til å forhindre at dette rammer pionerene i norsk kvinneforskning.

I år inviterer Kvinneuniversitetet til vårens kvinneforskerseminar med tre danske kvinneforskere; feminologen Nynne Koch, som «mer enn noen annen enkeltperson ved sitt virke som inspirator, koordinator og formidler preget den spirende kvinneforskning i Danmark», forfatteren, sceneinstruktøren og forskeren Ulla Ryum og Lene Sjørup som er teolog og som har forsket mye på temaene «Viten – spiritualitet – rituale».

Kvinneforskerseminaret er i år lagt til helgen 18.–20. mai.

Anne B. Bystad
Kvinneuniversitetet

KOMMER

Europeisk kvinneforsknings- konferanse

Aalborg Universitetscenter,
20.-24. august 1991.

Styringsgruppen for kvinneforskning under Forskningspolitisk råd i Danmark skal i samarbeid med European Network for Women's Studies (ENWS) arrangere en europeisk kvinneforskningskonferanse i august 1991.

Overordnet tema for konferansen er *Europa i forandring – forskjeller og felleskap mellom kvinner*.

Formålet med konferansen er for det første å samle en både faglig og nasjonalt bredt sammensatt gruppe av kvinneforskere for felles avklaring omkring et vitenskapsteoretisk og politisk aktuelt emne. For det andre ønsker man å bidra til utviklingen av en europeisk kvinneforskningsidentitet, og for det tredje ønsker Danmark å markere seg kvinnepolitisk i en bred europeisk sammenheng.

Foreløpige forslag til workshops på konferansen er:

- likestilling
- lønnet og ulønnet arbeid
- kvinner og politikk
- kvinneforskning og forskningspolitikk
- feministiske utopier
- Europa og den tredje verden
- forholdet mellom Øst- og Vest-Europa

- kvinner og natur
- kvinners kroppskulturer
- jentesosialisering – teknologisosialisering
- kjønn, språk og tekst
- kvinnekultur, mannskultur og virksomhetskultur

Et notat om konferansen vil bli sendt ut til europeiske kvinneforskere og kvinneforskningsmiljøer.

For mer informasjon kontakt Ann-Dorte Christensen, Center for kvindeforskning, Aalborg Universitetscenter, Fibigerstræde 2, 9220 Aalborg Ø, Danmark. Tlf. (98) 15 85 22.

Women and Men in Relationships – New Perspectives

Stockholm, 24.-25. august 1990

Konferensen presenterer kliniskt anvendbare kunnskaper og behandlingsmetoder som vuxit fram inom psykodynamisk kvinnepsykologi og familjesystemteori under de senaste åren, samt hur dessa perspektiv kan integreras och befrukta varandra. Föreläsarna har alla gedigen förankring i psykoanalytisk och familjeterapeutisk tradition. Några teman: Män och äktenskap, familjeterapi med *en* person, vuxna döttrar och deras mödrar, kvinnors kompetens och självkänsla.

Föreläsningar, grupparbeten och paneldiskussioner *Harriet Goldhor Lerner*, kvinnepsykolog, *Katherine Kent*, familjeterapeut, *Stephen Lerner*, familjeterapeut. Alla tre från den välkända psykiatriska institutionen *Menninger Foundation*, Topeka, USA, samt *Patricia Klein Frithiof*, psykoanalytiker, Stockholm.

Mer informasjon fås ved henvendelse til Institut för kvinnepsykologi, Ormingeringen 52 A, 132 33 Saltsjö-boo, Sverige. Tlf. (08) 715 78 05.

Jämställdhet och feminism inför 1990-talet

Nordisk statsvitenskapelig kongress

Reykjavik, 16.-18. august 1990

Meget tyder på at våre samfunn i ulike henseender befinner seg i en brytningstilstand. Med andre ord etterlyses feministiske tilbakeblikk, nåtidsbeskrivelser og framtidsvisjoner. Kvinners stilling i forhold til mannens tas også opp.

Påmeldingsfrist er 1. mai. Påmelding og mer informasjon ved henvendelse til Drude Dahlerup, Århus universitet. Tlf. (86) 13 01 11.

Bygga och bo på kvinnors villkor

Örebro, Sverige, 24.-26. august 1990

Nordisk arbeidsseminar for kvinner med formål å samle og utvide kvinners erfaringer med bygge- og boformer. Hensikten er å utforme et nytt manifest/handlingsprogram for å bygge og bo på kvinners vilkår.

Seminaret prioriterer følgende temaer: Menneskesyn i planlegging og bygging. Aktører og interesser. Normer og kvaliteter, alternativ budsjettering. Er et økologisk helhetssyn mulig?

Mer informasjon fås ved henvendelse til Kirsten Kidde, Stampevænget 30, 2970 Hørsholm, Danmark. Tlf. (42) 57 15 02.

Change in an African Village. Kefa Speaks

Denne boken, som er skrevet av Else Skjønberg (se anmeldelse annet sted i bladet), er av *World Hunger Media Awards* tildelt 1. pris som «Best Book 1989». Prisen er en av seks mediapriser som deles ut årlig i kategoriene *Best newspaper coverage*, *Best periodical coverage*, *Best television or film coverage*, *Best photojournalism*, og *Best book*.

WHMA ble opprettet i 1982 med det formål å «encourage, honor, and reward those members of the media who have made significant contributions to bringing public attention to the critical issues contributing to world and domestic hunger». Prisen for «Best Book» er i år på \$ 2.500. Av tidligere prisvinnere kan nevnes Lloyd Timberlake for boken *Africa in Crisis*.

The Blanche, Edith and Irving Laurie New Jersey Chair in Women's Studies at Douglass College

Position available: Global Focus

For this cycle, (beginning September 1991 through June 1993), of the Blanche, Edith

and Irving Laurie New Jersey Chair in Women's Studies at Douglass College we seek a person of significant achievement whose research and/or work is on the cutting edge of thought about women in a global context. We are particularly interested in a candidate whose work is focused primarily on women outside of the United States. The applicant's background and training can be in any field, but she/he must have made an important contribution to our understanding of women's studies in the world.

The holder of the Laurie New Jersey Chair is required to conduct one interdisciplinary research seminar each academic year. The seminar focuses on a particular theme of interest to the Chair and meets weekly throughout the term. The Chair will also be expected to participate in the activities of the Center for Global Issues and Women's Leadership and to interact with the women's studies community at the University. She/he will also give several public lectures throughout New Jersey each semester. In addition, Visiting Scholars are also selected to work with the Laurie New Jersey Chair and to participate in the seminar.

A salary equivalent to a Full Professor's annual salary plus a stipend of \$ 5,000 annually for expenses is provided to the

holder of the Chair.

Nominations and applications will be accepted until October 1, 1990. Send letters of interest, along with c.v. and other supporting documents to: Laurie New Jersey Chair in Women's Studies Search Committee, c/o Ferris Olin, Voorhees Chapel, Lower Level, Room 4, Douglass College, Box 270, New Brunswick, New Jersey

08903-0270. Candidates based overseas, who plan to be in the U.S. in Fall 1990, should contact us about the possibility of arranging for interviews with the Search Committee, while in the country. For more information call (201) 932-6948.

Kontakt Sekretariatet for kvinneforskning for mer informasjon om Center for Global Issues and Women's Leadership.

Tegning: Sverre Kalmar

Nytt fra likestillingsutvalgene

Den allmennvitenskapelige høgsolen

Likestillingsutvalget ved Den allmennvitenskapelige høgsolen (AVH) har lagt fram sin årsrapport for 1989. Innledningsvis bemerkes det at rapporten er holdt i en forholdsvis kritisk tone. Dette på grunnlag av inntrykket av at likestillingsarbeidet er generelt lavt prioritert ved AVH. I det følgende vil en del av punktene fra rapporten gjengis.

Sekretær

Siden april 1989 har LU ikke hatt sekretær, da hun som tidligere fungerte i stillingen

gikk ut i fødselspermisjon. Dette har ført til reduksjon i LUs effektivitet. Ved henvendelse til AVHs administrasjon fikk LU som svar at det ikke kunne stilles saksbehandlings- eller sekretærhjelp til rådighet for utvalget på grunn av knapphet på ressurser. Likestillingsutvalget opplever dette som en nedprioritering av likestillingsarbeidet ved AVH og anmoder administrasjonen om å revurdere sitt standpunkt.

Handlingsplan for likestilling

LU vedtok i møte 1. juni et utkast til handlingsplan for likestilling ved AVH og oversendte den til høgskestyret. Saken var pr. mars 1990 ennå ikke behandlet. Likestillingsutvalget uttaler at «...det er beklagelig at arbeidet med handlingsplanen for like-

stilling skal trekkes ut i langdrag, og ber AVHs administrasjon om tilbakemelding m.h.t. tidsrammen og framgangsmåten for den videre behandlingen av AVHs handlingsplan.»

Informasjonstiltak

LU fremmet en søknad til Kultur- og vitenskapsdepartementet i møte 9.2. om midler til å holde et seminar for kvinnelige studenter ved AVH. I brev fra Kd 7.7. ble det bevilget kr 10.000 til formålet. Beløpet måtte nyttes i 1989. Det ble på grunn av knapphet på tid, dessverre ikke mulig å arrangere seminaret før 24.11. Dette falt midt i eksamenstiden og seminaret måtte avlyses på grunn av for liten oppslutning! AVH har gitt muntlig tilsagn om støtte til et nytt seminar i 1990.

LU uttaler at det er beklagelig at departementet brukte fem måneder på å behandle søknaden og deretter satte betingelser som gjorde det umulig å arrangere seminaret på et mer gunstig tidspunkt.

Tilsettingssaker

LU har i 1989 gitt uttalelser i to tilsettingssaker, men har ikke fått tilbakemelding fra

høgskolestyret om den videre behandlingen av sakene det gjelder. Administrasjonen ved AVH bes om å oversende LU kopi av alle saksdokumenter vedrørende tilsettinger som utvalget uttaler seg om.

Felleskonferanse for LUene

Det ble 26.-27. april avholdt felleskonferanse for likestillingsutvalg ved universiteter og høyskoler på Nesna lærerhøgskole.

Temaer som ble tatt opp omfattet erfaringer fra likestillingsarbeidet ved universitetene og høyskolene, skolejentes matematikk-kunnskaper, kvinner og databehandling, Mannsrolleutvalgets arbeid og Hernesutvalgets innstilling. Et skriftlig referat fra konferansen foreligger.

Konferansen ga en viktig stimulans til arbeidet med forslag til handlingsplan for likestilling ved AVH. Likestillingsutvalget vil understreke betydningen av de årlige felleskonferansene for framdriften av likestillingsarbeidet ved universitetene og høyskolene.

STIPEND

Stipend for kvinnelige miljøvernforskere

Nasjonal komité for miljøvernforskning (NMF) lyser ut stipend for kvinnelige miljøvernforskere. Søknadsfristen er 01.10.90. Mer informasjon fås ved henvendelse til Per Backe-Hansen, NMF, NAVF, Sandakerveien 99, 0483 Oslo 4. Tlf. (02) 15 70 12.

Australian federation of university women – Queensland Fellowships

The AFUW-QLD Freda Bage Fellowship(s)

Awarded for postgraduate research for a maximum period of three years. Total value, AUSD\$30 000.

The AFUW-QLD Commemorative Fellowship(s)

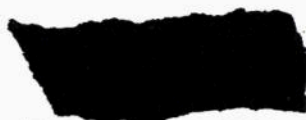
(To honour Dorothy Davidson, Freda Freeman, Audrey Harrison and Audrey Jorss for their foresight and untiring efforts in establishing the Fund)

Awarded for postgraduate study for a maximum period of one year. Total value, AUSD\$10 000.

All Fellowships are open to all women graduates of a university or recognised tertiary institute from any country. The Fellowships are not restricted to formal university study and are tenable at any university or approved institute in Australia. An exception is that the AFUW-QLD Freda Bage Fellowship is not tenable at the institution from which the applicant obtained her first degree. If an award is made to an Australian citizen, it is also tenable overseas.

Søknadsfristen er 1. september.

Stipendene er utlyst for NKAL-medlemmer i Norge. Mer informasjon fås ved henvendelse til Beatrice Sandberg, Germanistisk institutt, Universitetet i Bergen, Sydneplass 9, 5000 Bergen. Tlf. (05) 21 23 45.

EGNE

PUBLIKASJONER

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 5/79:

Lønnet og ulønnet omsorg.

Arbeidsnotat nr. 2/81:

Kvinner, overgang og aldring.

Arbeidsnotat nr. 1/83:

Humanistisk konferanse om kvinneforskning. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/83:

Kvinneforskning for samfunnsplanlegging. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 3/83:

Kvinner og arbeid 1750–1914 i England og Frankrike. En oversikt over kvinnehistorisk forskning.

Arbeidsnotat nr. 1/84:

Nordisk Kvinnehistoriemøte, Oslo 20.–23. februar 1983. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 5/84:

Kvinner og helse. Bibliografisk oversikt. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 5/85:

NAVFs støtte til kvinnelige forskere og kvinneforskningen. Oppgaver og organisering etter 1986. *Optrykk*.

Arbeidsnotat nr. 3/87:

1. norske seminar i medisinsk kvinneforskning.

Arbeidsnotat nr. 3/88:

Oversikt over samfunnsvitenskapelig forskning om kvinner. Litteratur og prosjekter. *Kr 40,-*

Arbeidsnotat nr. 4/88:

Oversikt over humanistisk forskning om kvinner. Litteratur og prosjekter. *Kr 40,-*

Arbeidsnotat nr. 5/88:

Kvinner i forskning, medisin, naturvitenskap og teknologi. Personoversikt. *Kr 40,-*

Arbeidsnotat nr. 6/88:

Rekruttering av kvinner til forskning innen matematikk og fysikk. Rapport fra arbeidsmøte.

Arbeidsnotat nr. 2/89:

Kjellrun Baalsrud:
Jenter og data. En situasjonsrapport.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Litteratur og arkiver i kvinneforskningen.
Av Mie Berg.

Elisabeth Fürst: *Kvinner i Akademia – inntrengere i en mannskultur?* 1988.
Kr 85,-.

Tamar Bermann, Harriet Holter, Bjørg Aase Sørensen, Gro Hanne Aas:
På kvinners vis – med kvinners råd. Nye perspektiver på forskningspolitikken.
1988. Kr 85,-.

Aasta Hansteen. *Tyve aars kamp. Tilbakeblikk og fremsyn.* Red. Elisabeth Aasen.

Enslige svaler i norsk forskning? Kvinner i medisinsk, naturvitenskapelig og teknologisk forskning i universitets- og høgskolesektoren 1974–1987
NAVF, NTNf, 1990.

Informasjonshefter

Generell del

Humanistiske fag

Samfunnsfag

(Oppgi fagområde ved bestilling.)

Brosjyre om NAVFs sekretariat for kvinneforskning på engelsk. Brosjyren sier litt om kvinneforskning i Norge, om Sekretariatet og om NAVFs arbeid for likestilling.

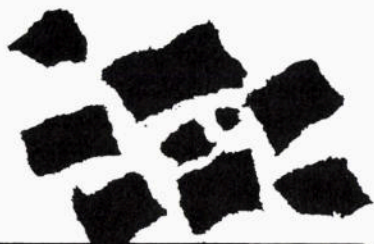
Interesserte som skal på forskningsreise i utlandet, må gjerne ta brosjyren med.

Kontaktmøte om Sentre for kvinneforskning og kvinnestudier ved universitetene. Høvikodden, mars 1986. *Rapport.*

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og forskning – naturvitenskap og teknologi*

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og forskning – medisin*

Samtlige publikasjoner kan fås ved henvendelse til NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

BIDRAGSYTERE

Lisbeth Bang, overlege, Almenhelseavdelingen, Akuttetaten. Pt. forsker-NAVF, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo, boks 1040 Blindern, 0315 Oslo 3. Tlf. (02) 45 43 70.

Ida Blom, professor, Historisk institutt, Universitetet i Bergen, Sydnespl. 9, 5007 Bergen. Tlf. (05) 21 23 02.

Anne Bystad, Kvinneuniversitetet, boks 130, 2340 Løten. Tlf. (065) 91 600.

Elisabeth Gulbrandsen, doktorgradsstudent i idéhistorie ved Göteborgs Universitet. Adresse i Norge: Erlingsgt. 10, 0196 Oslo 1. Tlf. (02) 57 19 67.

Gro Hagemann, forsker, Norsk Lærerlag, Rosenkrantzgt. 15, 0160 Oslo 1. Tlf. (02) 41 58 75.

Beatrice Halsaa, amanuensis, Oppland DH, boks 1004 Skurva, 2601 Lillehammer. Tlf. (062) 55 600.

Nita Kapoor, frilansjournalist. Henvendelser til redaksjonen, Nytt om kvinneforskning.

Sissel Lie, førsteamanuensis, Romansk institutt, Universitetet i Trondheim, AVH, 7055 Dragvoll.

Maria Mies, professor, Fachbereich Sozialpädagogik, Fachhochschule Köln, Claudiusstrasse 1, 5000 Köln 1, BDR Tyskland.

Nel Noddings, professor, School of Education, Stanford University, Stanford, California 94305-2384, USA.

Jorun Solheim, forsker, Arbeidsforskningsinstituttet, boks 8171 Dep., 0034 Oslo 1. Tlf. (02) 46 16 70.

Ingrid Rudie, amanuensis, Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo, boks 1091 Blindern, 0317 Oslo 3. Tlf. (02) 45 42 46.

Elin Svenneby, stipendiat, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo, boks 1040 Blindern, 0315 Oslo 3. Tlf. (02) 45 43 70.

Karin Widerberg, professor, forskningsleder, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo, boks 1040 Blindern, 0315 Oslo 3. Tlf. (02) 45 43 70.

Kari Wærness, professor, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen, Hans Holmboesgt. 22/24, 5007 Bergen. Tlf. (05) 21 21 96.

Åse Vigdis Ystad, professor, Institutt for nordisk språk og litteratur, Universitetet i Oslo, boks 1013 Blindern, 0315 Oslo 3. Tlf. (02) 45 69 38.

Tidligere temanumre av *Nytt om kvinneforskning*

- 4/85 Kvinner utvikelingsmuligheter. *Kr 35,-*
- 5/86 Kvinner i ledelse – til hvilken pris! *Kr 35,-*
- 1/87: Ufrivillig barnløshet – det vanskelige tema. *Kr 35,-*
- 3/87: Kvinner i helsevesenet: Leger – pasienter – ledere. *Kr 35,-*
- 4/87: Nye bilder – ny virkelighet: Utviklingstrekk i samfunnsvitenskapelig kvinneforskning. *Kr 35,-*
- 5/87: Fra skattkammeret: Om kunnskapsproduksjon, litteratur, studenter og jubileum. *Kr 35,-*
- 1/88: Teologi, religionsvitenskap: Kvinner plass i tradisjonsformidlingen. *Kr 35,-*
- 2/88: Brundtland-kommisjonens rapport – en feministisk kritikk. *Kr 35,-*
- 3/88: En mer kvinnerettet bistand – forskning som grunnlag. *Kr 35,-*
- 4/88: Kvinner i primærnæringene – reindrift, fiskeri og landbruk. *Kr 40,-*
- 5/88: Teknologi: Flere kvinner – en annerledes vitenskap? *Kr 35,-*
- 1/89: Forskningspolitisk debatt og kvinneforskningens framtid. *Kr 35,-*
- 2/89: Språk, kjønn og kvinnelighet. Kvinneforskningens bidrag. *Kr 35,-*
- 3/89: Forholdet mellom kjønnene: Mer likestilling – nye motsetninger? *Kr 35,-*
- 4/89: Kvinner og idrett – forskning, perspektiver og utfordringer. *Kr 35,-*
- 5/89–1/90: Grunnleggende medisinsk kvinneforskning – kjønn, helse og omsorgstjenester. *Kr 40,-*

Bestilles fra NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Sandakervn. 99, 0483 Oslo 4.
Tlf. (02) 15 70 12.

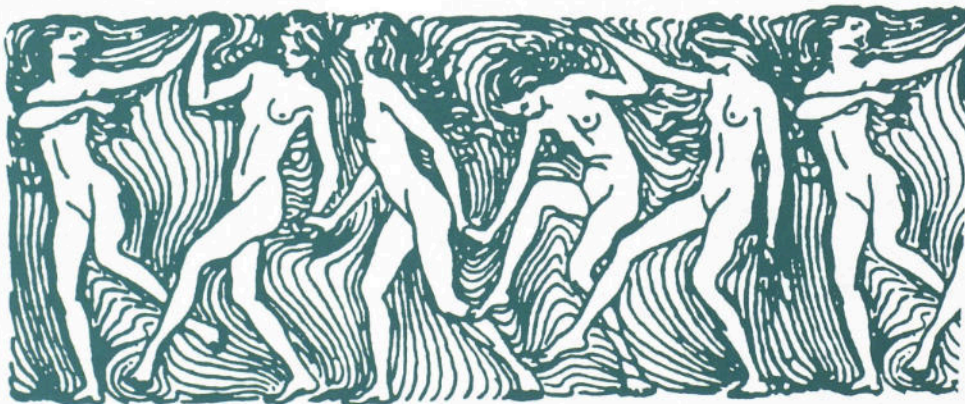

Nytt om kvinneforskning 1990

Har du husket å fornye ditt abonnement for 1990?

Abonnementsprisen er i år kr 160,-. Betal inn beløpet til postgirokonto 0809 5147160 og merk innbetalingen «Nytt om kvinneforskning – årsabonnement 1990». Hvis du har fått tilsendt ferdig utfylt innbetalingsblankett ber vi deg bruke denne ved betaling.

Vår adresse er Sandakerveien 99, 0483 Oslo 4.
Tlf. (02) 15 70 12.

Nytt om kvinneforskning nr. 2/90